

93/99 FI B46

BELVEDERE

MERIDIONALE

ÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK Szövétnek különszám

Közös múlt és közös jövő

MAGYAROK A DÉL-ALFÖLDI FOLYÓK MENTÉN

A BELVEDERE MERIDIONALE ÉS A SZÖVÉTNÉK FOLYÓIRAT KÜLÖNSZÁMA

MMVIII

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők KISS GÁBOR FERENC, NAGY TAMÁS, PÁVAI GYULA,
PUSKEL PÉTER, UJJ PÉTER, ZAKAR PÉTER
Munkatársak LENDVAI BEATRIX

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), DÖBÖR ANDRÁS,
JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, MARJANUCZ LÁSZLÓ,
NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

KÖZÖS LAPSZÁMUNK A NEMZETI CIVIL ALAPPROGRAM
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb küldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Tel.: +36 62/544-759

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu www.belvedere.meridionale.hu

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. B/KUL/523/SS1993.

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Döbör András főiskolai tanársegéd (Szeged), Jancsák Csaba főiskolai tanársegéd (Szeged), Kiss Gábor Ferenc főiskolai tanársegéd (Szeged), Prof. emeritus Kubinszky Mihály (Sopron), Miklós Péter történész, muzeológus (Szeged), Nagy Tamás középiskolai tanár (Tatabánya), Pávai Gyula nyug. magyartanár (Arad), Puskel Péter helytörténész, szerkesztő (Nyugati Jelen, Arad), Dr. Ujj János nyug. történelemtanár, helytörténész, főszerkesztő (Szövétnek, Arad), Dr. Habil Zakar Péter PhD, főiskolai tanár (Szeged)

Tartalomjegyzék

ZAKAR PÉTER

Arad város védbizottmányának jelentései 1848/49-ből

4

UJJ JÁNOS

Az aradi irodalmi lapok

10

MIKLÓS PÉTER

Damjanich és Szeged

17

PÁVAI GYULA

Aradiak, akiknek a híre nagy volt, vagy nagyobb lehetne...

20

DÖBÖR ANDRÁS

*Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi
sajtópolitika hullámverésében*

32

KISS GÁBOR FERENC

A Magyar Néphadsereg Szegeden 1956-ban

38

KUBINSZKY MIHÁLY

Gondolatok a helyiérdeklő vasutak jelentőségéről

44

NAGY TAMÁS

Az Arad–Csanádi Vasút története

51

JANCSÁK CSABA

*Lépések az Európai Felsőoktatási Térség és a felsőoktatáson
belüli Bolognai Folyamat fenntarthatósága felé*

60

PUSKEL PÉTER

Anekdóták térben és időben

69

Könyvajánlók 50, 74

Tisztelt Olvasó!

EZÜTTAL egy rendhagyó, Belvedere–Szövétnek közös szám megjelenéséről adhatunk hírt. A Magyarországon, Szegeden megjelenő Belvedere Meridionale és a Romániában, Aradon megjelenő Szövétnek folyóiratot több éves szakmai és személyes kapcsolat fűzi össze. Ez magában foglalja közös konferenciák, tanulmányutak szervezését ugyanúgy, mint a közös problémáinkról való együttgondolkodást. Ennek bizonyítékai a közösen megvalósított projektek, s a közös szellemi munkáról tanúskodó kiadványok (Mozaikok, Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT eurorégióban; Európai oktatás és kisebbségi identitás a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégióban)

Ezen együttműködésre alapozva úgy döntöttünk, hogy a két lap közti kapcsolatot egy közös különszám megjelentetésével még szorosabbra fűzzük. Legfontosabb célkitűzéseink voltak, hogy e különszám révén, a közös munkán keresztül tovább mélyítsük a két lap közti együttműködést, azt szélesebb alapokra helyezzük. Bízunk benne, hogy e közösen szerkesztett kiadvány segítségével elősegíthetjük a civil szféra aktivitását a kulturális életben, illetve a kisebbségek azonosságtudatának megerősítésében.

Elsősorban a szűkebb értelemben Szeged és Arad városában élő kulturális, társadalomtudományi területen dolgozó magyar szakemberek érdeklődésére számítunk, de e számot haszonnal forgathatják magyarországi a Dél-alföldi Régióban, illetve Romániában a Nyugat Román Régióban élő magyarok is.

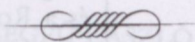
Szeretnénk, ha a cikkek révén tudatosodna, hogy nemcsak a múlt a közös, hanem a közös múlt révén a jelenünk és a jövőnk is összekapcsolódik

*Kiss Gábor Ferenc
főszerkesztő*

ZAKAR PÉTER

Arad város védbizottmányának jelentései 1848/49-ből

„Comité (Bizottmány) alakíttatik 20 tagból, kik (egyszerre öt) felváltva éjjel-nappal a városházánál jelen vannak, s a teendőkről rendelkeznek” jegyezte fel naplójába Sujánszky Euszták minorita atya 1848. október 4-én, miközben Arad város és a vár egyre feszültebb viszonyáról szóló híreket örökítette meg.¹ Az előzményekhez tartozott, hogy Batthyány Lajos gróf utasításának megfelelően az önkéntes mozgó nemzetőrség négy tábora közül az egyik Aradra került. A tábor parancsnoka, Máriássy János őrnagy, miután egyeztetette Kossuth Lajossal a teendőket, arra törekedett, hogy az aradi vár biztosítása érdekében nemzetőröket helyezzenek el a városban.² Szeptemberben sor került a kisjenői és a simándi románság lázongására is, amit főként a katonaaállítás törvény végrehajtása idézett elő. Az aradi várparancsnok, Johann Berger von der Pleisse báró, cs. kir. altábornagy 1848. szeptember 19-re haditanácsot hívott össze. A haditanács döntése szerint a 2. helyőrségi zászlóaljból álló garnizon a várat az összmonarchia részének tekinti, s mint ilyet mind a szerb, mind pedig a magyar elfoglalási kísérletektől mindaddig megvédi, ameddig a császári felségtől más rendeletet nem kap.³

A nemzetőrök így a váron kívül rekedtek, Berger altábornagy pedig, mihelyst tudomást szerzett az uralkodó október 3-ra datált manifesztumáról, amely feloszlatta az országgyűlést és Magyarországot katonai törvények alá vetette, nyíltan felmondta az engedelmisséget a magyar hatóságoknak. Követelte a várostól a forradalmi kormányval való kapcsolat megszakítását, a nem-

zetőrök lefegyverzését, illetve az önkéntes nemzetőrök városból történő kitiltását is.⁴ A nagyobb nyomaték kedvéért október 6-án egy figyelmeztető lövést adtak le a várból a városra, majd másnap a nemzetőrség Maros parton elhelyezett őrszemeinek visszavonása érdekében megkezdődött Arad lövetése. Ennek ellenére Arad megmaradt a magyar kormányhoz való hűsége mellett.⁵

A városban a lakosság elkezdett bariádokat építeni Margitay Gábor és Herr Ádám mérnökök vezetésével,⁶ s ekkor, 1848. október 4-én került sor az Arad városi védbizottmány megalakítására is. A bizottság legfontosabb feladata a város védelmének biztosítása volt. Rendeletet hoztak további sáncok építése, illetve az állandó előőrsi szolgálat biztosítása érdekében. Mind Sujánszky Euszták, mind a város monográfiáját megíró rendtársa, Lakatos Ottó szerint kezdetben húsz tagja volt a bizottmánynak, amelynek tagjai ötösével ülészttek 1848 októberében. Hajka Demeter polgármester-helyettes elnökletével a komité az alábbi tagokból állt: Balázs Albert ügyvéd, Barkó Sándor szűrszabó mester, Dániel Lázár birtokos, Edelmüller János kádármester, Hassenfratz János magánzó, Horváth Ádám ügyvéd, Kosztka Libór minorita atya, Kovács Zsigmond hivatalnok, Máriássy János honvéd őrnagy, Landshut (Aradi) István orvos, Lukács János pénztárnok, Maisztorovics Ferenc magánzó, Mosóczi Gábor birtokos, Pásztori Ferenc főjegyző, Sarlott János tisztviselő, Scheinert Nándor kapitány-alelnök, Varjasi János tanácsos; Antonovics Tivadar és Bonts Döme jegyzők.⁷

Hajka Demeter már október 12-én segítséget kért a szomszédos vármegyéktől. Hajka szerint „Aradnak enyésztevel az egész alsó vidék az aradi várnak várparancsnoksága alá kerülne, s alkotmányunk és szabadságunk elnyomatnék”.⁸ 1848. november 14-én az aradi védbizottmány jelentette, hogy a császári erők a román felkelők támogatásával elfoglalták Lippát, a magyar kormányhoz hű fegyveresek pedig kiűritették Újaradot.⁹ Az aradi védbizottmány 1848. december 20-án jelentette Kossuthnak, hogy a mezőhegyesi ménes tisztjei osztrák érzelműek, fegyvereket rejtegetnek és a magyar katonákat románokkal és ruténnel váltják fel. Kossuth válaszában „méltányló elismeréssel” vette a bizottmány figyelmeztetését és tájékoztatta őket a ménesintézet korábbi parancsnokának, Friedrich Boxberg ezredesnek a leváltásáról.¹⁰

Később az éjjel-nappali működés miatt két elnök, hét tag és két jegyzőben állapították meg a bizottmány tagjait. 1849 februárjában Hajka Demeter helyettes polgármestert elnökletével, Scheinert Ferdinánd kapitányt alelnöksége mellett, Varjasi János, Pásztori Ferenc, Kovács Zsigmond, Sarlott János Mosóczi Gábor, Horváth Ádám és Edelmüller János tagok, illetve a fent említett két jegyző bevonásával működött a bizottmány. Fizetést nem kaptak, s amikor 1849. február 24-én Hajka Demeter napidíjat kért számukra, akkor Kossuth először teljesítette a kérést, majd egy váratlan fordulattal, Boczkó Dániel kormánybiztos javaslatára, megszüntette annak működését.¹¹

Kossuth 1849. március 3-án kelt válasza szerint a „derék város közönségének február 24-kéről kelt azon kérelmére, hogy a kebelebeli védbizottmány tagjainak az álladalom részéről napidíjak jelelvényeztessenek, tekintetbe vévén a kormány védbizottmányuk éj-nappali szakadatlan elfoglaltatását, s a haza irányábani nem csekély hasznú működését, elhatározá, miszerint a rendes elnök és

jegyzők 3 pft, 12 a másodelnök s többi tagok pedig 2 pft napi díjban részesüljenek s oda utasítá a pénzügyminisztériumot, hogy eme napidíjak kifizetéséről múlt évi okt. 4-ikétől fogva, mikoron a bizottmány szakadatlan együttműködése kezdődött, intézkedjék.”¹³

Boczkó Dániel kormánybiztos Kossuthnak írt, 1849. március 28-i felterjesztésében egészen más színben tüntette fel a komité munkásságát. Nem javasolta, hogy az aradi védbizottmány tagjai az elmúlt év október 4-étől visszamenőleg napidíjat kapjanak. Alaptalannak nyilvánította azt az állítást, hogy a védbizottmány tagjai szakadatlanul dolgoztak: szerinte az elmúlt évben ritkán, azontúl pedig „a bizottmány üléseiben részt nem is vettek, s mihelyt a város az aradi ellenséges várból erősebben ágyúztatott, a városból kitakarodtak” utalt a bizottmánynak az Arad megyei tisztikarral együttes, nem túl dicső, 1848. november közepén történt elmenekülésére.¹⁴

Azt javasolta, hogy április 1-től csökkentsék öt tagra a bizottmányt, a hó végével pedig szüntessék meg, mivel munkáját a városi tanács is könnyen el tudja látni. Kossuth lényegében elfogadta kormánybiztosa véleményét és felhatalmazta a védbizottmány megszüntetésére.¹⁵ Boczkó Dániel kissé sommás ítélete következtében a komité feladatait ezt követően a városi tanács vette át. Hajka Demeter polgármester-helyettesként ott jelentette be 1849. április 21-én a Habsburg-ház trónfosztását.¹⁶

A várostrom kezdeti sikertelenségét több tényezőre vezethetjük vissza. A kedvezőtlen erőviszonyokon, illetve a megfelelő parancsnokok hiányán túlmenően hiányzott az ostromtűzéség, amellyel hatékonyan lehetett volna lőni a várat. Az ostromütegek telepítését követően, először 1849. január 24-én reggel ½ 7-kor nyitottak tüzet a magyar ostromlövegek, jelentős károkat okozva a várban.¹⁷ A másik nehézség, hogy a szorongatott aradi várba a szomszédos temesvári

erődből időről időre utánpótlást tudtak szál-
lítani a magyar ostromzár feltörését követően.
A vár tökéletes zárolására csak Vécsey Károly
honvéd tábornok parancsnoksága alatt került
sor, aki 1849. március 18-án vette át az ost-
romot folytató V. hadtest parancsnokságát.
A vár folyamatos zárolásának eredményeként
került sor 1849. július 1-én annak átadására,
Vetter Antal honvéd altábornagynak, a Déli
Hadsereg főparancsnokának.¹⁸

Az aradi védbizottmány alábbiakban
közölt jelentései elsősorban a polgári lakos-
ságnak az ostrom alatt elszenvedett veszte-
ségeibe engednek bepillantást. A folyamatos
bombázás azonban nem érte el célját. A város
kitartott a magyar kormány mellett, annak
hadseregét nem utasította ki kebeléből, ami-
kor az ellenség betört a városba, akkor sokan
a menekülést, néhányan azonban inkább az
ellenállást választották. A jelentéseket a mai
helyesírási és központoszási szabályok figye-
lembe vételével közöljük.

*Hajka Demeternek, az aradi védbizottmány
elnökének jelentése*

*az Országos Honvédelmi Bizottmánynak
Arad, 1848. november 11.*

Berger várparancsnok ösmert modorával
ismét próbakőre tevő szilárd kitűzésünket, me-
lyet legkisebbé is ingatnia mind maiglan nem
sikerült.¹⁹

Folyó hó 10-én estve 9-10 óra körül városun-
kat bombadírozni kezdvén, három óra hosszáig
szűnni nem akaró mintegy 400 gránát és golyó
záporban önté városunkra lángoló bosszúját, 's
hogy a talán elővél magunk megadását jelző
fehér lobogó helyett elszánt kitartással ágyülő-
vésekkel felelgeténk, f[olyó] hó 11-dikén reggeli
6-7 óra körül városunkat újra bombadírozni
kezdvén két órai sűrű tüzelés után hihetőleg a
szakadó záporosó miatt elcsendesült.²⁰

A kemény tüzelés eredménye lón több há-
zaknak tetemes megroncsolása, egy halott és
nehány sebesült.²¹

Városunk veszélyes helyzete mellett is meg-

nyugtat reményünkben polgártársainknak azon
növekedő elszántsága, hogy a maga megadás
helyett inkább kioltatlan bosszút forralnak
áruló elleneink ellen, mellyel a végsőig küzdeni
minden percben készen állanak.

a védbizottmány elnöke:

Hajka Demeter²²

*Hajka Demeter, Arad város védbizottmánya
elnökének jelentése*

*a Honvédelmi Bizottmánynak,
Debrecenben*

Arad, 1849. február 7.

Újaradon volt seregünknek egy része az éjjel,
a másik pedig ma délután 3. óra tájban vonult
vissza városunkba, és az ellenség fél órával később
megszállotta Újaradot minden ellenállás nélkül,
és a várat ismét ellátta szükségesekekkel épp akkor,
midőn tudva volt: hogy élelmi szerekben leinkáb
[sic!] szükségét szenved.²³

Ez alkalommal az ellenség városunkat
Újarad felől keményen ágyúzta, a várból pe-
dig gránátokat és bombákat bocsátott, eddigi
tudomásom szerint egy tüzerünk elesett, egy
halálosan megsebesített és több ház tetemesen
megrongáltatott.²⁴

Hajka Demeter

Elnök²⁵

Az aradi védbizottmánytól

*az Országos Honvédelmi Bizottmánynak
Arad, 1849. február 17.*

Városunk már szinte öt hónap óta ostrom-
állapotbani helyzetetésénél fogva beszállások,
élelmezés s több táborrellátási terhek súlya alatt
teljes kimerült állapotban van, hozzájárulván
még azon aggasztó körülmény is, hogy szinte az
időtől fogva mintegy színhelye lévén a várbéli
folytonos bombáztatás s gyújtogatásoknak majd-
nem minden ház tetemes rongálást szenvedett.
Kétszeresen érezteté pedig velünk az ellenség
bosszuló ostora csapását múlt csütörtökön, azaz
folyó hó 8-án, akkor, midőn egyfelől a várból,

másfelől Újaradról, a Bánátból előnyomult rabló csapat által városunk két tűz közé szorítatván, a fél napi bombáztatást csak azért szüntették meg, hogy helyt adjon a berohant dúló csorda pusztításának,²⁶ melynek szerencsés visszaveretése után mind a két felől újból egész irtózatossággal bombáztattunk olyannyira, hogy több házak végromba dőltek, többek egészen lakhatatlanokká váltak, minek következtése lőn, hogy azon tulajdonosok, kik mint kizárólagos vagyonból egyedül a házbér jövedelméből, ez egyetlen jövedelemforrástól is megfosztattak, jelenleg maguknak sem lévén lakhelyük, eme vészes időkben nem maradt családjaik s maguk számára egyéb támasz a koldusbotnál.²⁷

Mely leverő helyzeténél fogva városunknak azzal kérjük fel a tisztelt Honvédelmi Bizottmányt, hogy tekintve városunknak hazafiúi készségét, tekintve a terhet, mely naponta súlyosabban nehezül vállain, addig is, míg hazánk megmentésének elközelegettével városunk is kárpótást nyerendene, legalább a végképp elszegényült polgáraink enyhítésére előlegesen is némi segéllyel vigasztalni szíveskedjék.

A védbizottmány nevében:

Hajka Demeter²⁸

Az aradi védbizottmánytól

az OHB elnökének, Kossuth Lajosnak
Arad, 1849. február 18.

Távol attól, hogy egyik vagy másik hatóság között ingerültséget, vagy viszálykodást gerjeszteni kívánnánk, midőn a nemzet annyi oldalról megtámadtatván, a legnagyobb egyetértésre és közremunkálásra van szüksége, – egyedül a [folyó] hó 8-án városunkban történt 's Közlönyben olvasott csata körüli tábornoki jelentésbe eddig férfias kitartással küzdött polgárainkra hárított homály szétoszlatására továbbra is szükséges türelem fenntarthatása érdekében is kötelességünknek tartjuk az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökét a csata menetéről bennünket érdeklő részre nézve tudomásba helyeztetni.²⁹

Ugyanis [folyó] hó 7-én Újaradon lévő seregünk a közelgő ellenség látására városunkba vonult, s ágyúit a Maros partra szegezve 8-án az áttörni kívánókkal a csata megkezdett; a mi seregünk hátrálván, sőt rendetlenül a városba és ezen keresztül kifutván, az ellenség benyomult, a rablást s gyilkolást megkezdette;³⁰ ekkor nem volt csuda, ha a csataterület kitűzött belvárosból a különben is fegyverét katonaságnak már átadta polgárság [!] családjával golyó záporától s megkezdett gyilkolástól elrettenve részint az egy részben futó katonaság előtt, vagy között, részint utána a városból menekült; nem tehát előre, mert fegyverben nem lévén, a parton történeteket csak a hátráló katonaság látára [!] vette észre; sőt a Reform utzába később bevonult, mintegy másfél zászlóaljnyi rendes katonaság háta mellett az Oldal utzában tüzekek hiányában lévő csajkás ágyút is, midőn már csaknem minden veszve vala, polgáraink elég elszántsággal kivonván ismételve tüzeltek, mellyel sikerült az ellenséget zavarba hozni; s a felülkerülő honvédeknek legyőzni 's kiűzni; és úgy ezek segítségével sikerült az ellenséget valóban ki is űzni.

Ez az, mit polgáraink érdekében, mely most is szenvedett minden kárai mellett hazafias szellemében mindinkább szilárdul, szükségesnek tartottunk felterjeszteni.”

A bizottmány nevében

Hajka Demeter
elnök.³¹

Az aradi védbizottmánytól

az Országos Honvédelmi Bizottmánynak
Arad, 1849. február 27.

Éjjeli nyugalmunk is minduntalan háborítatik. Folyó hó 26-án éjjeli fél tizenegy óra körül a várbeliek által előőreink nyugtalanítására előidézett kölcsönös fegyver s bombalövések lakosainkat ismét felriasztották; a mintegy két óráig folytonosan tartott sűrű bomba s gránátok zápora újból tetemes kárt okozott, eddigi tudomásunk szerint egy ház romba dől, többek lakhatatlanná váltak; egy honvéd hadnagy és

egy házfelügyelő áldozatul esett, és néhányan megsebesültek.³²

A bizottmány nevében:
Hajka Demeter
elnök.³³

Az aradi védbizottmánytól
az Országos Honvédelmi Bizottmánynak
Arad, 1849. február 28.

Városunk helyzete mindinkább súlyosbodik. A várból mindig gyakrabban történni szokott bombáztatás napról-napra szembetűnőbb károkat okoz.³⁴ Ma délutáni 2 óra tájban városunk lövődöztetése ismét megkezdett, s tartott mintegy 2 óra hosszáig; eddigi tudomásunk szerint egy ház a Fő téren egészen semmivé tétetett, többek tetemesen megrongáltattak; a romba dőlt házban egy 6 apró gyermeknek anyja a várbeli zsarnokság áldozata lett.³⁵

A bizottmány nevében:
Hajka Demeter
elnök.³⁶

Az aradi védbizottmánytól
az Országos Honvédelmi Bizottmánynak
Arad, 1849. március 6.

Városunkban az egyes kölcsönös lövések különböző irányban éjjel-nappal napirenden állanak. Folyó hó 5-én azonban reggeli fél hat óra tájban a vársáncon eddigelő létezett, s még többekkel szaporított, úgy szinte Újjarad innenső részén ellenünk felállított ágyúk városunkat kereszt tűzbe szorítván, délutáni szinte hat óráig szakadatlanul tartandott bomba s golyózápor zúgott városunk fölött.³⁷

Az eddigi fölfödözés útján tapasztalt károk minden eddigi egyes eseteknél történeteket felülmúlják. Néhány házak romba dőltek, többek tetemes rongálást szenvedtek; egynehány főnyi tüzér s honvéd részint áldozatul esett, részint megsebesült.

A bizottmány nevében:
Hajka Demeter elnök³⁸

FORRÁSOK, IRODALOM

- Csikány 1998. BENKŐ ELEK–CSIKÁNY TAMÁS–CZIGÁNY ISTVÁN–DEMŞEA, DAN–DOMOKOS GYÖRGY: *Az aradi vár története*. Budapest, [1998.] (A vonatkozó rész Csikány Tamás munkája.)
- Feistritz 1848/49. FEISTRITZER RAJMUND: *Az aradi vár ostroma 1848 és 49-ben*. Ford.: Kristyóry István és Szöllőssy Jenő. Kézirat, Katona Tamás tulajdona.
- Galsai Kovách d. n. II. k. GALSAI KOVÁCH ERNŐ: *Naplóm. II. rész. Az 1848/9. évi magyar szabadságharc eseményeiről*. Kézirat. OSZK Kézirtatár Fol. hung. 1419.
- Galsai Kovách 1911. *Aradvár és Aradváros ostroma 1848-49-ben*. Galsai Kovách Ernő 1848/49-iki honvédtörtnagy naplója. Előszó: Márki Sándor. Bev., jegyz.: Juhász Ferenc. Arad, 1911.
- KLÖM Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII XIV. k. S. a. r. BARTA ISTVÁN. Budapest, 1952 1953.
- Lakatos 1881/1 3. LAKATOS OTTÓ: *Arad története*. I–III. k. Arad, 1881.
- Margitay 1890. *Aradi vésznapiak*. Margitfalvy Margitay Gábor 1848–49. honvédmérnök-kari törtnagy emlékiratai. S. a. r.: Nagy Izsó. Budapest, 1890.
- Máriássy 1999. MÁRIÁSSY JÁNOS: *Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra*. Budapest, [1999.]
- Márki II/2. MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája*. II/2. k. Szerk. Jancsó Benedek, Somogyi Gyula. Arad, d. n.
- MOL Magyar Országos Levéltár
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár
- Potemkin 1867. POTEKIN ÖDÖN: *Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi és a temesvári táborozással*. Pest, 1867.
- Saját kezébe... 1998. *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadtörténelmi levéltárban őrzött katonai irataiból*. Szerk. Farkas Gyöngyi, vál. és ford.: Böhm Jakab, bev.: Csikány Tamás. Budapest, 1998.
- Sujánszky 2007. SUJÁNSZKY GYÖRGY EUSZTÁK: *Az aradi rendház naplója. (1847–1851)*. S. a. r. Zakar Péter. Budapest, 2007.

JEGYZETEK

- ¹ Sujánszky 2007. 39.
- ² Csikány 1998. 100 102.
- ³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Kabinettskanzlei, Vorträge. Vortrag des Kriegsministers vom 28. September 1848. Kt. 10. MR 1848:2201.
- ⁴ Potemkin 1867. 16.; Galsai Kovách d.n. II. k. 80.
- ⁵ Feistritzer 1848. október 7-i feljegyzése.
- ⁶ Margitay 1890. 20.
- ⁷ Lakatos 1881/I. 141.; Máriássy 1999. 51.
- ⁸ Márki II/2.562.
- ⁹ KLÖM XIII. 475 476.
- ¹⁰ KLÖM XIII. 875.
- ¹¹ MOL H 2 (OHB) 1849:2743.
- ¹² pengőforint
- ¹³ KLÖM XIV. 585.
- ¹⁴ MOL H 2 (OHB) 1848:2967.
- ¹⁵ KLÖM XIV. 798.
- ¹⁶ Márki II/2.583.
- ¹⁷ Gaál Miklós honvéd tábornok Damjanich János honvéd tábornoknak. Újarad, 1849. január 25. Közli: Saját kezébe... 1998. 66 67.
- ¹⁸ Csikány 1998. 106 149.
- ¹⁹ Október 29-től kezdődően jelentős védelmi munkák folytak Óaradon. 29-én. A védbizottmány felhívására mintegy 500 ember, még városi tisztviselők, papok és nők is részt vettek a munkálatokban. A Maroshoz kifutó utcák végén mindenhol sánc épült, hasonlóan a Fő utcához és annak keresztutcaihoz. A parton így majdnem összefüggő védelmi vonal jött létre. Csikány 1998. 111.
- ²⁰ Feistritzer szerint a város lövetését a Maros zsilipjeinek „vakmerősége” váltotta ki. A várban ekkor már fogytán volt az abrak és a szarvasmarha, az ulánusok morogtak is a csökkentett fejadag miatt. Feistritzer 1848. november 10-i és 11-i feljegyzése.
- ²¹ A város számára az előző, október 22-én és 23-án tartó bombázás súlyosabb veszteségeket okozott. Akkor mintegy 20 ember meghalt, 300 ház megrongálódott, további 7 pedig felgyulladt. Márki II/2. 563.
- ²² MOL H 2 (OHB) 1848:3082.
- ²³ Először a tüzéség és a lovasság, majd február 7-én a gyalogság üritette ki Újaradot. Gläser cs. kir. vezérőrnagy hadteste így harc nélkül foglalta el Újaradot. Csikány 1998. 132.

²⁴ A várból főként a Halász utcai védműveket lőtték ezen a napon. Margitay 1890. 50.

²⁵ MOL H 2 (OHB) 1849:1899.

²⁶ Gaál Miklós honvéd tábornok, az aradi ostromsereg parancsnoka 10 óra körül éppen hegedülni kezdett, amikor az ellenséges csapatok megindították a támadást, s a hangszert csak akkor tette le, amikor a szerb-császári alakulatok benyomultak abba az az Úri utcába, ahol lakott. Galsai Kovách d. n. II. k. 149 150, vö.: Galsai Kovách 1911. 40. Gaál Miklós tábornokot az ütközetet követően felmentették parancsnoki beosztásából, az ellene indított vizsgálat azonban a felmentésével végződött. Bona 2000. 156 157.

²⁷ Óarad 1849. február 8-i ideiglenes elvesztése rendkívül komoly veszteségeket okozott mind emberéletben (meghalt, megsebesült, illetve eltűnt 400 fő), mind pedig erkölcsi és anyagi vonatkozásban. A házak jelentős részét lerombolták, illetve kifosztották, Gaál Miklóssal szemben pedig megrendült beosztottainak bizalma. Csikány 1998. 138 139.

²⁸ MOL H 2 (OHB) 1849:2452. Kossuth válaszában több konkrétumot kért a bizottmánytól: „A derék város védbizottmányának [folyó] hó 17-kéről kelt azon kérelmére, miszerint addig is, míg hazánk megmentésével a város kárpótást nyerendene, legalább végkép elszegényült polgárai vigasztaltassanak meg előlegesen némi segéllyel, kijelentetik, miképp a végkép elszegényült polgárok ily általánosságban fölemlítése nem nyújtván mértéket, mihez az adandó segély arányoztassék, ugyan azért terjesszék fel Önök azon kebelökbeli polgárok jegyzékét, kik a harc vészei által jutottak végképi szegénységre, hogy számukhoz képest szolgáltatassék ki részükre némi előleges segély.” KLÖM XIV. 544.

²⁹ Nem csak Gaál jelentése tett a polgári lakosság meneküléséről, a Közlöny rendes levelezője szerint is a lakosság „rémülettel” menekült a városból. Lakatos 1881/I. 176. A lakosság menekülését megörökítette Margitay Gábor honvéd százados is. Margitay 1890. 55.

³⁰ Még a várban szolgáló Feistritzer Raymund OFM is önkritikusan elismerte naplójában, hogy a „Jovannović pétérvári határőr őrnagy vezetése alatt álló katonáink, ahelyett, hogy támadásra gondoltak volna, a fosztogatás volt nekik fontos”. Feistritzer 1849. február 8-i feljegyzése. Mikor galsai Kovách Ernő honvéd százados kiért a me-

gyeháza elé, a főtér teljesen tele volt ellenséggel "és pedig rá csapatokkal, hol egész vásárt tartottak a házakból elrablott holmikkal olyan volt, mint egy országos vásár, mindenféle portékákkal". Galsai Kovách d. n. 153, vö.: Galsai Kovách 1911. 41.

³¹ MOL H 2 (OHB) 1849: 2456.

³² Lintner nyerges mester házát érte találat, a házban dolgozó napszámosnő belehalt sérüléseibe. Lakatos 1881/I. 182.

³³ MOL H 2 (OHB) 1849:2857.

³⁴ Február 24-től 26-ig hol nappal, hol éjjel folyt az ágyúzás, „ezalatt egyik éjjel ki is törtek két felől a várból jegyezte fel Margitay, de a mi előőrseink s telepeink rájuk tett tüzelése által visszaszorítottak, melyre aztán gyilkos ágyúzást is kezdtek, s a várost csaknem egész éjjel borzasztóan ágyúzták s nem csak tűzvészt, de halált is okoztak.” Margitay 1890. 74 75.

³⁵ „Kora reggeltől semmi nyugvás írta naplójába Feistritzter, mindkét részről heves ágyúvívás. Este naplóíró eltemette a 7. számú sáncon ágyúja mellett elesett Tudak Ferenc tűzért. Cesati mérnökari százados a sírjánál őszinte könnyeket hullatott.” Feistritzter 1849. február 28- feljegyzése.

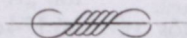
³⁶ MOL H 2 (OHB) 1849:2858.

³⁷ A felmentett Gaál helyére Kiss Pál alezredest nevezték ki az V. hadtest élére. A várórség március 5-én sikertelenül próbált meg kitörni a várból. A tűzérség mindkét oldalaon rendkívül aktívan működött. Nem csak a város szenvedett sokat, a honvéd tűzérségnek sikerült néhány várvédő löveget megrongálni. Csikány 1998. 140.

³⁸ MOL H 2 (OHB) 1849:3189.

UJJ JÁNOS

Az aradi irodalmi lapok

Arad 1839-ben lépett be a magyar sajtótörténetben, amikor a két évvel korábban indult német Arader Kundschaftsblatt-tal párhuzamosan megjelent a magyar nyelvű Aradi Hirdető. Bár 1848-ban már napvilágot látott az Arad című lap, a szabadságharc leverését követően ezt az osztrák hatóságok betiltották, a Bach-korszakban csak német nyelvű lap megjelenését engedélyezték. Az 1859. évi országos Kazinczy-ünnepségek viszont nyilvánvalóvá tették, hogy az ország polgársága a nemzeti mozgalmak mellé állt. Ennek hatására az Aradon megjelenő Arader Zeitung szerkesztője, a jó kereskedelmi érzékkel megáldott Goldscheider Henrik német nyelvű lapjának hasábjain helyet biztosított Jankai József (szül. 1831, Jókai „az ország kortesének” nevezte) magyar nyelvű színi-kritikáinak. „Ezek a színibírálatok megannyi burkolt politikai cikk volt, melyek annyira kapósakká lettek, hogy az Arader Zeitung

előfizetői egy évnegyed alatt majdnem megkétszereződtek.” – írták Szóllóssy Károly és Edvi Illés László helytörténészek a lap első 25 évéről összeállított tanulmányukban.¹⁾

A többszöri kérvényezésre végül engedélyezett, 1861. aug. 1-jén indult Alföld napilap (1898-ig jelent meg) jelentette a fordulópontot az aradi sajtó történetében. Az újság a régió egyik legjelentősebb kiadványa lett. A lap megjelenését az első pillanattól kezdve szimpátiával fogadta és felkarolta a közönség, hiszen a programjában leszögezte, hogy célja „a Pragmatica Sanctio és az 1848-iki törvények visszaszerzéséért és a magyar államiság eszméjéért küzdeni.”²⁾ Ez a lap volt az, amely egy dinamikusan fejlődő vidéki városban irodalmi lap szerepét is betöltötte. Számos helyi alkotó mellett a kor ismertebb poétái közül ifj. Ábrányi Kornél, Pósa Lajos, Reviczky Gyula költeményeit közölte rendszeresen, de Csiky Gergely Janus c.

verses drámájából, Dante Isteni színjátékából is közölt részleteket, a tárcarovatban pedig több folytatásos regényt is.

Az 1881 januárjában alakult Kölcsény Egyesület nagyban hozzájárult a helyi polgárság irodalmi ízlésének fejlesztéséhez. Az évente kiadott évkönyvekben a tudományos, ismeretterjesztő jellegű írások mellett az irodalomnak is teret szorítottak.

A 19–20. század fordulóján Aradon három magyar nyelvű napilap, egy esti bulvárlap, két hétfői újság, egy közgazdasági szaklap, és egy vicclap jelent meg rendszeresen. Somogyi Gyula helytörténész szerint a nagyobb szerkesztőségek 28–40 újságíróat foglalkoztattak, közöttük többen a kor magyar zsurnalisztikájának élvonalához tartoztak. „Nagyon el van terjedve az aradi lapokban a vasárnapi alkalmi poézis, vagyis az a versfaj, mely humorral vagy szatírával elegyítve fűzi reflexióit az aradi vagy országos eseményekhez.”³⁾ – írta a megyei monográfia utolsó megjelent kötetében a már említett Somogyi Gyula. Ebből az „irodalmároskodásból” születtek meg a város első irodalmi lapjai.

A kassai Új Század és a szegedi Magyar Szó után, vidéken harmadikként Aradon indult útnak 1899. november 5-én a Szövetség. Alcíme szerint Szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap. A lap szerkesztője és kiadója az akkor aradi újságírás két jeles személyisége, Farkas Ferenc és Hatos Tivadar volt. A lap visszatérő témája az irodalmi élet decentralizációjának megindulása volt. „Néhány vidéki város megundorodott attól a csömörletes iránytól, mely egy pár fővárosi érdekcsoport útján a színpadra, s a színpadról a társadalom legszélesebb rétegeibe szivárgott, s erélyesen tiltakozott ellene. Nosza, odafenn a toronyban mindjárt tüzet kiabáltak, meghúzták a nagyharangot és elővették a tartalékot. Hatalmas vízipuskákból lövöldöznek a vidékre...”⁴⁾ A lap szépirodalmi rovatát elemezve el kell ismernünk, hogy a közölt versek,

karcolatok, novellák túlnyomó hányada még az epigon-irodalomban is gyenge színvonalú, legtöbbször érzelmes, sőt érzelgős alkotás, melyet egy-egy népies jellegű vers tesz némi leg változatossá. A néhány irodalmi értékű alkotás szerzője az aradi Gallovich Károly (1875–1939) és Csécsi Imre (1862–1959), a temesvári Szabolcska Mihály (1862–1930), Cholnoky Viktor (1868–1912). A lap legszínvonalasabb rovata a Színház és zene című, melyet mindvégig Farkas Ferenc szerkesztett. Az alapos, kimerítő bírálatok bármely fővárosi lapban, szakfolyóiratban megjelenhettek volna. A Szövetség 43 számot élt meg, utolsó száma 1900. szeptember 15-én látta meg a napvilágot.

Az első aradi művelődési lap megszűnte után egy évvel, 1901-ben indult útjára az Alföld című „szépirodalmi, művészeti és társadalmi” folyóirat. Az 1904-ig megszakítás nélkül megjelenő, közművelődésinek nevezhető lapot Németh Péter, majd Liptófalvi H. István, utána Bajtay Mihály, végül Mohos Ágoston szerkesztette. A több mint 75 lapszámot megélt folyóirat állandó munkatársai között helyi újságírókat, közismert tollforgatókat, de amatőr kísérletezőket is találunk. A magyar irodalomban is számon tartott írók mellett Anton Csehov, Robert Burns, az olasz Maione Vincenzo néhány alkotása is olvasható a lapszámokban. Az Alföld is színházi rovatával tűnt ki, de színvonalasak voltak a képzőművészeti kiállításokról írott kritikái is, többek között az 1902-ben Aradon megrendezett Nemzeti szalonról, illetve a következő évben az itt megnyitott országos kiállításról.⁵⁾

Az Alfölddel majdnem egy időben indult az Új Élet című szépirodalmi, társadalmi és művészeti hetilap Farkas Ferenc szerkesztésében, amely lényegében a Szövetség hagyományait igyekezett folytatni, de 33 szám után megszűnt, a város olvasóközönsége nem tudott eltartani két azonos profilú kiadványt.

1909 novemberében a nagyváradai holnaposok, Ady Endre, Manojlovich Teodor, Emőd Tamás, Reinitz Béla Aradon vendégszerepeltek (fellépett még Franyó Zoltán is). A találkozó sikerén felbuzdulva, 1911. január 10-én született meg a város immár irodalmi igényű folyóirata, a *Jövő*, alcíme szerint Társadalmi, művészeti és szépirodalmi szemle. A kéthetente megjelenő, 32 oldalas lap első nyolc számát Mohos Ágoston és Irinyi Jenő, az utolsó hármat (a 9–10. összevont szám) Franyó Zoltán szerkesztette. A *Jövő* A Holnap vonulatához tartozott, még ha nem is annak „kihívó és frondórkodó tartásával, de elég következetes és céltudatos elképzelésekkel jelentkezett”, amint azt Kovács János irodalomtörténész megállapította.⁶⁾ A szépszeccsiós grafikai kiállítású lap hasábjain a Nyugat első generációs tagjainak (Ady, Babits, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Manojlovich Teodor, a kiváló színigazgató, Janovich Jenő dr, a képzőművész Körösfői Krisch Aladár) írásai sorra jelentek meg. Mellékük felzárkózott az akkori aradi újságírás krémje: Franyó Zoltán, Krenner Miklós dr. (Spectator), Olasz Pál, Vörös László, Farkas Ferenc, Zima Tibor. A *Jövő* olyan tág kitekintést nyújtott a magyar, sőt a román (Cosbuc), helyenként az európai irodalmi életre (lásd Franyó Zoltán és Kacziány Géza fordításait), hogy nem véletlenül írta Kovács János ugyanott, hogy „kevés vidéki város dicsekedhet ilyen irodalmi lappal.”

Az első világháború utolsó évében, 1918 februárjában dr. Eissen Gyula szerkesztésében látott napvilágot az *Új Szemle* című folyóirat, amelyet féléves kísérletnek nevezhetünk, hiszen a korábbi, kipróbált aradi író-szerkesztői gárda vagy odaveszett a fronton, vagy elhagyta a várost. Az első szám vezércikkének szerzője Gábor Andor (1884–1953) költő, író, baloldali publicista, halála évében posztumusz Kossuth-díjjal tüntették ki. Ebben a lapban indult ígéretes költőnek Cziffra Géza (1900–1989), a későbbi

bi jeles filmrendező, akinek 18 éves korában megjelent verseskötetének első oldalára 1918 májusában Ady írt egy rövid verset. A lap utolsó, 10. száma június 15-én jelent meg.

Ugyancsak a világháború utolsó évében merült fel az ötlet az aradi minorita rendház papjai körében, hogy egyházi lapot indítsanak a hívők tájékoztatására. „Még dörögtek az ágyúk, amikor a keresztény kultúra védelmére tollat ragadtunk s lapot indítottunk Aradon.” – írta 1928-ban A tízesztendő Vasárnap című visszaemlékezésében dr. Wild Endre az akkori szerkesztő. A havilapnak induló kiadvány első száma 1918. február elsején jött ki a nyomdából Aradi Katolikus Egyházi Tudósító címmel. A harmadik évfolyamtól kezdve a lap kéthetenként jelent meg, s azt a rendszerességet az utolsó évfolyamig (1940) megtartotta. A lap kezdetben a katolikus egyházmegye és a minorita rend eseményeiről tájékoztatta az olvasókat, de figyelemmel kísérte az aradi magyar nyelvű oktatás ellehetetlenítését célzó román kísérleteket, az 1919-es impériumváltást követően, amikor román állami tulajdonba ment át valamennyi magyar nyelvű tanintézet épülete.

1920 májusában megszűnt a Kölcsey Egyesület kiadásában két évfolyamot megélt *Szezon* című irodalmi lap. Ennek pótlására határozta el a katolikus plébánia, hogy júniusban a lapot Vasárnap címmel folytatva kulturális folyóirattá alakítja át, amely a harmincas években Erdély egyik legjelentősebb kultúrszemléje lett. A helyi tollforgatók mellett az erdélyi magyar irodalom szinte minden klasszikusának nevét fellelhetjük a közlők között, felekezetre való tekintet nélkül. Az 1920-as évek utolsó évfolyamait a 20. század egyik legjelentősebb magyar írójának, Wass Albertnek versei és prózai írásai uralják. Mellette Reményik Sándor, Szabolcska Mihály, Dsida Jenő versei olvashatóak. Az anyaországi írógárdából Juhász Gyula, Kosáryné Réz Lola, Móra Ferenc, Bibó Lajos, a fiatal Thurzó Gábor, valamint

a kor legjelentősebb katolikus költője, Mécs László közölt rendszeresen a lapban. Külön tanulmányt kellene közölni a Vasárnapban megjelent irodalmi fordításokról, elsősorban a román irodalomból. Nincs a két világháború közötti romániai magyar lapok között még egy, amelyben annyi román író és költő alkotásának fordítását közölték volna, mint az aradi kultúrszemlében. Az 1920-as évek közepétől kezdve Bitay Árpád, majd az Aradon érettségizett Göbl (később Gáldi) László rendszeresen tették közzé fordításaikat a román irodalom legnagyobbjainak alkotásaiból. A fordítók névsora az évek folyamán fokozatosan bővült, köztük felfedezhetjük Szemlér Ferenc, Fekete Tivadar, Kara Győző, Kövér Erzsébet nevét.

Az aradi és az erdélyi olvasók irodalmi tájékoztatását szolgálta az a következetesség, ahogyan a lap bemutatta a trianoni határokkal szétszabdalt, négyre tagolt magyar irodalmi életet. Rendszeresen közölt a szerkesztő képzőművészetekkel kapcsolatos írásokat, elsősorban kritikákat az aradi kiállításokról, de a Zenei életünk rovatban olyan kiváló vendégművészek felléptéről, mint a világhírű aradi hegedűművész, Telmányi Emil (1924/26), Hubay Jenő (1924/12), vagy az aradi származású, Európában jelentős sikert aratott Weil Magda (1924/5).

A Vasárnap valamilyen csoda folytán túlélte a bécsi döntést követő dél-erdélyi drasztikus lapbetiltásokat, s azt követően még négy szám megjelenését engedélyezték a hatóságok. Megszűnése úrt hagyott maga után, hiszen egész Dél-Erdély kulturális folyóirat nélkül maradt.

A korábban már említett Szezon című lapot a Kölcsey Egyesület alapította, Boda Andor és Kócsy Jenő szerkesztette. A lap a háború utáni bizonytalanságban született meg, amikor az aradi kulturális egyesület vezetői érezték, hogy a mozdulatlanságból ki kell billenteniük a helyi kulturális életet. A két évfolyamot megélt Szezon sem tudott

túllépni a vidékiességen, amelyben közre játszott az a tény, hogy a román hatóságok igyekeztek elszigetelni az erdélyi kulturális életet az anyaországtól, jelesebb magyar alkotó közreműködése lehetetlen volt abban az időszakban. A megszűnését követően induló Szeptember sem bizonyult életképesnek, bár jelezte az aradi közönség érdeklődését a kultúra iránt. Ez annak is tudható, hogy Ficzy Dénes aradológus szerint „valóságos írásdüh tombolt a városban, korabeli önéletrajz szerint négyszáznál több író élt a Maros-parti városban.”⁷⁾

A város szülötte, Szentimrei Jenő író, valamint a két és fél évtizeden keresztül Aradon tanárként, újságíróként tevékenykedő jeles publicista, Krenner Miklós (Spectator) ellentmondásos szellemiségűnek, karakter nélkülinek nevezi a két világháború közötti Aradot. Egyrészt azért, mert mindig felkarolta a korszerűt, rokonszenvezett a művészet, a divat, a technika újdonságaival. Ugyanakkor hagyományaihoz ragaszkodó, kozmopolita, szellemi tunyaságba süllyedt város képét mutatta. Ebben a városban született meg Fekete Tivadar Fekete Macska című folyóirata, amely felett illett, s továbbra is illik pálcát törni, vagy nagyvonalúan rálegyinteni. Pedig a szerkesztőként, műfordítóként, újságíróként egyaránt kiváló Fekete Tivadar maradandót alkotott a maga „erotikus revüjével”. A lap első számában a „valami beharangozó-féle” vezércikkben a főszerkesztő így fogalmaz: „Hisszük, hogy irodalom, amit adunk, mert a szatíra és az erotika is irodalom, és mert ma csak ez lehet igaz; cinikusak vagyunk és idealisták, dekadensek és mindent megpróbálók. A hitünk előtt pedig szalutálni kell. Hisszünk mindenben, ami művészet...”⁸⁾ Zima Tibor szerkesztő, közgazdász Új irodalom, új kultúra c. írása az első számban a világháború utáni helyzetet igyekszik magyarázni az olvasóknak: „Néhány millió magyart, akik azelőtt részesei voltak saját fajuk és nemzetük kultúrközösségének, a sors átkapcsolt egy

másik nemzettestbe, amellyel se nyelve, se kultúrája nem közös (...) Bucurestiben egy tucat időszaki füzet között sem találni egy internacionális értékű kiadványt, s Erdély sem tudott kísérletezésnél tovább jutni. Én bízom a „Fekete Macska” pompás gárdájában. Érdeme már az is, hogy megkísérli az újat.” Megkísérelte, de egy alig néhány szám után megszűnt.

Ebben a milióban született meg 1924-ben Franyó Zoltán folyóirata, a Genius, majd folytatásaként az Új Genius. A szerkesztőtárs, Nagy Dániel már elismert író, több könyv szerzője. A lapalapító hármасfogat harmadik tagja Zala Béla igazgató volt, aki abban az időben előadóművészként is tevékenykedett, a második világháború után a megyei múzeum igazgatója is lett. A havilap első száma januárban látott napvilágot, megjelenése a 8. számát követően megszakadt, majd 1925 januárjában Új Genius címmel folytatódott. Az egyetemes magyar sajtótörténetben is számon tartott, avantgárd vonatkozásokban is igen gazdag folyóirat publicisztikája és információs anyaga sokoldalú tájékoztatást nyújtott a világirodalomról is. Kovács János értékelése szerint „Meghökkentő, hogy világnagyságok és komoly tehetségek tőszomszédságában ott találjuk a Geniusban és az Új Geniusban a helyi próbálkozók üresen kongó, pátosztól túlfűtött, érzelgős és semmitmondó szövegeit (...) És aradi volt a Genius fellengzős világpolgári szellemében is (...) A jót is, a rosszat is Aradon kapta, itt született, itt élt és tűnt el idő előtt mint az egyetemes kultúra folyóirata. Vidékiesség és egyetemesség – e végletek között egyensúlyozott szerkesztője, többnyire sikerrel.”⁹⁾ S hogy néhány nagyság nevét is megemlítsük: Babits Mihály, Balázs Béla, Hugo von Hofmannsthal, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Paul Verlaine versekkel, Füst Milán, Márai Sándor, Luigi Pirandello, Szántó György prózával, Dienes László, Fábry Zoltán, Komlós Aladár,

Molter Károly tanulmánnyal jelentkezett.

Franyó Zoltán folyóiratának megszűnésekor, 1925 márciusában jelent meg „A havi szemle új típusa” alcímmel a PERISZKOP. Szántó György, a Felvidékről Aradra származott, s azt követően következetesen magát aradinak valló művészember „megvalósította igényes magazint az különböztette meg a szokványos irodalmi-művészeti lapoktól, hogy igyekezett átfogni az élet minden területét. A társadalmi mozgalmak, a politikai harcok és a lokális háborúk, a mondén élet, új táncaival és szórakoztató iparával, a technika szenzációs vívmányaival, a sokszínű, ellentmondásos valóság jelenléte e folyóiratban természetes keretet adott az avantgárdirodalomnak és művészetnek.” – írta szintén Kovács János a lap antológiájának Aradi kék lovasok című előtanulmányában.¹⁰⁾ Az aradi „szemle” nélkülözhetetlen láncszeme volt az erdélyi magyar avantgárd (kései) kibontakozásának. Innen lehetne származtatni a konvenciókkal szakító, kísérletező erdélyi irodalom születését.

A Geniusnak és a Periszkopnak köszönhetően kerül be a határon túlra szakadt Arad az egyetemes magyar irodalmi-művészeti sajtó mindenkori történetébe. Nem véletlen, hogy a Kriterion Könyvkiadó az 1970-es években mindkét lap anyagából vastkos antológiát jelentetett meg. Megszűntüket követően a város újságírásában több mint másfél évtizeden keresztül csak lapalapítási kísérleteket lehet feljegyezni: Képes Újság, A Hét, A Hang, Haladás.

Az említettek közül egyedül Fekete Tivadar riportlapja, A Hang érdemel kiemelés, elsősorban mozgalmassága, harcoss nemzetszocialista- és fasisztaellenessége, semmint nívós irodalmi rovata miatt.

A második bécsi döntést követően a román hatóságok Dél-Erdélyben mindössze a Magyar Népközség lapjaként a temesvári Déli Hírlap napilap, az Erdélyi Gazda című kéthetenként megjelenő néplap, valamint a

Szövetkezés c. újság kiadását engedélyezték.

A világháború kellős közepén, 1943 júniusában a Minorita Rendház kiadásában jelent meg a Havi Szemle című folyóirat Molnár Árpád szerkesztésében. A rendkívül nehéz körülmények ellenére 15 lapszámot megélt kiadványt a szerkesztőknek sikerült színvonalas írásokkal, nívós irodalmi alkotásokkal olvasmányossá tenniük. „A folyóirat világnézetének alap gondolata a keresztény egység volt, amelynek célja egyesíteni a magyarságot a nacionalista uszításokkal szemben és küzdeni a magasabb erkölcsi értékekért.” – emlékezett a lap egyik szerkesztője, Vita Zsigmond.¹¹⁾ A felelős szerkesztő, Molnár Árpád (1913–1971) a 40-es években a minorita rendház kötelékében dolgozott. A szerkesztőbizottság tagja volt 1943 decemberében bekövetkezett haláláig Fischer Aladár, az Aradi Katolikus Főgimnázium igazgatója, Olosz Lajos, kisjenei ügyvéd és költő is. A lap úrpótló volt a régióban, ezért a nagyobb olvasóközönség ízlésének megfelelő magazin-jellegűnek szerkesztették, de irodalmi rovatában helyet adott a Dél-Erdélybe rekedt szinte valamennyi író-költő alkotásának, de Észak-Erdély alkotói is teret kaptak. A kortárs anyaországi irodalmat Illyés Gyula, Boldizsár Iván, Sinka István, Márai Sándor, Török Sophie alkotásai képviselték. Bár a lapban egyetlen románellenes írás sem jelent meg (a cenzúra azonnal törölte volna!), Románia 1944. augusztusi kiugrását követően a tengelyhatalmak közül a folyóiratot azonnal betiltották, és szinte valamennyi szerkesztőjét, állandó munkatársát lágerebbe internálták. Kiszabadulásukat követően, a szovjet katonai megszállás idején fel sem merült a lap folytatásának gondolata.

A kommunista diktatúra időszakában magyar művelődési lap indítása lehetetlen volt, a kommunista pártszervek sem többségi, még kevésbé kisebbségi kulturális kiadványokat nem engedélyeztek. Egyedüli kivétel a román nyelvű Aradul literar, majd

a Tóth Árpád Irodalmi Kör Önarckép című antológiája volt 1981-ben. A 150 oldalas kötetben mintegy 30 aradi tollforgató, szépiró, újságíró írása látott napvilágot, a fedőlapot és az illusztrációkat Alaszú Pál képzőművész készítette. A következő évben a már ólomba szedett és kiöntött Önarckép 2 antológiát a pártszervek utasítására beolvasztottak.

Az 1989-es romániai változások után Aradon is megpezsdült a kulturális élet. Az újjáalakult Kölcsey Egyesület kezdeményezésére 1990 márciusában megindult a Havi Szemle új sorozata. A Pávai Gyula, Péterfi Árpád és Ujj János alkotta szerkesztőbizottságnak sikerült négy számot kiadnia. A lap indulását Sütő András is köszöntötte: „Bizony-bizony nem röstellem kimondani: elszorul a torkom, amidőn azt mondom: végre Aradon is, a vértanú-városunkban is felszínre bukkan az elfojtott magyar szellemnek egy újabb bűvópataka! (...) Mily gyalázatos sorsra jutottak e helyen az aradi vértanúk csontjai s az élők és emlékezők tiszta érzelmei! Micsoda szégyene volt Európának, hogy sötét, sovén erők vehették üldözőbe minden esztendőben a mártírajainkra emlékezőket!”¹²⁾

A pénzforrások elapadása miatt a folyóirat önálló lapként megszűnt, azt követően egy évtizeden keresztül a Havi Szemle a Nyugati Jelen napilap mellékleteként hol két, hol négy oldalon pótolta az irodalmi lapot. Ezekből a mellékletekből született a Feltámadunk (Bp., 1997) és a Lehetőség (Havi Szemle 1997–1999. Arad, 2003) című antológia. A lap új folyamát 2008 januárjában indították útnak Pávai Gyula szerkesztésében.

Érdekes kísérletnek számított a Körösi Műhely, alcíme szerint „Értékkereső és közvetítő időszaki lap”. Az Aradon és Gyomaendrődön szerkesztett kiadvány első számában így határozták meg a lap célkitűzéseit: „Amiként a Körösök kötik össze Erdélyt Magyarországgal, úgy kívánjuk mi

a magyarság két legnépesebb nemzetteste között a »híd« szerepét betölteni oly módon, hogy ebbe a nehéz, de szép munkába bekapcsolódnak a térségünkben élő nemzetiségek is.” A Braun Mihály (Gyomaendrőd) és Ujj János (Arad) szerkesztette lapból 1990–1992 között négy szám jelent meg, anyagi támogatás hiányában szűnt meg.

1997 decemberében az Alma Mater Alapítvány kiadványaként látott napvilágot a Szövétnek aradi kulturális szemle első száma Réhon József szerkesztésében. A lap azóta megélte tizedik évfolyamát is. Időközben a szerkesztést 2001-től Ilona János, majd 2006-tól Ujj János vette át. A kéthavonként megjelenő Szövétnek kis terjedelmű irodalmi rovata közlési lehetőséget biztosít aradi és Aradról elszármazott tollforgatóknak, elsősorban költőknek, beszámol a megye és a város magyar vonatkozású kulturális eseményeiről, bemutatja a helyi és szerte a világban tevékenykedő aradi képzőművészeket, feleleveníti a város kulturális hagyományait, rendszeresen közöl helytörténeti írásokat.

A város legfiatalabb irodalmi folyóirata, az Irodalmi Jelen 2001 novemberében indult útjára. A külön fejléccel és impreszummal nyomtatott lapot Böszörményi Zoltán alapította, ő tölti be a főszerkesztői tisztet is. A legnagyobb példányszámban megjelenő magyar irodalmi folyóiratként büszkélkedő lap felülemelkedett a vidékies-

ségen, az egyetemes mai magyar irodalom számos kiválóságát tudhatja munkatársának. (Haláláig Faludy Györgyöt is.) Az Irodalmi Jelen Könyvek sorozatban a kortárs magyar irodalom számos jeles írójának-költőjének könyve jelent már meg.

JEGYZETEK

¹ SZÖLLÖSSY KÁROLY – E. ILLÉS LÁSZLÓ: *Huszonöt év egy magyar lap életében. Az „Alföld” első huszonöt-évi folyama.* Arad, 1886. IX–X.

² Uo. X.

³ SOMOGY GYULA, DR.: *Arad szab. kir. város és Arad vármegye községeinek leírása.* Arad, 1913. 41.

⁴ *Szövetség*, 1900. febr. 4.

⁵ *Alföld*, 1903. dec. 13.

⁶ KOVÁCS JÁNOS: *Aradi közjáték. Bevezető tanulmány a Genius-Új Genius 1924–1925 Antológiához.* Bukarest, 1975. 12.

⁷ FICZAY DÉNES: *Aradikrónika.* Arad, 1997. 81.

⁸ FEKETE TIVADAR: A „Fekete Macska” elé. *Fekete Macska*, 1922 dec. 10.

⁹ Kovács János. i. m. 12.

¹⁰ *Periszkop*, 1925–1926. Antológia. Bukarest, 1979. 5–58.

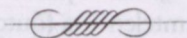
¹¹ RUJA ILDIKÓ: „Az újrakezdés évei voltak azok.” *Havi Szemle.* Új sorozat. 1990. május. 38.

¹² SÜTŐ ANDRÁS: Írás helyett. *Havi Szemle*, 1990 márc. 1.

MIKLÓS PÉTER

Damjanich és Szeged

A Batthyány-kormány 1848 májusában tízezer fős önkéntes reguláris hadsereg föllállítását határozta el. A korhatár tizennyolc év volt, s vagyoni helyzettől függetlenül mindenki beléphetett. Szeged a Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes, Torontál vármegyei, valamint az aradi, gyulai és nagyváradai újoncok gyülekezési helye volt.

A toborzást Osztróvszky József és Rengy Ferdinánd országgyűlési követek vezették 1848. május 21. és június 16. között. Szántó Imre tanulmányaiból és a korszakot vizsgáló könyvből tudjuk, hogy Mészáros Lázár miniszter 1848. június 5-én értesítette a város vezetését, hogy az összeírást ezer fő összegyűltéig folytassák. A harmadik zászlóalj 1018 (a Nagyváradról késve érkezőkkel együtt 1146) főből állt, akik közül 150 fő volt szegedi. A honvédek között nagyszámú értelmiségit találunk (mérnök, orvos, ügyvéd és egyéb honorácior-foglalkozások, valamint a főgimnázium idősebb növendékei), de a többség – az országos arányoknak megfelelően – céhlegény, iparossegéd, szegényparaszt, napszámos, szellér.¹

Szeged város a harmadik zászlóaljat, amelynek történiáját Hegyesi Márton írta meg, teljesen „magáénak érezte”.² Az összeírás után mindenki saját lakóhelyén maradt, de a gyülekezés idején a nagyszámú honvéd Szegedre érkezett. Az elhelyezés és az el látás nagy anyagi megterhelést jelentett (a fölsővárosi minorita rendházban és magánlakásoknál szállásolták el őket). A város biztosította a honvédek fölszerelését, fölkészítését: ételmet, szállást, orvosokat, valamint ruházatot (ing, gaty, kalap, csizma), fegyvert (puska, kasza) és kiképzést. A gyakorlatokat

Utassy és Jelentsik főhadnagykok vezették. Az ideiglenes parancsnok Csuha Antal nemzetőr őrnagy volt. A zászlóalj 1848 júniusának végén elsőnek érkezett – hiányosan fölszerelve, nem teljes létszámban – a délvidéki hadszíntérre, a szerb fölkelők ellen.

Mészáros Lázár 1848. június 22-én nevezte ki Damjanich Jánost (1804-1849) a harmadik zászlóalj parancsnokává. Ezt a nádor, István főherceg július 5-én erősítette meg. Damjanich június 25-én érkezett Szegedre, s nyomban katonái után indult az óbecsai táborba. Osztróvszky József emlékezéseiben leírta a zászlóalj szervezését, valamint a parancsnok és tisztjei Szegedre érkezését: „Ekkor azután elbeszéltem, hogy mily lelkesedéssel indultak el a táborba, s élvezet volt szemlélnem Damjanich arcán azon, mondhatni szellemi felmagasztaltságot, melyet elbeszélésem benyomása idézett azon elő. Forró hévvel szorítá meg jobbomat, s csak arra kért, hogy rendeljek számára kocsikat, mert nincs addig nyugta, míg a fiúkat meg nem láthatja. Még akkor nap estve – egy vasárnapon – elutazott tisztársával Becsére.”³ A zászlóalj honvédjei – a „fehér tollasok” – Óbecsén kezdték viselni megkülönböztető jelüket: a fehér kakastollat a kék sapka mellett.

A G. Tóth Ilona által összeállított, a Csongrád Megyei Levéltár 1848/49-es szegedi vonatkozású iratait közreadó forrásgyűjteményben olvasható iratokból is kitűnik, hogy Damjanich kemény kézzel, szigorral, küzdelmes kiképzéssel fegyelmezett, magas harcértékű zászlóaljat nevelt a Szegeden gyülekezett honvédekből. 1848. július 17-én kelt levelében a szegedi tanácsot kérte a honvédek

hiányzó ruhadarabjainak elkészíttetésére és elküldésére. Gondoskodott a nem odaváló egyének eltávolításáról.

A rendbontókat, fegyelmetleneket a szegedi dologházba küldte (volna). „...az itteni zászlóaljamból elküldött érdemtelen egyéneket szíveskedjen átvenni, és azokat, a fenn említett parancs értelmében, dologra kényszeríteni, míglen óáltaluk az állományoknak okozott kárt, munkájuk által kipótolják.”⁷⁴ A városban azonban nem volt dologház, s a foglyok eltartásának költsége a tanácsot terhelte. Vadász Manó polgármester leveléből: „...felküldi hozzánk a ma nagy számú elítélteket, kiknek mi sem helyet, sem dolgot nem adhatunk, ez roppant hiba, mely lakosainkat kelletlenül túl terhelte, s az állandalomnak is költséget okoz.”⁷⁵ Az elítélteket végül szeptemberben Pestre szállították.

Damjanich János 1848 júliusában írt jelentése szerint a zászlóalj pénzzel, fölszereléssel, kenyérral megfelelően el van látva. Augusztusban kérte a városi tanácsot, hogy amíg a kinevezett honvédorvosok meg nem érkeznek, maradhassanak velük a szegedi doktorok (Stoll Sándor és segédje). Az ősz közeledtével a hideg éjszakák miatt a honvédeknek vastag posztó nadrágra volt szüksége. „Az ősz ideje erős lépésekkel közelgetvén, a hideg éjszakákon igenis érezhető. Mind e mellett a parancsnokságom alatt lévő zászlóalj minden éjt szabad ég alatt táborozva töltvén, a hideget az édes hazáért eltűrvén, ámbár ugyan eddig a tűrését semmibe sem vette, mégis én azokról, mint fiaimról, gondot viselvén, szent kötelességemnek tartom, akármi módon őket posztó nadrágokkal ellátni.”⁷⁶

A parancsnok és a honvédek között szoros, jó kapcsolat volt. A győztes szolnoki ütközetről (1849. március 5.) tudósító Szarvason, 1849-ben kiadott ponyva szavaival: „Március havának 5-dik reggelén / Öröm zajlik vitéz Damjanich seregén, / A huszárok

gyorsan lovakra pattannak, / S honvédekkel vígan Szolnoknak tartanak.”⁷⁷

Damjanich szeretete a szolnoki csatában, Hamvay Ödön leírása szerint így jutott kifejezésre: „Az ellenséges csapatok kiűzése után a főutcán csoportosultak a harmadik zászlóalj honvédei, hogy tömegesen vonulhassanak arra felé, a hol még folyt a csata. Egy mellécutcából egyszerre csak vezérkarától kísérve, Damjanich toppan a sorakozó honvédek elé. »Éljen Damjanich! Éljen Damjanich apánk!« kiáltoznak lelkesülten a hős fiuk. Damjanich megáll az utca közepén, leveszi fehértollas sapkáját s így szól a kedvenc zászlóaljához:

– Fiuk! Büszke vagyok rátok: Ti az ördögöt is megveritek! Megérdemlitek, hogy mindnyájan tisztekké legyetek; de hol volna akkor az én kedves harmadik zászlóaljam?

Az utolsó szavakat már fátyolos hangon mondta a hős, könnyek is szöktek a szemébe. S hogy fiai ezt meg ne lássák gyorsan megfordult s a honvédek dörgő éljenzésétől kísérve, elvágatott a csataterre.”⁷⁸

Sárosi Gyula népszerű Arany Trombita című művében (Debrecen, 1849.) külön részt szentelt Damjanich csatáinak, katonái hőstetteinek leírására. A szerző 1849. július 8-án járt Szegeden, s részleteket olvasott föl elbeszélő költeményéből. A szolnoki csatát leíró sorok a tábornok és „fiai” kedélyes, közvetlen viszonyáról tudósítanak. „A harmadik zászló és a kilencedik / Ott leng, hol a babért véres kézzel szedik. / E két zászlóaljnak Damjanich az apja, / Damjanich meg viszont létét tőlök kapja. / Damjanich tábornok temérdek nagy legény, / Mintha hízott volna szalonnán, csőregén...”

Amikor Damjanich 1849 tavaszán, Komáromban a lábát bokában eltörte, Kosuth Lajos kormányzó nyilatkozatot adott ki (Debrecen, 1849. május 4.), amelyben kijelentette: „Igenis: Damjanich tábornok úrnak balesetét a hazának minden hú fia velem együtt a legmélyebb bánattal fájlalja, s

osztozik azon keserves meggyőződésben, hogy e baleset országos csapás.”⁹ Kossuth a papokat imára buzdította, a katonákat pedig helytállására szólította fel, hogy győzelmeikkel, hadi sikereikkel szerezzenek örömet parancsnokuknak.

A tábornok és Szeged kapcsolatában fontos, hogy Damjanich felesége, Csernovics Emília (1819–1909) a városban lakott, amíg férje ezredével Észak-Itáliában, később pedig zászlóaljával a délvidéki hadszíntéren tartózkodott. Damjanich Jánosné történeti hitelességű, ugyanakkor személyes hangvételű életrajzát a vele huszonhárom évig egy fedél alatt élő unokahúga, Jeszenszky Imréné Csernovics Lara (1863–1939) írta meg 1926-ban.¹⁰ „Damjanich nem engedi, hogy felesége a harctéren vele legyen, hanem mindig oda küldi, ahol legbiztosabbnak véli életét. Így lakik egy ideig Szegeden, Temesvárt, Békésgyulán...”¹¹ Csernovics Emília az aradi kivégzések után 1855-ig Makón lakott, majd Budapestre költözött, ahol a leánynevelés és nővédelem ügyén fáradozott.

1848/49-ben a kor és az események számos meghatározó alakja megfordult Szegeden, sőt a város 1849 nyarán három hétig a szabadságharc fővárosa is volt. Damjanich 1848 júniusában érkezett Szegedre, hogy az itt megalakult, s a város által fölszerelt és ellátott harmadik honvéd zászlóalj parancsnokságát átvegye. A Délvidéken és a tavaszi hadjáratban jelentős sikereket ért el. Több forrásból tudjuk, hogy a szegedi honvédek szerették és tisztelték. Felesége a szabadság-

harc napjaiban egy ideig Szegeden élt, 1849 és 1855 között pedig Makón.

Damjanich János aradi vértanú emlékét Szegeden utca őrzi.

JEGYZETEK

¹ SZÁNTÓ IMRE: Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 11. köt. Szeged, 1987. 51–57.

² Az 1848-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest, 1898.

³ RUSZOLY JÓZSEF: Osztrovszky József visszaemlékezése a szabadságharcra. In uő: *A Város és polgára*. Szeged, 1999. 25–31.

⁴ G. TÓTH ILONA: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 28. köt. Szeged, 2000. 143.

⁵ Uo. 153–155.

⁶ Uo. 178.

⁷ Pogány Péter (szerk.): *Riadj, magyar! 1848/49 fajtetszetes ponyvái, esatakrónikái*. Budapest, 1983. 388–393.

⁸ HAMVAY ÖDÖN: *Damjanich János élete története és szemelvények nejéhez intézett leveleiből*. Budapest, 1909. 83.

⁹ *Szegedi Hírlap*, 1849. május 16.

¹⁰ Jeszenszky Imréné Csernovics Lara visszaemlékezései. Közzéteszi Varsányi Péter István. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 21. köt. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1994. 257–274.

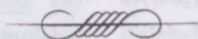
¹¹ Uo. 264.

PÁVAI GYULA

Aradiak, akiknek a híre nagy volt, vagy nagyobb lehetne...

Arad irodalmi múltjából

Tulajdonképpen ennek az összefoglalásnak egy régebbi könyvem címét adnám, Aradi híres emberek, de mégis a fentit választottam, mert Arad viszonylagos elszigeteltségénél fogva az általános magyar irodalom-, színház-, vagy tudománytörténetben, bár ott vannak, kissé elfeledve, kicsit zárójelbe kerülnek, ha kerülnek, az érdeklődő érdeklődésének középpontjába.

Miért mondom, hogy Arad elszigeteltsége? Mert még az időjárási térképeken is csak Temesvárt jelöli a régió, feltételezések szerint, ami oda talál, az ide is, közös csak annyi, hogy mindketten akkor indultak fejlődésnek, amikor megtisztultak a török hódoltságából. Temesvárra talán hamarabb figyelt fel Ausztria, valamivel hamarabb kezdték el a telepítéseket, bár ez sem teljesen fedi a valóságot, a tény, hogy Arad nevénél ismertebb volt a ménesi bor, bár sokszor adták a megnevezéshez, hogy az Arad környéki Ménés.

A lényeg, hogy a két helység fejlődése majdnem párhuzamos, szerintem Temesvár szerencsésebb, mert többször emlegetik, Arad viszont régibb, mert a nevében egy olyan kicsinyítő képzőt hordoz, amit csak ómagyar neveinkben találhatunk. Ezt Mészöly Gedeon a neves kolozsvári nyelvészprofesszor, Arad legnevesebb helytörténészének Ficzy Dénesnek írt levelében így jelöli: Arad Ur+*d* diminutív képző. Hogy aztán az évszázados mesék és legendák Orod vezéről beszélnek, Orod vitézt emlegetnek, sőt olyanok is vannak, akik Orodot, az Ajtonyt legyőző Csanád rokonságába „osztják” be,

s ezzel be is vonultatták az Árpád-házba, tudvalevőleg Csanád vezér Szent István királyunk rokona.

De hagyjuk a legendákat, és a tényeket keressük inkább. Nézzük a hírességeket, s mivel hozzám az irodalmi helytörténet áll legközelebb, kezdjük a sort az irodalommal.

Itt is – de nem lap alján... – megjegyzém, hogy besorolásom kritériuma nem a születés helye, hanem a végzett munka, vagy tevékenység minősége és mennyisége.

Időrendben az aradi irodalmi élet első embere, Perecsényi Nagy László (1768–1827). Állítólag Szilágyperecsényben született, innen az előnév. Iskoláit Nagyváradon, Székesfehérvárott, Győrött és Pozsonyban végezte, majd jogászyakornokként Bihar megye alispánja báró Vay László mellett tevékenykedett, majd Arad megyébe került előbbi gazdája pártfogoltjaként; Almásra, mint esküdt.

Tulajdonképpen ezzel indult írói pályája is. Itt írja meg Orodias címen azt a dicsérő-költemény kötetet, amit Nagyváradon adat ki. A kötetben tulajdonképpen az őt pártfogó vagy környezetében előforduló megyei, országos nevű főurak nevei fordulnak elő üdv és dicséret közepette, bár az efféle versek abban az időben gyakran íródtak, sőt, a kötet hatására maga Perecsényi is kapott egy dicsőítő költeményt Sinkai Györgytől, az úgynevezett Erdélyi Iskola egyik kiemelkedő személyiségétől. A kötetet több is követte, de nemcsak líra, hanem próza, sőt színmű is. Huszonhat kötetet publikált, többek között az első aradi monográfiát, amelyben sok hely-

név eredetét is tisztázza (Későbbi értékelője, Szabó T. Atila professzor az első magyar helynévgyűjtőnek tartja.).

Nagy pártolója volt a magyar nyelv finnugor eredetének, lelkes olvasója és követője Dugonicsnak. Léta magyar vitéz és az esthonnyai fejedelem című műve erősen érezteti az Etelka hatását. Követte a Horváth-féle délibábos magyarítás tendenciáját pl. amazon = ám asszony, Észt ország = Est honnya, Boristenes = bor istenes, stb. Napóleon fia születésekor hatnyelvű verset írt, el is küldte a Császárnak. Rengeteg verset írt görög-római mintára, ahogy ő nevezi alagyákat és lantolagokat.

Megírta az 1132-es II. Béla idei országgyűlés történetét Az öthalmi tor Orodon címmel, amit 1818-ban be is mutattak az új aradi színházban. Levelezője volt Kultsár István lapjának a Hazai és Külföldi tudósításoknak, így az aradi újságírók őseit is tisztelhetik benne, írt a Tudományos Gyűjteménybe is, és 1803 és 1820 között naplót vezetett. A több mint 2000 oldalas írásmű az aradi megyei könyvtárból „tűnt el” 1985 és 1989 között. Szerencsére Márki Sándor majd kétharmadát 1899-ben az Egyetemes Philológiai Közönyben (két részben) közölte, így bár ennyi megmaradt belőle.

Munkásságát tekintetbe véve a Jénai Minierológiai Társaság tagjává választja. Talán ez volt élete legnagyobb elismerése.

Kazinczy lenézi, csípős epigrammát ír róla az Izéhez címmel, kortársai is inkább grafomániásnak tartották, ezt talán azért mert azt hitte magáról, hogy költő, de valójába helynévgyűjtő, monográfus, filológus (nyelvújítási szavai közül) több, ma is fennáll és az újságírás hőskorának egyik jelentős alakja.

Pályája során Borosjenőbe került szolgabírónak, a nyolcszázas évek elején szélütést kap, de lányának évekig, tolószékben fekve diktálja mondani valóját.

1827-ben hal meg, halálának pontos

ideje sem ismert, egyesek szerint május 8. mások szerint június 1. A Hazai és Külföldi Tudósítások több hónapnyi késéssel emlékszik meg róla, a Tudományos Gyűjtemény 1828-ban említi eltávozását az öröklétbe. Aztán elfelejtették, mint ahogy az úttörőket általában. Sírfeliratát is megszerkesztette jóval halála előtt a következőképpen:

*„Életem írás volt, munkámnak más
veszi hasznát*

Sok kiadott munkám szemfedelemnek elég”

2000 őszén emelt emléktáblát tiszteletére a borosjenői református templomban az aradi Kölcsey Egyesület.

Ugyancsak nem aradi születésű író, költő, műfordító Fábián Gábor (1795–1877), de élete nagy részét valamint munkásságának jelentős hányadát itt élte végig és alkotta meg.

Vörösberényben született, édesapja református lelkész és egyházi író, anyai nagybátyja Somogyi Gedeon a Mondolat egyik vezéralakja.

Tanulmányait a pápai Református Kollégiumban kezdi, majd Pécssett, és Pesten folytatja. Jogász korába ismerkedik meg Kisfaludy Károllyal és Vörösmartyval. Munkatársa lesz az Aurorának, pártfogoltja Kultsár Istvánnak a Tudósítások és a Mikes levelek kiadójának. Novellákat is ír az Aurorába Nözséri álnéven, de ír a Tudósításokba és a Tudományos Gyűjteménybe is.

Megélhetési gondjai lévén elvállalja az Arad megyei világhasi Bohus birtok jogtanácsosi állását. Mint a polgári eszmék védelmezője részt vesz a megyei választási küzdelmekben, mint jogász védi a világhasi román jobbágyok kérelmeit, de Aurorás barátaival sem szakítja meg a kapcsolatot, előfizetőket gyűjt az évkönyvre, ahogy azt írja Vörösmartynek is: „a fizetség aradi lánglisztben lesz, de így is hasznát veszitek”. Megtudja, hogy barátja Árpád koráról ír elbeszélő költeményt (a Zalán futásáról van szó) ő is megpróbál

kozik hasonlóval Buda haragja címmel, de Pesten járva látja, hogy Vörösmarty munkája sokkal jobb, így 145 sor után abbahagyja. Ezután, főleg versfordításokkal foglalkozik. Kazinczy után, másodiknak bár, de időtállóban lefordítja Osszián költeményeit. Ez meg is jelenik Pesten, (sőt a Zalánra is hat, példa erre az éji homály kifejezés. Később Arany is említi Osszián ködös-homályos énekét Ősszel című versében).

Olvasván Perecsényi monográfiáját, megírja ennek felhasználásával és rengeteg új okleveles adattal Arad vármegye monográfiáját (első kötete megjelent, a második kéziratban maradt). Részt vesz a polgárjogi harcokban, beköltözik Aradra, megnősül, 1848-tól országgyűlési képviselő, majd a forradalmi törvényszék tagja.

Vörösmartyval és annak sógorával, Bajza Józseffel Világosig jut el. A fegyverletétel után a galsai présházában húzódnak meg mindhárman, aztán szénásszekérben Aradra jönnek, ahol a Fábián-ház pincéjében maradnak néhány napig, onnan megint bujdosva, Nagyszalontáig, Arany Jánoshoz, ahol a nádasban bujkálnak. Vörösmarty és Bajza onnan Pestnek indul, Fábián a bihari rokonságnál húzódik meg, amíg kegyelmet nem kap. Ezután főleg műfordítással foglalkozik, lefordítja a teljes Senecát, Lucretius De rerum naturáját, Tongeville Szabadelvű leveleit, fordít még Horatiust, Ovidiust, megalakítja az Aradi Kaszinó Egyletet, az Olvasókört. Megírja Csernovics Péter volt kormánybiztos életrajzát.

A kiegyezés után lelkes Deák-párti, sokat cikkezik az új napilapba, az Alföldbe, levelezik Vörösmartyval, Toldi Ferencsel, Gyulai Pállal, Zichy Antallal, főleg a műfordítás irodalmi problémáiról, tagja lesz a Kisfaludy Társaságnak, a Magyar Tudós Társaságnak majd az ebből kinövő Magyar Tudományos Akadémiának. A polgári haladás harcos hirdetője, a magyar nyelv tudományos fejlesztője, a reformkori eszmék és a népek közötti

tolerancia híveként 1877 decemberében halt meg. 1895-ben nagy, országos ünnepségen jelölték meg házát márványtáblával. A nemzeti türelmetlenség a táblát levette és szétverte, az utódok a házat eladták, az új tulajdonos átépítette, emeletet húzott rá, csak a pince a régi. Születésének 200. évfordulóján a Kölcsey Egyesület emléktáblát helyezett a belvárosi református templom előcsarnokába, hisz a templomépítés egyik jelentős anyagi támogatója és a református egyház első főgondnoka volt. Születésének kétszázhuszadik évfordulóján ugyancsak a Kölcsey Egyesület nemzetközi Reformkor Szimpóziumot tartott és megkoszorúzták kriptáját az aradi Felsőtemetőben.

Az első, ha nem is aradi, de legalább Arad megyei, lírai költő, aki mindennek ellenére egy népies hangvételű elbeszélő költeménnyel írta be nevét az egyetemes magyar irodalmi életbe, a borossebesi Sárosi Gyula (1816–1861).

Sárosi a valódi vezetékneve, míg a Gyula költői neve, a borossebesi tisztartó fiának, aki a keresetségben a Lajos nevet kapta. A vezetéknevvel is van egy, illetve volt egy kis probléma, ugyanis ssy-vel végződött, de amikor a magyar nemzetgyűlés eltörölte az ősiségi és nemességi előjogokat, a költő lévén egyik leghűségesebb híve Kossuthnak, elhagyta a ssy-t és a nevét egyszerűen i-vel írta.

Ezt nem sokan tudják, ezért több századvégi anyagban még mindig ssy-vel írták, de napjaink irodalomtörténete tiszteletben tartja a költő választását és nem a Sárossy, hanem a Sárosi változatot érvényesíti.

Iskoláit szülővárosában Aradon, Eperjesen, Pesten végezte. Jogásként már ismert költő, a Petőfi előtti líra közvetlen képviselője. Volt idő, amikor Vörösmartyval emlegették egy sorban. Nem tévedésből, mert valóban kitűnő lírikus, aki Petőfi feltűnésekor csak legyintett és megkérdezte – Mi az, hogy Petőfi? Erről Arany János is tudott és 1848

őszén, amikor Aradon nemzetőrösködött, arról írt Petőfinek, hogy megismerkedett egy Bangó Péter nevű szerkesztővel, aki Petőfi irányában nem Sárosi. Igaz, utóbbi nem is olyan sokára lelkes híve lett annak, akit megkérdőjelezett valaha, költőtársát megkövette, s annak hűséges értékelője lett. Petőfi tragikus halála után nem egy versben siratta nagyhírű költőtársát.

Házasságai nem jártak szerencsével, első felesége korán meghalt, a második eltávolodott tőle, amikor az osztrák csendőrség halálra kereste. Igaz, nem csak kereste, hanem in effige halálra is ítélte. Gyöngyösről rejtőzködött álnév alatt, mint Sorssics tanító. Aztán elfogták, de csak három év multával következett az Újépület, ahol Lövey Klára is akkor volt bezárva. A költő, bár csak hírből ismerte, néhány gyönyörű verset írt hozzá, s ezek Klárikádok néven kerültek irodalomtörténetünkbe. Pest után Kufstein következett, majd Spielberg, aztán kiszabadul, de aradi váltótörvényszéki állásába nem veszik vissza, s megint ír valamit, amiért újból bezárják, mert a Krinolin c. politikai vers Zsófia hercegnőn keresztül az egész osztrák udvart érintette. Bár csak egy aradi vendéglőben, a Csigában olvasta fel szűk baráti körben, a besúgás akkor sem volt Aradon mentes a szűk baráti köröktől. Szabadulás után verseinek gyűjteményes kiadását szeretné megérni, de állása nincs újságíró-bojtárkodásai garasai csak egy-egy pohár pálinkára elégségesek. 1861 késő őszén találtak rá egy pesti utcán kihűlt testére.

De mégis mi volt az a mű, amiért halálos ítélet járt, hiszen katona sem volt, csak költő. Ma már kevesen tudják mit írt, annyira tiltották mind a Bach mind a Schmerling korszakban, de még később is, hogy csupán másolásáért is éveket sóztak az érdeklődőkre. A mű pedig nem más, mint a diadalmas magyar forradalom és szabadságharc verses krónikája az Aranytrombita, s ez annyira népszerű lett, hogy ponyván árulták úton-

útfélen, s úgy is nevezték, hogy Ponyvára került Aranytrombita. Sárossi, mint Kossuth közvetlen környezetének ismert személyisége a szabadságeszmék kossuthi megfogalmazását tolmácsolja tizenhárom lehetetnyi, vagyis tizenhárom részes elbeszélő, páros rímű tizenkettesekből álló művében. A forradalom kitörésétől kezdve a szabadságharc dicső csatáiig ír, úgy mutatja be Kamarillát, ahogy azt senki addig, nemcsak az osztrákokat, a Habsburgokat leginkább Zsófia főhercegasszonyt pellengérezi ki, de annak magyar kiszolgálóit, mint például báró Jósika Samut, s átkozza is mindazokat, akik a magyar függetlenség akadályozói. A Kamarilla egyik üléséről például így ír:

*„Elöl ül s kavarja a boszorkánytálat
Egy hercegasszonynak titulált vadállat
Vadállat melynek Zsófia a neve
S mindennek amit főz maszlajos a leve”*

Amikor a környező népek felé tekint soraira a tolerancia, a jogegyenlőség hirdetése illik:

*„Minden nép egyforma szabadsággal bírjon
Ki-ki saját nevén beszéljen és írjon.”*

Többek között megemlékezik az aradiak 1849. február 8-i hősie ellenállásáról a legelragadtatottabb jelzőkkel illetve Asztalos Sándor és csapata hősiességét. Az Arany Trombita frenetikus sikere a folytatásra készítette a költőt, hozzá is kezdett a Gyémánttrombitához, de Világossal minden összeomlott, a meneküléskor a kézirat is elveszett s így a folytatást maguk az események szüntették meg.

Nagy kár hogy új kiadást nem ért meg az Arany Trombita, s nem is tanítják, valószínűleg egyesek még mindig úgy érzik, hogy sértené a sógorokat, minden esetre hatása óriási volt, de ma már irodalmárok sem igen ismerik. A Krinolin sem található

még antológiákban sem, s ha említik, elég szörmentén teszik azt.

Sárosi személyéhez egy érdekes történet is fűződik, sokkal ismertebb, mint híres forradalmi krónikája, s ez Vörösmartyval van kapcsolatban.

Vörösmarty Rossz bor című versében írja, hogy a magyar költőnek meg kell elégednie savanyú lórével az igazi bor helyett. Amikor Sárosi Aradon olvasta a verset rögtön Fábián Gáborhoz fordult, s még néhány ménesi birtokoshoz és Mihály napra jelentős mennyiségű ménesi kadarkát és magyarati mustosat küldött a panaszkodó költőnek egy szép vers kíséretében, amit Vörösmarty versben és levélben is megköszönt. A vers címe: A jó bor. Megtudhatjuk belőle, hogy Aradon kívül más tájak is siettek bort küldeni így Tokaj és Eger is többek között.

Sárosi Gyula még síremléket is csak nagyon későn kapott, szülőházát is később, de megjelölték, aztán a ház, táblástól a bulldózer áldozata lett, újabb emléktáblát a Kölcsey Egyesület állított a költőnek a borossebesi református templomba 2000 őszén.

Időrendben olyan költő következik, akinek a munkássága közismert, ezért nem is térek ki rá különösképpen, csak néhány kevésbé ismert adatot közölnék. Tóth Árpád (1886–1928) a híres impresszionista költő, csak néhány évet élt Aradon. Szülőházát Arad c. verse alapján (Sarló utca 51.) fedezte fel Kovács József kolozsvári újságíró 1931-ben, aki disszertációt készült írni a költőről. Ugyancsak ő találkozott először a költő gyermekkori játszótársával, az akkor még csak középkorú Guttmannéval, aki elmesélte, hogy Árpika kis vékony szőke fiúcska volt, aki naphosszat a kapu előtti homokpucban játszott. A ház padlásán Kovács József egy rakás gipszformát is talált, ami az apa mesterségére utalt, ugyanis Tóth András előbb épületszobrász volt. Az aradi Hermann palota még az ő díseit viseli, csak a kapuőrző szobrocskák (Herkules és

Sámson) tűntek el a kilencvenes évek eleje és közepe között. Kovács nyomán Ficzy Dénes a hatvanas években kereste a költő nyomait, még találkozott az akkor már idős Gutman nénivel, aki arról is beszélt, hogy Tóthék elköltözés előtt vettek egy házat a Dessewffy (Simion Balint) utcában, amit Tóth András látott el épületdíszekkel. Ficzy megtalálta a házat, amit az utcában a díszeiről Angyalos Háznak neveznek, ugyanis az ablakok felett angyalok könyökölnek egy keretben.

A másik kevésbé ismert adat, hogy bár az irodalomtörténet április 15-ik napját tartja a költő születésnapjának, az aradi belvárosi református egyház anyakönyvébe április 18-a van beírva, ahogy azt néhai Molnár Károly esperes mondta el Ficzy Dénesnek, aki ezt már megerősíteni nem tudta, mert nem lehetett hozzáférni a levéltárban őrzött anyakönyvekhez.

Különben a költő sohasem tért vissza Aradra, s lánya a néhai Tóth Eszter is csak levélben. A diófa, amit az Arad című versből ismerünk új sarjakat hajtott s most is áll, de a házat átalakították, bár mint műemlék számon van tartva, de a tulajdonosnak ez nem számít semmit.

Ugyancsak aradi születésű Kuncz Aladár (1886–1931), aki csupán öt évet tartózkodott itt, lévén az édesapja Kuncz Elek tankerületi főigazgató volt, Aladár itt született a Lyceum épületében, itt is laktak az épület igazgatói szárnyában, persze emléktáblája nincs, mert a Városházán kívül a Lyceum az első épület a mit még 1919 nyarán az új hatalom magához ragadott (bár nem államosított, hanem alapítványi illetőségű volt). Kuncz Aladár a húszas években Három aradi tartózkodásom címmel a városban szerzett élményeiről számolt be a Kölcsey Egyesület meghívására. Mindenki számára tudott, hogy a kolozsvári Ellenzéktől az Erdélyi Helikonhoz került számos tanulmány mellett két regényt is írt: Felleg a város felett, és A fekete kolostor. Az utóbbi nagyszabású riportregényben a

francia internálótáborban szerzett élményeit írja le örök értékűen. Még megérte a könyv megjelenését, de újraolvasni már nem tudta. Emlékét a Kós Károly által tervezett kősz-tal őrzi Marosvécsen, a helikoni találkozó színhelyén.

Miskolci születésű, de élete jelentős részét itt élte le és itt alkotott Dálnoki Nagy Lajos (1862–1937). Miskolcon, és Pozsonyban tanult, Pesten végezte jogot, Borsod megyében Lévay József főjegyző, költő mellett volt gyakornok. Ez az időszak jegyezi el végleg a költészettel. Megélhetési okokból közhivatali állást pályáz meg Arad megyében, ahol Fábíán László (Fábíán Gábor fia) mellett dolgozott főispáni titkárként, 1899-től megválasztott alispán egészen az impériumváltásig. Ekkor vonul nyugdíjba, s él még jó néhány évet. Nyugdíjas éveit versei kiadásának szenteli. Kötetei Fény és árny (1922), Könny-mosoly (1924), Tavasz-Ősz (1922) Karnevál (1926). Műfordítóként Verlaine és Heine, verseket fordított. Írt még színműveket (Ifjúság, Menüett, A Kárpátok alatt, Erdélyi virágok.). Ezekből a Budapesti Nemzeti Színház, valamint az Aradi Magyar Színház is bemutatott néhányat. Halála után meghagyása szerint Fischer Aladár szerkesztésében az aradi. Vasárnap nyomdájában adták ki lírai verseinek gyűjteményét, színarabjaira, tanulmányaira már nem jutott pénz. A Kéziratok a Kölcsey Egyesület megőrzésébe kerültek, de 1948-ban, a költő ezüst tollával és tintatartójával együtt eltűntek. A Kölcsey Egyesület tervei között szerepel egy válogatott Dálnoki kötet kiadása, ami talán meg is valósul. Ízelítőül, azért mellékelnék egy Verlaine-fordítást bizonyítva, hogy bár a Tóth Árpádé is gyönyörű ennek sem kell szégyenkeznie.

ŐSZI DAL

*Bús hangszerén
Zokog felém
Az ősz szele
Szívem sebző*

*Álomhíntő
Vágy tölti be*

*Egy régi hang
Mint tört harang
Cseng köröttem.
Eszembe jó
A múlt idő
S hull a könnyem*

*A mint kit árván
– Sötét szárnyán –
Sodor a szél
Megyek oda
Hova megy a
Lehullt levél*

Rétháti Kövér Erzsébet (1895–1958) aradi születésű tanítónő, a Vasárnap című katolikus irodalmi folyóirat munkatársa. Verseire a bensőségeség, a finom női líra-íság, sokszor a metaforikus kifejezőmód jellemző. Közölt még az Erdélyi Iskolában, a Pásztortűzben, az Aradi Közlönyben is. Három kötete jelent meg Aradon.

Ezek: Versek (1924) Magamban (1926) Sziklélén (1927). Versei nagy része vallásos tartalmú, de a legtisztább humánusot hirdeti a dogmatikus felfogással szemben, viszont a szerelem témája sem idegen számára. Igaz itt sem az erotika, mint inkább az egy életre szóló társkeresés az iránymutatója. A húszas években hosszabb utazást tett Olaszországban, s első két kötetében meg is jelenik az olasz táj, a reneszánsz épületek, s a mindent körülölelő tenger.

Kötetei szerkesztésére jellemző a ciklikusság, bár ez számos erdélyi költőnél meg jelenik Ady óta. Két jellegzetes vesét adnám itt közre, az egyik mottónak is megfelelő, a másik pedig az erdélyi, a végeken élő költő feladatát körvonalazza. Halálának ötvenedik évfordulójára a Kölcsey Egyesület tervbe vette a három kötet közös kiadását

A FÁM A TÖLGY

*A fám a tölgy
A madaram a sas
Kövem a márvány
Ércem a vas*

*Lakóhelyem a tágas óceánok
Felnyúló sziklahegy
Szentjeim az Ágostonok, Pálok
És Istenem az Egy*

POÉTASORS

*Mi tűz vagyunk. Örtűz a végeken
Magunkban élünk itt a végtelen
Nagy árvaságban
De piros tőlünk az ég alja mégis
Am meg nem látja senki
Az Úr felőlünk így ítélkezett
Amikor meggyújtotta a tüzet*

*Magunk vagyunk tűz s élesztője tűznek
Utolsó láng, utolsó Vesta-szüzek
Végül kiégünk
És azután?
Lobogtunk, ellobogtunk
És mégis égünk!
És unokái szebb, jobb századoknak
Az emléküknél melegedni fognak.*

❖
Szántó György (1893–1961) a megvakult festőből lett író, Aradon dolgozott 1918 és 1948 között. Rögtön csatlakozott a Helikonhoz, kötetei egymás után jelentek meg nem csupán Szépmíves Céh, de Révai kiadásban is. Köztük is jelentősek a Stradivari, Meléte, Az ötszínű ember, A földgömb, Mata Hari, Fekete éveim, Öt fekete holló, Az Alapiak kincse. Megjelentette 1925/26-ban az első jelentős avantgárd folyóiratot, a Periszkópot (elsőnek közölt nálunk pl. Picasso rajzokat). Amikor 1948-ban megszűnt a

romániai írószövetség aradi magyar fiókja, áttelepült Budapestre.

Aradon, ha rövid ideig is, de dolgozott újságíróként Reviczky Gyula, Iványi Ödön, tudósítóként Justh Zsigmond és Gárdonyi Géza, valamint a tragikus gyorsasággal távozó Török Gyula (1888–1918). Két nagy regény maradt utána: A porban és A zöldkőves gyűrű.

Nem lenne teljes az összefoglaló, ha két irodalomtörténészre és egy irodalmi irányítóra nem térnék ki, bár röviden.

Dr. Wild Endre (1882–1952) a katolikus Vasárnap szerkesztője, kiadója, az aradi Minorita Kultúrötthon építtetője, aki látva, hogy minden magyar kulturális intézményt elfoglalt az új hatalom, felépíttette 1926-ban a Minorita rendház udvarára a Kultúrötthont, hogy magyar egyesületek, műkedvelő csoportok, iskolák zavartalanul használhassák. Sajnos, bár most is szükség lenne rá, létezik is, de a mostani minorita vezetőség azt nem találja fontosnak, így a magyarságnak ma sincs megfelelő helyisége közművelődési tevékenység végzésére. Wild Endrének köszönhető az úgynevezett Vasárnap kiadványok köztük pl. a már említett Kövér Erzsébet három kötete, vagy a Dálnoki Nagy Lajos gyűjteményes kötet is.

Fischer Aladár (1882–1943). Bár kaszai születésű, egyetemi tanulmányi után 1907-től Aradon tevékenykedik 1943-ig. Előbb a Lyceumban tanít, majd harctéri szolgálat után annak utódjában, a Római Katolikus Főgimnáziumban oktat, igazgat. Az igazgatást a legkritikusabb időszakban vállalta, amikor a magyar tanügyi épületeket az utódállam vette át, s a magyar diákok öt különböző épületben tanultak 1923-ig, amíg felépült a Katolikus Gimnázium mai épülete. A rengeteg baj mellé az is hozzájárult, hogy megszűnt a vizsgáztatási jog, a diákoknak a hasonló profilú román intézetekben kellett románul vizsgázni. Fischer Aladár úgy megtanulta az állam nyelvét, hogy taníthatta is,

így szabadabban dolgozhatott és megmentette az aradi magyar oktatást, amit különböző újabb és újabb törvények a végső megszűnés felé sodortak. Ha nem is olyan hírest, mint a régi, de jó tanári kart sikerült összekovácsolnia és az eredmények sem maradtak el. Minden évben iskolnapot tartottak, ahol a diákok bemutathatták az érdeklődőknek torna-, tánc-, és énektudásukat, este pedig az iskola zenekara lépett fel. Mindenki, aki részt vett az ünnepségen kapott egy nagy tányér krumpligulyást, vagy paprikást. A lényeg, hogy egy tömegben teljesítettek, s ez az aradi magyarság összefogásának célját szolgálta.

Fischer Aladár nemcsak pedagógiai, de általános műveltségi cikkeket is írt az aradi lapokba, szerkesztette a Vasárnapot, kritikát írt a megjelent könyvekről, Návrádi Ágostonnal, a katolikus fiúiskola igazgatójával, közös kirándulásokat szervezett, szülőkkel, gyerekekkel együttesen, s ez megint a magyar közösség megerősödését szolgálta. A második bécsi döntés után, amikor Dél-Erdélyben egyetlen magyar irodalmi lap sem volt, Olosz Lajossal, Vita Zsigmonddal, Molnár Árpáddal létrehozta a Havi Szemlét, azt a valóban rangos irodalmi-közművelődési folyóiratot, amely két évig szolgált a bánási és dél-erdélyi magyarság kulturális tájékozódását. S tette ezt, 1943 decemberében bekövetkezett haláláig. Ma már csak egy emléktábla jelzi, hogy valamikor az erdélyi magyarság legszanyarúbb éveiben volt egy ember, aki nemcsak az iskola, de az egész magára maradt magyarság ügyét fel tudta karolni, pedig repatriálhatott volna, de maradt, mert tudta itt van rá a legnagyobb szükség.

Valamikori tanítványa, aki az ő kedvéért választotta a tanári pályát, Ficzy Dénes (1921–1985) ápolta emlékét, amennyire azokban az időkben ezt tenni lehetett.

Már diákkorában az iskola egyik legjobb irodalmára volt, fogalmazási versenyeket nyert és bedolgozott az aradi napilapokba.

1940-ben végezte a Katolikus Gimnáziumot, de románul érettségizett, mert az volt a törvény, és nyolcvankettőből a huszonkettedikként végzett. Magyarból nem kellett érettségizni, de Kolozsvárra iratkozott be magyar–olasz szakra. Miután elvégezte, néhány hónapot ott tanított egy kereskedelmi iskolában, majd 1945 őszén hazajött és volt iskolájában tanított irodalmat (és magyarságtudatot ezzel együtt) harminchét évig. Irodalomtanári munkája mellett, irodalomtörténeti feltárásokat végzett egy olyan korban, amikor még azt is dugdosni kellett, ami alig látszott. Arad irodalmi múltjának feltárója, ismerője és megírójaként kiderítette hol, merre laktak az Áradon megforduló írók.

Tőle tudjuk hol lakott Gárdonyi, és hol is dolgozott, ő ismertette Petőfi, Arany, Jókai aradi tartózkodásainak időpontjait. Megtalálta Török Gyula leveleit, utánajárt Tóth Árpád, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő aradi vonatkozásainak, feltárta és feldolgozta Perecsényi, Fábián Gábor, Sárosi Gyula életének homályba merült részeit. A régi aradiak életét tanulmányozta, a régi aradiak nyomait kutatta, s így vált a város legtudósabb legavatottabb ismerőjévé, a régi házak, régi szokások védőjévé.

Mert nagyon sokat tudott, nagyon sokan nem szerették, még ma is vannak, akik rosszindulatúan legyintenek, ha felmerül a neve. Sokszor fel is jelentették, meg is hurcolták, de a tanítványai a bálványozásig szerették, tisztelték, és akik még maradtak, ápolják ma is emlékét. Hátra maradt írásait négy kötetben jelentette meg a Kölcsey Egyesület, de még legalább két kötetet össze lehetne állítani a hagyatékából. Sokan azt is mondták, hogy egy új tudományágat fedezett fel és ez nem más, mint az aradológia. Ujj János így is búcsúztatta egy cikkében „Elment az aradológus”. Ehhez csak azt teném hozzá, elment, de mégis köztünk van írásain keresztül, pedig hogy fájna neki, ha látná mennyire alakítják, bontják, rongálják

szeretett városát, mennyi olyasmit írnak és mondanak, aminek semmi köze a város történetéhez, irodalmához, lakóihoz.

Arad színházi múltjából

Valamikor az 1790-es években mutatták be Aradon az első színjátékot, persze iskoladramát, s persze a minoriták kezdeményezése volt. Nem messze az első Minorita Gimnáziumtól volt Milics kereskedő háza, udvara hatalmas csűrökkel. Egy ilyen csúrt béreltek a minorita tanárok diákjaiknak, s azok előbb latin majd magyar nyelvű színjátékokat is előadtak. És a közönség tódult a látványosságra, vásárok idején még nagyobb számban.

Hirshl Jakab kereskedő a háza melletti telket, s vele még egy jelentős összeget is adományozott egy állandó kőszínház építésére.

1817-ben az épület már állt, német társulat nyitotta meg, de egy év múlva magyar színészek is játszottak, hiszen tudjuk, hogy nagy tetszésnyilvánítás mellett mutatták be Perecsényi drámáját az Öthalmi tor Aradon-t. Ezek után egymást váltották a magyar és német előadások, mert állandó társulata Aradnak nem volt, csak idényenkénti szerződéses csoportok egy-egy vállalkozó igazgatóval az élen.

A megindult színházi élet közönséget vonzott, ezért a téli időszakra beköltöztek a környező községek nagybirtokosai, és hogy a lakhatás is kényelmes legyen egész kis palotasort építettek a színház körüli utcákba. Idővel meglehetősen sok aradi születésű színészről beszélhetünk, de sajnos mindegyik főként a fővárosban bontakoztatta ki tehetségét. Mivel mindannyian megtalálhatóak a színházi lexikonban, én csak felsorolásra szorítkozom. Aradon élt, s innen ment Temesvárra majd Pestre, Bukarestbe, Olaszországba a XIX század leghíresebb szoprán énekesnője. Az első, aki a nemzet

csalogánya nevet kiérdemelte Vörösmartytól, aki számára a magyar írók 1855-ben külön emlékkönyvet készítettek. Hollósi Kornélia (1825–1890) az első Melinda. Innen származik a sanzon nagyasszonya Medgyaszay (Stand) Vilma (1885–1972), a híres magyar bonviván, számtalan film főszereplője Jávor (Jermann) Pál (1902–1959), Rajnai Gábor (1885–1961), Sass László (1918–1997) operaénekes és még nagyon-nagyon sokan mások.

A kultúrába beleillik a politika, ha az kultúrpolitikával is párosul. Dr. Barabás Béla (1855–1934) alapító tagjai között van a Kölcsey Egyesületnek, és évekig vitte annak jogi képviseletét. Híres politikai tette, hogy Tisza István ellenébe lett megválasztva országgyűlési képviselővé, ezenkívül zárandoklatot szervezett Rákóczi Ferenc sírjához, 1902-ben létrehozta a Kossuth Asztaltársaságot, amelynek eredményes munkája alapján állították fel 1909-ben az azóta már eltűnt(etett) Kossuth-szobrot. Emlékiratíróként is jelentős munkát végzett.

Az aradiak tudományos múltja

Végül hadd emlékezzünk meg azokról az aradi tudósokról, mérnökökről, akik jelentős eredményekkel járultak hozzá a magyar tudomány és tudományos élet fejlődéséhez. Sajnos ők is, akár a színészek, tevékenységüket nem szülővárosukban fejtették ki, igaz erre nem is volt lehetőség, de aradinak vallották magukat és többen itt is vannak eltemetve. Elsőnek Szánatay Lajost (1872–1961) említeném, Arad leghíresebb építészt, akinek munkássága, meghatározó stílust hozott a városképbe, hiszen számos épület köszönhető létét teremtvő zsenijének. Először a híres Kultúrpalotát említem, aztán a Csanádi Palota, Marosra néző oldalát, a Lutheránus Palotát, a Szántay Palotát, Arad első vasbeton-födémű épületét a Bohus palotáit, a

lutheránus templom neogótikus vöröstéglás tömbjét, számos magánvillát, az Andrányi raktárat stb. Élete végén nyomorgott, és szociális segílyt kért a városi tanácstól.

De térjünk át a konkrétabb tudományokra. Elsőként az erdőhegyi születésű Kerekes Ferencet (1784–1850) említeném, aki miután elvégezte szülőfaluja iskoláját, a Debreceni Kollégiumba került és filozófiát, természettudományokat és teológiát tanult. Tanulmányait a keszthelyi Georgikonban folytatta, majd Bécsbe ment, ahol mezőgazdasági ismereteket tanult, de arra is volt ideje, hogy megjelentesse Fazekas Lúdas Matyiját, egyelőre a szerző neve nélkül, mert az nem volt a kéziratban. Később megismerkedett a szerzővel és nagyon jó barátságba kerültek. Bécsből Berlinbe utazott, ahol vegyészeti témájú könyvet adott ki. Meghívták professzornak a pétervári Akadémiára, de ehelyett Göttingenbe, majd nyugat-európai körútra indult.

Fennmaradt akkor írt töredékes naplója, amelynek feljegyzései már sejtetik a későbbi polihisztort, hiszen írt nyelvészeti, matematikai tanulmányokat is. Ez utóbbiak segítségével elnyerte a lipcsei Jablonowski Társaság pályázatát. Megjegyzendő, hogy vele egy időben a két Bolyai is pályázott, kevesebb sikerrel. 1837-ben lett a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja, majd 1839-től a Debreceni Kollégium matematika professzora. Témaköre az imaginárius számokon kívül kiterjedt (lásd Képzetes mennyiségek című dolgozatát) a differenciál-, és integrálszámításra is.

Megalapítja a Kollégium Füvészkertjét, és annak fenntartására felajánlotta Értekezések és kitérések című dolgozatából származó jövedelmét. Aradon is megfordult az első minorita gimnázium világi tanárai között. Balatonfüreden halt meg 1850-ben.

Magyari Endre (1900–1968) ugyancsak Aradon született és tanult is egy ideig, majd Budapesten végezte a Műegyetem távközlési

szakát. Már egyetemista korában komolyan érdeklődött a vezetékek nélküli táviratozás kérdése iránt, és a Posta Kísérleti Állomására került mérnöknek, ahol elsőként tervezett nagyteljesítményű rádió-telefonadót, és a tervei alapján építették fel az 1 kW-os csepelei állomást. 1923-ban nagy híre volt a rádiózás elindítása terén, ugyanis nevéhez fűződik több műsorszóró állomás beindítása. Első adója a Posta központi udvarán egy bútorszállító kocsiban épült stúdióból sugárzott. Közben a távolbalítás és rádiótechnika köréből több mint száz előadást tartott. Részes a lakihegyi és székesfehérvári adók felállításának, valamint a magyar rádiósugárzás hálózata megtervezésének. Ő az, aki a rádiótechnika nyelvét is fejlesztette, hiszen javaslatára cserélték ki a gyengeáramú elektrotechnika kifejezést a híradástechnika, távközléstechnika kifejezésére. Élete utolsó szakaszában világméretű kísérletsorozatot szervezett annak bizonyítására, hogy az elmélet alapján érthetővé tett gravitáció nem mond ellent semmiféle fizikai jelenségnek. Tudománynépszerűsítő sorozataira még emlékeznek a ma már idősebb rádióhallgatók. Számtalan tanulmánya és könyve ismertté tette a világ híradástechnikai szakembereinek sorában.

Mihalik János (Arad, 1818–Budapest, 1892). Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte és a középfokú tanulmányokat is itt folytatta. Mivel édesapja mérnök volt, fiának is hasonló foglalkozást szeretett volna, ezért Hainburgba küldte hadmérnöki akadémiaira. Ezt 1892-ben el is végezte hadnagyi előléptetéssel, de Széchenyi tanácsára polgári pályára lépett, hiszen a gazdasági fejlődés akkori szakaszában az országnak minél több jól képzett mérnökre volt szüksége. 1847-ben folyammérnöki oklevelet is szerzett, és a Ferenc-csatorna építésében vett részt. Olaszországi tanulmányúton megismerkedett a vízépités gyakorlati feladataival, s ezután főmérnöki kinevezést kapott. Mű-

ködése folyamán többször is szembe került a császári hivatalnokokkal. A szabadságharc utolsó napjaiban súlyos tifuszt kap, s talán ez menti meg Haynau „igazságszolgáltatásától”. Úgy kap kegyelmet, ha az 1848-ban megkezdett gátépítést befejezi. Ennek eleget is tesz, és munkája elismeréseként kitüntetésben részesül. A bezdáni torkolati zsilip az első betonépítmény egész Európában. Erről a munkájáról könyvet is írt *Practische Anleitung zum Betonbau* címmel (megjelent Bécsben 1857-ben). Sokat dolgozott a Tisza és Lajta szabályozási munkálatain, utóbbiért jelentős anyagi elismerésben részesült.

Hollandiai útja után nekifogott a hazai klinkertégla gyártásának, csak előbb az anyagot komoly vizsgálatnak vetette alá. Téglaí hamarosan megjelentek a Vajdaságban, és színezett formában a legtöbb monarchiabeli város főterén, sőt még a II. világháború után is használták azokat útburkolásra. 1867-ben a kiegyezés évében miniszteri tanácsosként a Duna szabályozását irányítja, de Tisza Lajos minden magyarázat nélkül nyugdíjaztatja. Az új miniszter Baross Gábor, aki a legtöbbet tette az ország útjainak, vasútjainak és vízi útjainak fejlesztéséért (Aradon parkot és emlékutat neveztek el róla), azonnal viszhívja a szolgálatába, de Mihalik János ekkor már 64 éves, és fáradtnak érzi magát a nagy munka folytatásához. Hetvenkét éves korában helyezték örök nyugalomra az akkor már nagyszámú műszaki értelmiség nagy részvéte mellett.

Pekár Dezső (Arad, 1873–Budapest, 1953). Elemi és középiskoláit Aradon végzi, majd Budapestre megy egyetemre. Érdeklődési köre megoszott a matematika, fizika, kémia és az ásványtan között. Két évig gyakornok Thán Károly professzor mellett, az egyetem első számú Chemiai Intézetében. A kapilláris problémák érdeklik, s megpróbálja kiterjeszteni az Eötvös-törvényt az oldatokra is. A méréseket ezzel a módszerrel is végzi. 1895-ben már Eötvös tanársegédje. A nagy

fizikus ekkor már elkezdte a gravitációs mérések sorozatát az ingával a laboratóriumban. Pekár Dezső mint egyik tanársegéd az éjszakai méréseket ellenőrizte. Tanárának biztatására tudományos ismeretterjesztő előadásokat is tartott, s így pl. elsőként ő beszélt Magyarországon a spektroszkópról és a rádiumról, sőt bemutatót is ő tartott ezekről először. 1901-ben akadémiai ösztöndíjasként vesz részt a Fruska Gora-vidék földtani felépítésének gravitációs és mágneses méréseiben. 1903-ban már a befagyott Balatonon végez méréseket Eötvös és Steiner társaságában. Ettől kezdve ő kapott feladatot professzorától a szabadban végzett mérések végrehajtására. Évente más és más helyeken vizsgálta a nehézségi erők összefüggéseit a mágnességgel párhuzamosan.

Az 1911-es földrengés után Kecskemét környékén kutat, majd az Erdélyi-medence irányába fordul figyelme, a kissármási földgázkitörések kapcsán.

Csoportja élén ásványi kincsek felkutatásával foglalkozik, pl. a Kiskárpátokban keres olajat, gravitációs mérésekkel. 1915-ben munkája elismeréseként kinevezik állami főgeofizikusnak.

Eötvös Lóránt halála után ő irányította a geofizikai méréseket. Miniszteri tanácsos, majd az Akadémia levelező tagja lett. A Magyar Geofizikai Intézet hírneve mind nagyobb. Megnőtt iránta a külföldi érdeklődés is. Egyre több tanfolyamot tartanak külföldiek számára, és Magyarországon gyártott műszereiket komoly áron tudják külföldi országokban is értékesíteni. A francia szakminiszter kérésére Pekár Dezső a Limagne-síkságon kutat olaj után, majd Indiában végez csoportjával geofizikai méréseket, az átalakított és a nehéz terepviszonyokhoz jobban alkalmazkodó Eötvös-Pekár inga segítségével. Hatvan éves korában ment a megérdemelt nyugdíjba, de elméleti munkásságát 1953-ban bekövetkezett haláláig folytatta.

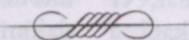
FELHASZNÁLT KÖNYVÉSZET

- Erdélyi Lexikon. Osváth, 1928.
 BOROS JÁNOS: *Aradi útmutató*. 1909.
 FICZAY DÉNES: *Aradi Krónika*. 1997, Kölcsey.
 PÁVAI GYULA: *Aradi híres emberek*. 2003, Kölcsey.
 UJJ JÁNOS: *Arad megye neves szülöttei*. 2007, Alma Mater.
Természettudományi Lexikon. Budapest, 1993.

DÖBÖR ANDRÁS

Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében

Szacsvay Sándor és a Magyar Kurir története

Szacsvay Sándor a vele foglalkozó sajtótörténeti szakirodalom szerint 1752-ben, Nagy Iván szerint 1753-ban¹ Marosvécsen született székely birtokos családban, mely nevét Háromszék Szacsva nevű helységéről vette, és egyik őse Szacsvai Gergely már a XV. században feltűnik az 1442-es szentimrei csatában Hunyadi János alatt, szakadatlan családfáját azonban csak Bethlen Gábor koráig lehet visszavezetni. Ekkor élt Szacsvai Mihály, Bethlen Gábor egyik kapitánya, aki 1623-ban a fejedelemtől a legendás, tatárjárás kori mondákban is szereplő székely ősvárat és környékét magába foglaló szacsvai² jószágra adományt kapott.³

A család legrégebbi birtokai Szacsván, Esztelneken, Pákén, Hatolykán, Dicsőszentmártonban és Zágónban voltak. Címerük a dicső és harcos múlt tanújaként két részre osztott pajzs; a felső piros részben jobb lábában három nyílveesszót tartó arany oroszlán; az alsó kék részben hármasszöld halmon nyugvó páncélos kar karddal, és azon egy törökfő.⁴

A jellemzően kisbirtokos, nem igazán

tehető székely család több tagja is az államigazgatás felé fordult, kisebb-nagyobb hivatalt viselve a XVIII–XIX. században. Legjelentősebb közülük Szacsvay Ádám, aki Belső-Szolnok vármegyei főbíró, majd a vármegye főpénztárnoka (1786) lett⁵, Szacsvay Ferenc, aki Kolos vármegye aljegyzője (1796), alispánja (1804), majd 1809-ben az alsó kerület főbírója lett⁶, Szacsvay Imre, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tehetséges szónoka, Bihar vármegye országgyűlési képviselője, és mint a ház jegyzője, a függetlenségi okmány egyik szerkesztője, a megtorlások áldozata lett⁷.

És ide sorolható Szacsvay Zsigmond, dolgozatunk főszereplőjének fia, aki apja sorsa ellenére már 1832-ben az erdélyi főkormányzatnál fogalmazó, 1838-tól 1848-ig titoknak az udvari erdélyi kancelláriánál, végül 1861-ben tanácsosként kerül nyugdíjazásra.⁸ Erősen eltér hát a családra jellemző hivatali életutaktól Szacsvay Sándor értelmiségi-újságírói pályája, melynek jó néhány pontja még ma sem tisztázott, és még ma is vitákat vált ki.

Szacsvay tanulmányait Kolozsváron kezdte, majd a debreceni kollégiumban és a pozsonyi líceumban folytatta, Bécsben hallgatott jogot, majd visszatért Pozsonyba, ahol az első magyar nyelvű újságnak lett a szerkesztője. Az 1784–1786 közötti, Szacsvay által szerkesztett pozsonyi Magyar Hírmondó a híres-hírhedt nyelvrendelet után is megőrizte a jozefinista eszmék iránti rokonszenvét, és II. József politikájának híve, reformjainak közéleti támogatója maradt. Sőt, fő feladatának a „jó fejedelem” rendeletei ellen vétők leleplezését tartotta. A felvilágosult udvarnak és az enyhébb cenzúraviszonyoknak köszönhetően szatirikus, voltaire-i stílusban támadta a konzervatív, rendi alapokon álló magyar egyházi és közigazgatási vezetőket, a francia „ancien regime” csillogását, értelmetlen pazarlását, a buta „dámákat”, a vakbuzgó és babonákban hívő, vagy a vallás és hit parancsait szerinte lépten-nyomon megszegő papságot, és az általuk megtévesztett hívőket – összességében a magyar rendi-feudális viszonyokat – már ekkor sok ellenséget szerezve magának. Egy biztos azonban, az első magyar újság ekkor érte el legnagyobb népszerűségét 449 előfizetővel⁹, amit Szacsvay anyagi viták miatti menesztése után nem tudott felülmúlni többé.

Az újságírással ekkorra magát végleg eljegyző Szacsvay 1786-ban Tállyai Dániellel, a Pressburger Zeitung korábbi szerkesztőjével, ekkoriban egy szlovák lap, a Presspurské Nowiny kiadójával, saját magyar újság kiadását fontolgatta. Tállyai Dániel – aki a kor viszonyai között nyugodtan tekinthető a sajtót megélhetési forrásnak tekintő üzletembernek¹⁰ – terve az volt, hogy szlovák lapja mellett még két lapot indítson. Egy magyar nyelvű lapot a Magyar Hírmondó, és egy német nyelvű lapot a Pressburger Zeitung ellenlábasaként és üzleti konkurenciájaként.

Előfizetési felhívást hirdettek hát a Magyar Kurirra és a Pressburger Merkurra, de a helyi nyomdászok, Patzko és Landerer – hiába

szüntette meg II. József még 1781-ben a sajtómonopóliumot – minden követ megmozgattak, hogy a megjelenést megakadályozzák, és az egyértelműen gazdasági érdekekért folyó harc a nyomdászok győzelmével végződött. A két lap egy-egy mutatványszáma végül 1786 júliusában engedély nélkül jelent meg, ezért a városi tanács lefogatta Webert, a nyomdászt. Szacsvay számára azonban nem ezért kellett elsősorban Pozsonyból távoznia, hanem azért, mert ekkorra már a nyomdászokon kívül is sok befolyásos ellenséget szerzett magának, elsősorban a Magyar Hírmondóban állandóan kritizált pozsonyi papság és az előkelő dámák, valamint a „Fő Tisztelendők és Méltóságok” miatt.¹¹

A történet az év végétől Bécsben folytatódott – 1786. december 2-án már a birodalom székvárosában jelent meg a második szám, és 1787 januárjától egészen az 1793. évi első számig, a laptól való eltávolításáig, Szacsvay Sándor kiadásában és szerkesztésében jelent meg a szakirodalomban csak a „második magyar nyelvű lapnak” nevezett Magyar Kurir.

A Magyar Kurirt már ötödik hónapjában komoly politikai támadás érte: egy Hermolaus nevű kapucinus szerzetes – igazi nevén Moré György – 1787. május 24-én kelt beadványban feljelentette a pápát szidalmazó, a katolikus egyház és a papság iránt gyűlöletet és megvetést keltő cikkei miatt.¹²

A császár a vizsgálat lefolytatását a magyar udvari kancellárra, gróf Pálffyra bízta – abból a megfontolásból, hogy az udvari cenzúra- és tanulmányi bizottság hatásköre inkább pedagógiai legyen, és inkább a könyveket érintse. Az adatokat a cseh-osztrák kancellária bocsátotta rendelkezésre, mert a bécsi lap és a bécsi feljelentő ennek az illetékességi körébe tartoztak. Szacsvay kihallgatása folyamán kiderült, hogy a lapot Szekeres Atanáz nevű pap cenzúrázta, és a cikkeket nem kifogásolta. A kancellária június 18. és július 30. között lefolytatott vizsgálat eredménye-

ként a jövőre nézve szigorúbb felügyeletet javasolt és új cenzort, a patrióta érzelmű Pászthory Sándor udvari tanácsos, kancelláriai titkár személyében. A végeredményben enyhe büntetést – hiszen Szacsvainak haja szála sem görbült a cenzorcserén kívül – az Államtanács is jóváhagyja augusztus 10-én.¹³ A lényeg tehát a hivatalok közötti hatásköri birkózás volt, és a magyar kancellária győzelmét jelzi az új cenzor személye. És ez a pozsonyi események ismeretében nem sok jót jelent Szacsвай számára, hiszen a magyar hatóság a cenzor személyén keresztül félig rátette kezét a lapra.

A császár pedig, noha az államtanácsban az ügy az ő döntésére bízva maradt, nem Szacsвай pártjára állt, holott az lapjában az ő elveit hirdette! József, aki ekkor már óvatossabban tekintett a sajtóra, bár személyében megkímélte az újságírókat, a cenzorcserével mégis a Magyar Kurir ellen döntött. És e valósi ügyek hátterében is a rendek Pozsonytól kezdődő ellenszenvre kíséri Szacsvayt.¹⁴

A Magyar Kurirra a „hazafi” Pászthory működtette cenzúra alatt relatív békesség és szabadság várt, ami annak is köszönhető, hogy a Józsefből és reformjaiból mindinkább kiábránduló Szacsвай az évtized végén a nemesi ellenállás felé talált utat. Az 1790-91-es országgyűlésen való személyes részvétele, és a politikai publicisztikája csúcsának tekinthető országgyűlési tudósításai, de leginkább a franciaországi és belgiumi tudósítások 1790 elején újból ráterelték a hatóságok figyelmét, és a brabanti manifesztum és egy forradalmi, „izgató” vers közlése után vizsgálat indul ellene, melynek eredménye a mind a jozefinistákkal, mind a patriótákkal szembeforduló új politikai kurzusnak megfelelő újabb cenzorváltás. A rendi ellenálló, mérsékelt aufklerista Pászthory helyett, akit a kancellária sikertelenül próbált megvédeni, újra Szekeres Anasztáz lesz a Kurir cenzora. A hivatali birkózásban ezúttal a kancellária maradt alul. 1790 októberében pedig már a

német felvilágosodás sajtóirodalmából honosított, Szacsвай által különösen kedvelt és használt, a Kurir 1790. szeptember 17-i és 21-i számában megjelent „halotti beszélgetések” ügyében indult vizsgálat. E műfaj lényege, hogy az újságíró számára kimondhatatlan dolgok már elhalt személyek „párbeszédeiből” való „idézetként” kerülnek közlésre. A feljelentő most gróf Nemes János, a címzett Hatzfeld államtanácsos. Hatzfeld elkészítteti a cikkek kivonatos fordítását, majd október 15-én és 22-én megnyugtató választ küld Nemesnek, amelyben közli, hogy a Kurir beküldött számai csak más lapokból vett szószerinti fordítások.¹⁵

Ezután Szacsвай 1793-as eltávolítása előtt már csak egy újabb fordulat történt. 1792. február 24-én Sauer államtanácsos előterjesztése, és Izdenczy, az Államtanács tagja javaslatára a cenzúrát visszaadták a magyar kancelláriának, azzal az indokkal, hogy két éve azért vették el tőle, mert Pászthoryban nem bíztak. Pászthoryt közben leváltották kancelláriai titkári tisztéről, most már a konzervatív Lányi József van a helyén, a cenzúrát újra a kancelláriára bízhatják. A mérleg tehát visszabilent a kancellária oldalára, de mekkora a különbség!¹⁶

A szakirodalom által részletesen ismertett tény, hogy a Magyar Kurir betiltására az ürügyet a francia király porének tárgyalásáról közölt tudósítás szolgáltatta. Az újság 1793. évi 1. számában közölte a király kihallgatásáról szóló cikket, annak ellenére, hogy azt a cenzor eredetileg törölte. Ezen túl az volt a kifogás, hogy a király „Sie” megszólítását „Kegyvelmed”-nek fordították a magyar cikkben, ami királlyal szemben tiszteletlenségnek számított. Az sem számított, hogy a másik magyar lapban, a mágnások által (Széchenyi Ferenc, Festetics György, Teleki Pál) támogatott Hadi és Más Nevezetes Történetekben is megjelent a tudósítás a cenzor engedélye nélkül, ott mégis csak később elengedett pénzbírság lett a büntetés. A kan-

cellária január 3-án jelentette, hogy a Magyar Kurirt betiltották. Szacsvey beadvánnyal fordult az uralkodóhoz, amely egyértelművé teszi, hogy már régóta hátrányosnak látja helyzetét a másik magyar lappal szemben, amely jobban simul a kancellária politikájához, és beszámol a fentebb már elmondott különféle zaklatásokról, amelyekkel szemben lapját mindvégig védenie kellett. Ráadásul őt feleségével és gyermekével együtt a megélhetésétől fosztották meg, hiszen mögötte nem áll senki, csak a vállalkozása, a Magyar Kurir, amely hat év alatt 30 000 forinttal növelte a kincstár bevételét, és 14 000 forintot keresett rajta a nyomda. Panaszkolja, hogy a cenzor nem járt el szabályszerűen, mindenfelét törölt az ominózus cikkben, ami más lapokban megjelent – és ugyanaz a cenzor engedélyezte a másik magyar lap számára a cikket, amelyért őt büntetik.¹⁷

Menesztésében nem kis szerepet játszott egy bizonyos Dobsa Ferenc nevű segédszerkesztője, akit tehetséggel és gerinctelenséggel egyaránt ellátott a Teremtő, és aki az 1790–91-es országgyűlésen a bihari küldöttek titkáráként még az országgyűlési ifjúság egyik vezéralakja, később azonban – anyagi gondjai megoldásaképpen, és remélt karrierje érdekében – konfidensi szolgálatokra vállalkozik mind a bécsi titkosrendőrség, mind gr. Esterházy Károly egri püspök – a kor legbefolyásosabb főpapja – számára. Dobsa – több fennmaradt és Tardy Lajos által az életéről és besúgóinak működéséről írt tanulmányában részletesen elemzett levélben¹⁸ – beszámolt Szacsvey és a Magyar Kurir elsősorban az egri püspököt érintő nézeteiről és belső titkairól. A besúgó és a püspök levelei is bizonyítják, Szacsvey semmi jóra nem számíthat a katolikus egyház és a konzervatív méltóságok részéről.

A kegyvesztett Szacsvey Sándor további életútját figyelemmel kísérve megállapítható, hogy eltávolítása nem törte meg, eszméit nem adta fel. Ezt bizonyítja a szabadkőmű-

vességgel való kapcsolata, barátsága Barcsay Ábrahámmal – aki élete utolsó éveiben fő „mecénása”, azaz anyagilag legfőbb támogatója volt –, valamint a nagyszebeni újság ügyében írt hivatalos tanulmánya.

Szacsvay a Magyar Kurir szerkesztése idején még nem volt szabadkőműves, de 1793-ban mint új név a „Zur gekrönten Hoffnung” nevű bécsi páholyban feltűnik neve, tehát nem szándékozott a közéletől visszavonulni menesztése után, valószínűleg Bécsben akart maradni.

E páholy tagjai közé tartozott a testőrök egy része, köztük Barcsay, akit a török háborúkban való részvételért még ezredessé léptettek elő, és akit 1794-ben váratlanul nyugdíjaztak – a rossz nyelvek eltussolt felségárulásról beszéltek –, s visszavonult Erdélybe, arisztokrata felesége, gróf Bethlen Zsuzsanna mellé. Szacsvey élete végéig szóló barátsága Barcsayval ekkor vette kezdetét.

Végül is az ő útját követte Szacsvey Sándor is, azt téve, amit ilyen esetben Voltaire tanácsolt: hazatérve Erdélybe kertészkedett, gyümölcsösére Kolozsvár-szerte példaként tekintettek. Élete hátralévő részében a kertészkedés mellett a kolozsvári protestáns tanodákban tanított, sőt egy esetben még az újságszerkesztés „szele is megcsapta”, amikor egy hivatalos felkérésnek köszönhetően egyfajta „hattyúdalként” kifejthette újságírói hitvallását.

Az esetet részletesen közli Dezsényi Béla Szacsvey utolsó éveiről írt tanulmányában¹⁹, melynek lényege: Hochmeister Márton, a nagyszebeni Siebenbürger Zeitung-nak a kiadója elpanaszolta a császárnak, hogy a cenzúra túlzott szigorúsága miatt előfizetőinek száma 100-ra apadt. 1811. július 12-én azután az erdélyi kancelláriából a főkormány-székhez meg is érkezett a válasz: a nagyszebeni újság megjavítására intézkedéseket kell tenni. A gubernium több „szaktekintélytől”, így a „helybéli szakértőtől”, Szacsveytől is tanácsot kért, aki talán egy új, saját lap indí-

tásának reményében a régi hangján válaszolt a felhívásra.

Szacsvay válasza 1812. február 4-ről keltezve nem formai szempontokban látja a megoldást, hanem részletesen kifejti, hogy nem elég tudósítani – az újságírónak állást is kell foglalnia! És ha az igazat nem mondhatja ki nyíltan, keressen formát a politizálás számára! Ahogy beadványának végén fogalmaz: „Ha az Esopos számara, fái és vadállata beszélhetek és sok igazságot elmondhattak az embereknek – ha a Leopoldus márjás a körmői arannyal csak a múlt század végén az Elysiumból beszélhetek, a szebeni újságíró is szólítsa meg a legkisebbik gombostűt, az igazat mond, ha már ő fél tőle vagy szégyenli az igazat nyilván kimondani.”²⁰

Szacsvay saját példáját állította a szebeni szerkesztő elé, ugyanakkor a maga munkáját és módszerét látta igazolva a cenzúra által tehetetlenné vált, lehanyatlott I. Ferenc korabeli sajtóval szemben. Írása világosan mutatja, hogy élete alkonyán is kitartott írói és politikai ideáljai mellett. Szacsvay Sándor azonban lapszerkesztésre soha többé nem vállalkozhatott, 1815. május 15-én többszöri szélütés után Kolozsváron hunyt el.²¹

Dezsényi Béla – idézném – munkásságának jelentőségéről: „Voltak nála talán jobb tudósítók, de ő volt az első publicista. Eszméire nemcsak analógiákat keresett az eseményekben, de meg is fogalmazta, ki is mondta azokat. ... Hosszú idő telt el még utána, míg a magyar újságciikk az elysiumi beszélgetések mintájára szintén jórészt nyugatról átvett új formában újra alkalmassá vált az igazságnak nemcsak regisztrálására, de hirdetésére is. Szacsvay elysiumi beszélgetései a magyar vezércikk előfutárai.”²²

Szacsvay száműzetése véglegesnek bizonyult, egészen 1815-ben bekövetkezett haláláig soha többet nem kaphatott újságírói állást sem Magyarországon, sem Erdélyben. Pozsony óta halmozott, az egyház és a főnemesség elleni bűnei; szatirikus cikkei,

éles kirohanásai, újságírói kvalitásai, de főleg a hatalmi helyzet változásai – előbb a rendi ellenzék jozefinisták elleni támadásai, később az udvar és a rendek kompromisszuma – miatt, melyekhez nem tudott, nem is akart idomulni, végleg egyedül marad. Az eszmék, valamint az újságírói és lapszerkesztési módszerek, amelyekben hitt ellehetetlenültek az új politikai rendszerben, és közel fél évszázadra volt szükség, hogy a magyar politikai hírlapírás újra elérje azt a szintet, ahol 1787–93 között volt.

Szacsvay Sándor tevékenységének megítélései

Szacsvay Sándor és a Magyar Kurir sajtótörténeti jelentőségét és szerepét a végletek között ingázva sokan megítélték, célszerű hát ezen vélemények teljességre törekvő, de helyhiányában csupán vázlatos összefoglalása. A francia forradalom magyarországi sajtóvisszhangjának történésze, Jászai Rezső, aki a Magyar Kurir francia vonatkozású híreit nemcsak az egykorú magyar, de osztrák és német lapok, valamint a hivatalos párizsi Moniteur hírszolgálatával is egybevetette, azt írta a lapról, hogy „egykorú hírlapjaink közül (...) a legjobb. Nem csoda, hiszen szerkesztője az igen eleven lelkű, élénk képzeletű ügyes tollú Szacsvay, ki daczára annak, hogy a többi lapok mintájára szerkeszti azt, mégis ügyességével és józan ítélőképességével ezt a többi lap fölé emeli.” Az újságíró méltatva pedig megállapítja, hogy a francia forradalom első két évében „nemcsak hogy nem volt olvasóközönségünk, hanem hírlapíróink sem voltak, az egy Szacsvayt kivéve.”²³

A sajtótörténeti irodalom sokáig Jászai értéktétele nyomán haladva leszögezte Szacsvay kiemelkedő szerepét a politikai újságírás nyílt, szókimondó és progresszív publicisztikai stílusának hazai meghonosításában, kiemelve a tényt, miszerint a politikai

cikkek műfaja az ő keze alatt fejlődött ki a puszta hírtovábbadás – „relata refero”, azaz azt mondom el, amit nekem mondtak, tehát a referáló újságírás –, vagy a Rát Mátyás által a pozsonyi Magyar Hirmondóban meghonosított, rövid kommentárral ellátott, azaz magyarázott tudósítás fölé.²⁴

A huszadik század '50-es, '60-as, és '70-es évek kutatásai és publikációi²⁵ – melyek a magyar sajtótörténetnek a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete által kiadott nagy szintézisének megszületéséhez is vezettek²⁶ – olyan elméleteket hoztak napvilágra, amelyek más régi újságokat helyeztek a központba, és ezzel háttérbe szorították Szacs vay szerepét. Megállapították, hogy a bécsi Magyar Hirmondó – a már fentebb említett magyar mágnások védelme alatt – a modern kormozgalmakba, és a bontakozó magyar felvilágosodás nemzeti nyelvű irodalmába élenkebben kapcsolódik. Kókay György Rát Mátyást, a pozsonyi Magyar Hirmondó első szerkesztőjét is átgondolt programot hozó újságíróként mutatta be, Dörnyei Sándor pedig valószínűvé tette, hogy Szacs vay csak később kapcsolódott be a pozsonyi Magyar Hirmondó szerkesztésébe, mint azt a családi hagyomány adataira támaszkodó Jakab Elek hitte, ergo jelentősége, befolyása és szakmai szerepe az „első magyar nyelvű lapnál” nem is olyan nagy, mint korábban hitték.

E helyzetét nagyjából igazodik Szacs vay kortársainak a korabeli magyar újságokról és folyóiratokról alkotott képéhez, amelyben a pozsonyi Magyar Hirmondó, a kassai Magyar Museum, a bécsi Hadi és Más Nevezetes Történetek (később Magyar Hirmondó) állnak a „jó oldalon”, míg a periférián, „az ellenség oldalán” a Magyar Kurir. És míg a fenti lapok csupa jót írnak egymásról, addig a Kurirról mindössze néhány alkalommal emlékeznek meg, és akkor is a bíráló hangján. Kókay nyitva is hagyja a kérdést, hogy a Görög-Kerekes szerkesztő-

páros és Szacs vay szembenállásában esetleges elvi és személyi ellentétek, vagy csupán üzleti féltékenység játszott közre.²⁷

Nem először kell utalnunk e helyütt – árnyalva ezen véleményt – azonban azon fentebb említett tényekre, miszerint Szacs vay mind származása, neveltetése, iskoláztatása, mind egzisztenciális lehetőségei, mind a rendi – legfőképpen a főrangú – első vonalbeli társasággal való kapcsolatai élesen megkülönböztetik kortárs író-szerkesztőtársaitól. Lehet, hogy ezen körülmények nemcsak életének alakulásában, hanem a vele negatívan elfogult forrásokra támaszkodó szakirodalomban való továbbélésében is jelentős súllyal esnek a latba.

A Magyar Kurir 1787–1793 közötti számait lapozva, és a szakirodalmakat olvasva azonban vannak olyan tények, melyek elvitathatatlanok Szacs vay Sándortól.

Az első: a népszerűsége. A Magyar Kurirra 1790-ben 1200-an fizettek elő, ennyi híve, és olvasója magyar lapnak addig nem volt, és a másik bécsi lapot leszámítva sokáig nem is lesz. Lapja akkor lett igazán népszerű, mikor nemzeti sérelmekről szólt, állást foglalt a magyar nyelv ügye mellett, s amikor bírálta a nemességet, a felbuzdulások ürességét, számon kérve a reformok folyamatos elsikkadását, a földesurak és a főpapok önkényét.

A második: egyes sajtóműfajok vitathatatlan meghonosítása Magyarországon a rövid, aktuális cikkeivel és glosszáival, illetve tudósításaival az 1790–91-es országgyűlésről, melyről először elhagyva Bécsét személyesen tudósított, a segédszerkesztőjére bízva a lapot. Cikkeivel próbálta a lényeges kérdések felé terelni a közvéleményt.

A harmadik: a tolerancia. Lapja a türelem mellé állt a vakbuzgósággal szemben. Kétélű, szatirikus stílusban írt, egyházellenessége a katolicizmus és a protestáns vallások reformját célozta – a mindig is eszményített uralkodó, II. József szellemében. Tehát

egyházellenes kirohanásai nem a hit, hanem a klérus, a szerinte a Biblia által közvetített értékekkel szembe kerülő szervezet, és a szervezetet alkotó egyháziak ellen irányult.

Összegezve hát az elmondottakat: Szacs vay Sándort bátran nevezhetjük a cikk-forma kétségkívül első magyar irodalmi mesterének, az első politikai publicistának és a felvilágosult eszmék legharciasabb képviselőjének a tizenennyolcadik század végi magyar politikai hírlapírás történetében.

Ahogy an e témát leginkább objektív és mértékadó módon feldolgozó Dezsényi Béla egyik tanulmányában²⁸ fogalmaz: „ő volt az egyetlen magyar, akinek a korai hírlapi harcok az egzisztenciájába kerültek, az egyetlen, akit a lapszerkesztéstől végleg elűtött a hatalom – feltétlenül hátrányosabb elbánásban részesítve őt, mint a bécsi Magyar Hirmondó szerkesztőit –, aki kétségtelenül bebizonyított tehetségét alig negyvenéves korában kényszerű erdélyi magányában temette el.”

Jegyzetek

¹ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Tizedik kötet. Pest, 1863. 449. (A továbbiakban: Nagy Iván 1863.)

² Lásd GAALI ZOLTÁN: *A székely ősvárak története, mondája és legendája*. I. kötet. Bp., 1938. 297–299. p.

³ Nagy Iván 1863. 448.

⁴ PÁLMAJ JÓZSEF: *Székely nemes családok. Háromszék vármegye nemes családjai. Jakab-Zsögön. Sepsiszentgyörgy*, 1901. 406. (A továbbiakban: Pálmaj 1901.)

⁵ Nagy Iván 1863. 449.

⁶ Nagy Iván 1863. 451.

⁷ Pálmaj 1901. 406.

⁸ Nagy Iván 1863. 449.

⁹ DEZSÉNYI BÉLA: A Magyar Kurir és a cenzúra 1787–1793. In *Magyar Könyvszemle*, 1967. 21. (A továbbiakban: Dezsényi 1967.)

¹⁰ Dezsényi 1967. 22.

¹¹ Bővebben ír a „pozsonyi előzményekről” Dezsényi Béla már fentebb is hivatkozott tanulmányában (Dezsényi 1967. 21–27.), melynek alapfeltevése szerint Szacs vay 1793 utáni „parkolópályára-tételének” okai már e korai újságírói korszakára is visszanyúlnak.

¹² Magyar Kurír, 1787. május 2. és 23. 281–283., 285., 334., 335.; Magyar Múza ua. keltezés 273–274., 327.

¹³ Dezsényi 1967. 14–21.

¹⁴ Dezsényi 1967. 27.

¹⁵ Dezsényi 1967. 28.

¹⁶ Dezsényi 1967. 30.

¹⁷ *A magyar sajtó története*, I. 1705–1848. Főszerk. Szabolcsi Miklós. Budapest, 1979. 150–151.

¹⁸ TARDY LAJOS: Egy XVIII. századvégi magyar újságíró és könyvtáros élete és működése. (Dobsa Ferenc) In *Magyar Könyvszemle*, 1966. 349–356.

¹⁹ DEZSÉNYI BÉLA: Szacs vay Sándor utolsó évei. In *Magyar Könyvszemle*, 1968. 354–356. (továbbiakban Dezsényi 1968.)

²⁰ Dezsényi 1968. 356.

²¹ Nagy Iván 1863. 449.

²² Dezsényi 1968. 356.

²³ JÁSZAI REZSŐ: *A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása*. Szeged, 1897. 11–13.

²⁴ FERENCZY JÓZSEF: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest, 1887. 39–44.; ECKHARDT SÁNDOR: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, 1934. 100–110.; JAKAB ELEK: Szacs vay Sándor életrajza. In *Figyelő*, 1881. 1. sz. 61–174.; 4. sz. 252–267.; 5. sz. 321–346.; 1882. 12. sz. 25–43.; DEZSÉNYI BÉLA – NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve*. Budapest, 1954. 24–27.

²⁵ D. SZEMZŐ PIROSKA: A magyar folyóirat-illusztráció kezdetei. In *Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve*, 1953. Budapest, 1954. 101–181.; KÓKAY GYÖRGY: A bécsi Magyar

Hirmondó (1789–1803). In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1957. 164–190.; KÓKAY GYÖRGY: Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követeiről. In *Magyar Könyvszemle*, 1963. 249–252.; KÓKAY GYÖRGY: Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei. In *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei*, 1966. 121–145.; DÖRNYEI SÁNDOR: A pozsonyi Magyar Hirmondó történetéhez. In *Magyar Könyvszemle*, 1958. 263–267.

²⁶ *A magyar sajtó története*, I. kötet. 1705–1848.

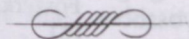
Főszerkesztő Szabolcsi Miklós. Budapest, 1979.

²⁷ KÓKAY GYÖRGY: Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követeiről. In *Magyar Könyvszemle*, 1963. 249–252.; KÓKAY GYÖRGY: Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei. In *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei*, 1966. 121–145.

²⁸ DEZSÉNYI BÉLA: A Magyar Kurir és a cenzúra 1787–1793. In *Magyar Könyvszemle*, 1967. 12–39.

KISS GÁBOR FERENC

A Magyar Néphadsereg Szegeden 1956-ban

Mielőtt rátérnék a Magyar Néphadsereg működésére 1956-ban Szegeden, előtte érdemes felvázolni, hogy milyen források alapján lehet ezt a kérdést vizsgálni. A legfontosabb a Hadtörténelmi Levéltár 1956-os gyűjteménye, ahol összegyűjtötték azokat az anyagokat, összefoglalókat, melyeket az események után különböző katonai alakulatok tisztjei, parancsnokai készítettek az '56-os eseményekről. Rendkívül tanulságos olvasmány: nyilvánvaló, hogy ezeket jelentős forráskritikával kell kezelni. Azok a tisztek, akik ezeket a jelentéseket 1956 után írták, részt vettek az eseményekben, tehát igyekeztek ezeket úgy beállítani, hogy az ő szerepükre ne vetüljön árnyék, s igyekeztek kidomborítani a számukra pozitív tényeket. Másfelől, érdemes pár szóban azért fölvezetni a Magyar Néphadsereg általános helyzetét 1956-ban. A Magyar Néphadsereg a negyvenes évek végén, az ötvenes években óriási átalakuláson ment keresztül. 1947. február 10-én írták alá a párizsi békeszerződést, ami egy korlátozott méretű és fegyverzetű hadsereget engedélyezett. 1948-tól, a kommunista diktatúra kiteljesedésével és a hidegháború

okán nagy méretű hadsereg-fejlesztésnek vagyunk a tanúi. 1953-ra a hadsereg békelétszáma 210 ezer főre – a magyar történelemben soha nem látott mértékűre – növekszik. 1953-ban, amikor – Sztálin halálával – Nagy Imre kerül a miniszterelnöki székbe, általános enyhülés következik be. Ez rányomja a bélyegét a hadsereg szerepére, összetételére is. Innentől kezdve évről-évre a hadseregben radikális létszám- és fegyverzetcsökkentések mennek végbe, s eljutunk oda, hogy 1955-re a hadsereg létszáma 130 ezer főre redukálódik. Ez az átalakulás évenként több tízezer ember egzisztenciáját, mindennapjait érinti. Az 1956-os év sem különbözött a hadsereg szempontjából a korábbi évektől, megint egy katonai reformnak vagyunk a tanúi, újabb tizenötezer fővel csökkentik a hadsereg létszámát. Ez miért fontos a témánk szempontjából? A személyi állományban bizonytalanságot okoz s a hadsereg irányításában zavarok keletkeznek. Az átalakítások során alakulatokat szüntetnek meg: hadtestet, hadosztályokat, s alakulatokat csoportosítanak át. 1956 őszén az új rendszer még nem járatódott be s ez is befolyásolja majd a hadsereg szerepét,

viselkedését a forradalmi eseményekben és a szabadságharcban. Ezenkívül ekkor zajlottak a behívások, illetve a leszerelések. Több alakulatnál előfordult, hogy vagy már leszerelték a katonákat, vagy már arra vártak a másodéves katonák, hogy hazaküldjék őket. Illetve, ha hazaküldték őket, sok helyütt még nem hívták be az újoncokat. Ha egy újoncot be is hívnak, pár napos kiképzés után az még nem alkalmas arra, hogy konkrét katonai feladatot oldjon meg, különösen egy olyan bonyolult helyzetben.

Fontos kérdés a hadsereg alkalmazása egy '56-hoz hasonló szituációban, amikor a „belső ellenséggel” kell felvenni a küzdelmet. Elvben a néphadsereget nemcsak a külső ellenséggel szemben készítették fel, hanem a rendszer belső ellenségeivel is nagyfokú éberséget kellett tanúsítani s erre konkrét cselekvési terveket is készítettek. Karhatalmi elképzelésekben a hadseregnek komoly szerepet szántak: majdnem 14 ezer embert állított volna ki egy belső válsághelyzetben, amely erőknél főbb feladata a különböző, elsősorban a katonai objektumok védelme, illetve a különböző fontos pártállami, és gazdasági objektumok védelmének a megerősítése. Az elképzelésekben szerepelt, hogy a hadsereg keretén belül egy mobil erőt hoznak létre, melynek az lenne a feladata, hogy megerősítse a belső karhatalom, az államvédelem és a rendőrség alakulatait.

Ha megvizsgáljuk a hadsereg fellépését 1956-ban, láthatjuk, hogy ugyanúgy, ahogy a politikai vezetést is, a hadsereg vezetését is az '56 őszi bekövetkező események váratlanul érték. Október 20-án ült össze a Lengyel Egyesült Munkáspártnak a legfelsőbb plénuma, ahol határozatokat hoztak a lengyel helyzettel kapcsolatban, és emiatt a hadseregben, a vezérkarban fokozott hadműveleti szolgálatot láttak el. Ekkor még nem történt meg a csapatok riadókészültségbe helyezése. Erre október 24-ig kellett várni, tehát akkor, amikor 23-án Budapesten bekövetkezik

a tüntetés, a Rádiónál a helyzet élesedik, tűzharc robbant ki. Hogyan zajlik ez Szegeden és környékén? A környékbeli katonai alakulatok a kecskeméti 3. hadtest alá voltak rendelve, ami azért érdekes, mert a 3. hadtest parancsnoka Gyurkó Lajos vezérőrnagy, inkább politikai megbízhatóságáról, mint katonai ismereteiről vált ismertté. Rendkívül szigorú és kemény tiszt, aki – mint ahogy kiderült –, nem habozik kiadni a tűzparancsot sem. Pl. a forradalom leverésében jeleskedő kiskunhalasi lövészezred is Gyurkó alárendeltségébe tartozott. Tudni kell, hogy ez az ezred több forradalmárt is bírósági ítélet nélkül kivégezt, amiért megkapták a forradalmi ezred kitüntető címet. Miután Budapesten az események válságossá válnak, a honvédségen belül is riadóztatások indulnak meg, október 24-én hajnali 3 órakor helyezik a 3. hadtest csapatait riadókészültségbe. Ez azt jelenti, hogy reggel körülbelül fél 8-ra minden alakulat eléri a megfelelő riadósintet, és innentől kezdve már lehet számolni a konkrét alkalmazásukkal.

Nézzük meg röviden, hogy a szegedi, illetve a Szegeden bevetett és az itt állomásozó katonai alakulatok alkalmazására mi jellemző! Szegeden papírforma szerint jelentős haderő állomásozik. Lövészezred, műszaki zászlóalj, légvédelmi osztály, páncéltörő tüzérosztály, hadkiegészítő parancsnokságok, anyagi és közlekedési törzsek, rádiótechnikai alakulatok, tehát az összességében meggyőző erőnek kellene, hogy legyen az események kezelésére.

Első, amiről beszélünk, a Szegedi Járási Hadkiegészítő Parancsnokság. A Szegedi Járási Hadkiegészítő Parancsnokság, hasonlóan a többi katonai alakulathoz, kevésbé volt tájékoztatva arról, hogy mi történik. Sokszor csak a rádióból kapták meg a szükséges információkat, a rádióból tájékoztattak, informálódtak, hogy mi történik az ország-

ban. A legfelsőbb vezetéstől nem volt világos információ, világos állásfoglalás. Ugyanez történik a Járási és hasonlóképpen a Városi Hadkiegészítő Parancsnokságon is, ahol –összefoglalásképpen – meg lehet állapítani, hogy az első napon a még szokványos munkamenetet látjuk. Itt még felveszik a munkát, még a polgári alkalmazottak bejönnek, és még hajlandók dolgozni. A polgári alkalmazottak főleg a hadkiegészítő parancsnokságokon, az anyagi, az elhelyezési, és felhasználási törzsnél dolgoztak, s inkább adminisztrációval, ellátással foglalkoztak. Ők és a katonák is mindennapos tevékenységüket végezték október 24-én. 25-én már kezd változni a helyzet, márriadókészültséget rendelnek el, ez azt jelentette, hogy a hadkiegészítő parancsnokság tisztjeit utasították, hogy maradjanak bent a parancsnokságon, hozzanak magukkal megfelelő úticsomagot, hogy bent tudjanak aludni, és ez is történik az elrendelt összetartás keretében, és ahogy október 25-éről szóló jelentés megállapítja: az első együtt töltött éjszaka után „az ebéd-lőben mindenki vidám hangulatban jelent meg”. Másnap Szigeti Béla százados bejelenti, hogy az ÁVH-t föloszlatták, de hozzáteszi, hogy megnyugtató jelenség, hogy át lettek öltöztetve katonaruhába. Ezért nem kell aggódni, itt vannak köztünk az elvtársak, és vigyáznak ránk, hogyha nem is nyíltan. A változás akkor következik be, amikor főlsőbb utasítás is érkezik, hogy meg kell alakítani a katonatanácsot. Ezt minden alakulatnál meg kellett tenni. A katonatanács megalakításával a kiegészítő parancsnokságon egyfajta fegyelem-lazulás következik be, mivel megszűnik, vagy csorbul a hadseregben vallott elv, az egyszemélyi vezetés elve. Ekkortól már a polgári alkalmazottak is nyíltabban fejtik ki véleményüket, kritizálják a tisztikart, főleg a politikai helyettest, s előfordult, hogy az elhárító-tisztet is. Ez az október 27–29. közti időszak, amikor a fegyelem lazul, már a mindennapos feladatokat sem, vagy kevésbé

képesek ellátni. 29-én alakul meg a Katonai Forradalmi Tanács, akkor kapnak utasítást, 31-én alakul meg a Bizottság. A következő napok a hadkiegészítő parancsnokságon a későbbi beszámolók szerint, „sakkozással és kártyázással telnek”. Tehát látszólag ezt az alakulatot nem érinti meg a forradalom, s talán jellegénél fogva is, nem az a feladata, hogy komoly katonai tevékenységet végezzen. Ami szerep esetleg juthatott volna neki, hogy ellenállás esetén a tartalékosok mozgósítása a hadkiegészítő parancsnokságok feladata lett volna, amire történt is kísérlet, de a megjelenteket el is küldték ezekről a parancsnokságokról. November 4-én, a forradalom után készült jelentés írója szerint nagy a megkönnyebbülés, megtörténik a szovjet beavatkozás, és ahogy a jelentésben áll, a szovjet csapatok már a pusztá megjelenésükkel is félreállították a hangoskodókat. Tehát az a tény, hogy megkezdődött a szovjet invázió, a hadkiegészítő parancsnokságon belül is stabilizálódási folyamatot indított el.

Szintén Szegeden állomásozott a 14. műszaki zászlóalj. Itt ugyanúgy, mint a 3. hadtest alárendeltségébe tartozó kiskunfélegyházi 27. lövészhadosztálynál, amely alá voltak rendelve a szegedi alakulatok, 21-én a lengyel események miatt összetartást rendeltek el. És ugyanúgy, mint más egységeknél is, 24-én megtörtént a riadókészültségbe helyezés. A hadsereg alkalmazásának megállapított elvei szerint a zászlóalj Szegeden főleg objektumvédelmet látott el, illetve részt vesz az utcai események „kezelésében”. Ez azt jelenti, hogy a 14. műszaki zászlóalj alakulatai jelen vannak a szegedi sortűznél: nem ők adják le, de részt vesznek az azt megelőző tüntetés biztosításában. A zászlóalj ezen kívül fegyvereket ad át más katonai alakulatoknak: a 17. lövészrezred még meglévő részeitől van szó; illetve ellenőrzése alá vonja a Tápénál épített tiszai pontonhidat, hogy megakadályozza a

beszivárgó „ellenforradalmi” elemek bejövételét Szegedre. Itt is megalakul a Forradalmi Katonatanács 31-én. Nagyfára küldtek ki egy szakasz katonát, hogy az ottani börtönben a kítőrést megakadályozzák. A szovjet beavatkozáskor a zászlóalj egy része harcolni akart a szovjetek ellen, de erre a tisztikar fellépése nyomán nem került sor: a parancsnok ismertette a Kádár-kormány programját, és ennek hatására a később összeállított anyag szerint az állományt sikerült „megnyugtítani”. A műszaki zászlóaljat is megpróbálták bevonni Szeged védelmébe. Ez azt jelenti, hogy zászlóaljnál lévő harckocsiaknákat próbálták felhasználni, hogy a Szeged körüli védelmet kiépítsék, de ezt a zászlóalj parancsnokság megakadályozta.

Szeged elviekben legnagyobb alakulatának számít a 17. lövészezred. Az alakulat érdekes helyzetben van, ugyanis az ezred gyakorlatilag már nem létezik: a hadsereg átalakításnak esett áldozatul, tehát 1956 októberében a 17. lövészezred szinte csak a tiszti karból állt. S annak is körülbelül 80%-a tartózkodott Szegeden. Ily módon komoly műveletekhez nem jelentett komoly erőt. A lövészezred a műszaki zászlóaljtól és a pártbizottságtól kapott fegyverekkel járőrözött, illetve feladata volt a meglévő, korlátozott személyi állománnyal, hogy a laktanyáját biztosítsa. A bevonuló szovjet csapatokkal az ezred tisztikara felvette a kapcsolatot, és részt vett a „rendteremtésben”, a fegyverek begyűjtésében és karhatalmi szolgálatot látott el. A tisztikar kb. 85-90%-a aláírta a tiszti nyilatkozatot – ez az új hadseregben való szolgálathoz szükséges hűségnyilatkozat –, tehát a 17. lövészezrednek összességében tekintve nincsen jelentős szerepe a szegedi eseményekben.

Annál inkább érdemes pár szót ejteni a kiskunmajsai 31. lövészezredről, mert ez az a lövészezred, amelyet Szegedre vezényelnek.

Október 24-én hajnalban riadóztatják az ezred egyik zászlóalját – a 2. zászlóaljat –, amelyet hamarosan követ az 1. zászlóalj is, melyet hamarosan Szegedre küldtek, hogy a rendet fönntartsák. Ez az egység 24-én a déli órákban érkezik meg Szegedre, és átveszi a legfontosabb objektumok védelmét, illetve mindezt a szegedi katonai alakulatokkal karöltve oldja meg. Részt vett a Tisza-híd megtisztításában, hogy a szovjet csapatok átvonulását biztosítani tudják, illetve járőr s karhatalmi feladatokat lát el, tömegoszlatásban szerepel. Ez az ezred „jeleskedett”, illetve ezek a zászlóaljak „jeleskedtek” többek között az említett szegedi sortűzben is. Az ezred azonban nem sokáig tartózkodik a városban, rövidesen Budapestre vezényelték. Helyébe a kiskunfélegyházi 29. tüzérezred érkezett Szegedre, amelyet felszereltségénél fogva kevésbé tartottak alkalmasnak a Budapestben való bevetésre, inkább ide, a csendesebb Szegedre küldték. Ez harci technikával, személyi állománnyal és öt javadalmazás lőszerrel érkezett Szegedre, és itt hajtott végre karhatalmi szolgálatot. Az alakulatot október 30-án átfegyverezték. Ez azt jelenti, hogy a rendszeresített karabélyokat le kellett adni a Nemzetőrségnek, és helyette a karhatalomban és a városi körülmények között jobban használható géppisztolyokat kaptak. November 3-án az alakulatot be akarták vonni a város védelmébe a szovjet csapatok ellen, hogy a város páncélelhárítását megerősítsék, de erre nem került sor.

A 3. Elhelyezési és Felhasználási Felügyelőség félig polgári szervezet. Itt hasonló jelenségeket láthatunk, mint a hadkiegészítő parancsnokságokon. A korábbi, normális munkamenet akkor akad meg, amikor megalakul a Forradalmi Katonai Tanács, és itt is ugyanúgy jellemző, mint más alakulatoknál is a tájékozatlanság. Ahogy más csatáknál is, novemberben a helyzet konszolidálásával

megkezdik az új pártszervezet kiépítését, de érdekes, hogy bár november közepén megalakul az MSZMP – november közepén van a taggyűlés –, akkor három fő lép be, 20-ára a taglétszám öt főre növekedik. Tehát létezett egyfajta bizonytalanság is a korábbi párttagokban, hogy mi lesz ez az új kezdeményezés, s vajon ez az új párt stabil marad-e.

A 6. légvédelmi tüzérosztály esete is bizonyos szempontból tipikusan '56-os történet. Az alakulatot is riadóztatták, majd karhatalmi szolgálatot látott el, megalakult a Katonatanács. Különösebb esemény nem történt a zászlóaljjal. November 3-án azonban, amikor elkezdik a másodéves katonák hazabocsátását, megkezdődik az alakulat felbomlása. Ez azt jelenti, hogy hamarosan az elsőévesek közül is egyre többen kezdtek szöködni, és este 11 órára, éjfélre alig több mint 80 fő marad az osztály állományából. Ez arra volt elegendő, legalábbis az elképzelések szerint, hogy a laktanya őrzésére hátrahagyva az osztály haditechnikáját, tehát a lövegeket a szovjeteknek átadják. Tehát fölveszik a kapcsolatot a szovjetekkel, és átadják ezeket a lövegeket. Azonban az újabb szökekés következtében mire ezt a menetoszlopot összeállítanák, összesen talán, ha 8-10 sorkatona maradt az alakulatnál. A harcokban ennek következtében már nem vettek részt. November 4-e után mivel foglalkozik az alakulat? Az elszökött elsőéves katonák összegyűjtésével és visszaterelésével a laktanyába.

A következő alakulat, a 72. páncéltörő tüzérosztály november 1-ig a helyőrségi lőszerraktár védelmét látja el, ekkor más alakulatok vették át a lőszerraktár védelmét, ugyanis ekkor Szabó Ernő hadnagy egyszerűen eltűnt pár emberrel a lőszerraktár őrségéből. Később ezért letartóztatták, aztán szabadon engedték. Hasonlóképpen más alakulatokhoz október 31-én, a Forradalmi Katonai Tanács megalakulásával úgymond

összeomlik az alakulat fegyelmi helyzete. November 4-én itt is harci riadót rendeltek el, hogy majd a szovjetek ellen alkalmazzák a lövegeket: a páncéltörő lövegeket a harcosok ellen tervezik alkalmazni. Azonban ez a védelmi elképzelés sem valósult meg. Hiába jöttek a Városi Katonai Tanácstól küldöttek, akik agitáltak a védekezésre, úgymond nyílt „ellenforradalmi uszítást végeznek” – ahogy később megállapítják –, ellenállásra buzdítottak és nem ismerték el a Kádár-kormányt. Ezt sikerül ellensúlyozni egy tisztgyűléssel, és ott elhatározták, hogy megvédik a laktanyát, tehát itt nem a szovjetek elleni harcról van szó. Azonban itt közbejön egy kis malőr: miközben a tisztek gyűléseztek, a sorkatonák, a laktanyaőrség egyszerűen eltűnt, és polgári személyek jelentek meg a laktanyában, akik fegyverért jöttek. Ekkor egy felhívás is napvilágot lát: felhívják a kiképzett tartalékosokat, hogy jelenjenek meg a tüzérosztálynál, de ezt sikerül az osztálynak megakadályozni, hogy ezeket felfegyverezzék. Ezután a maradék katonákkal és négy löveggel elhagyják a laktanyát azzal a céllal, hogy az állományt kivonják a szovjetek elleni esetleges harcból. Erre az időszakra a legénység 60%-a megszökött. Itt is november közepén megalakul az MSZMP helyi szervezete, és ettől az alakulattól is számos tisztet irányítanak át az újonnan megalakult karhatalmi szervezetekbe.

Milyen okokra vezethetők vissza, hogy az egyes alakulatoknál nem sikerült egy-egy fellelést elérni, sem az egyik, sem a másik oldallal szemben? Tanulságos, hogyha megnézzük a később született jelentések, beszámolók végén található következtetésekről és tanulságokról szóló részeket. Szinte mindenütt előfordul, hogy a vezetést hibáztatják: megszűnt a központi vezetés, nincsenek határozott parancsok. Mi a probléma? Itt egy hadseregéről van szó, amely parancsra, hierarchiára épülő szervezet, az egyéni kezdeményezésnek egy hadseregben mindig kisebb a

szerepe. Különösen a korszak hadseregében: a Magyar Néphadsereg akkoriiban, ahogy a sztálinista irányítási modellre jellemző, az abszolút túlbürokratizált, centralizált irányítás a jellemző. És itt mi történik? A centrum csődöt mondott, és ennek következtében az egész szervezet megbénult. Korábban is ezekre a problémákra hívta föl a figyelmet az a jelentés, amit a Hadtörténeti Intézet munkatársai készítettek 1957-ben, hogy az egyéni kezdeményezés teljesen háttérbe szorult. Ez egy olyan rendszerben, amikor létezik és aktívan működik a központi irányítás, nem jelent problémát. A forradalom alatt, amikor szétesik a központi katonai vezetés, és a politikai vezetés is határozatlan, ez súlyosnak bizonyul. Nincsenek parancsok, nincs határozott politikai állásfoglalás. És emiatt ezt a politikai zűrzavart a katonatisztek nem tudják kezelni. Persze ezt később azzal indokolják, hogy nem voltak „ideológiai eléggé képzettek”: a párt, a hatalom szempontjából nem voltak eléggé felkészültek. A probléma gyökerének a katonai tanácsok megalakulását látják. Mindenhol benne van a jelentésben, hogy akkor kezdődik a baj, akkor kezdődik a szétesés, amikor megalakulnak a katonai tanácsok. Problémát jelentenek a környékbeli származású katonák: az, hogy a szegedi alakulatoknál, de az idevezényelt kiskunmajsai ezrednél is, nagyon sok szegedi származású katona teljesített szolgálatot. Ezt a majsaiak úgy oldották meg, hogy ezeket egyszerűen visszaküldték Kiskunmajsára. Nyilvánvaló, ha ott vannak a tömegben a rokonok, meg a barátok, a katonát kevésbé lehet hatékonyan alkalmazni. Szintén problémásnak jelezték a nevelést: a megfelelő katonai és politikai nevelés hiányát. Politikailag persze, hogy a fő bűnös Rákosi és Gerő tevékenysége. Ez a két

név említődik. Az, hogy mögöttük komoly pártapparátus állt, voltak mások is, arról nincs szó. És természetesen előkerül Nagy Imre és társainak akkori munkája is. Azt is említik egy helyütt, hogy amikor Nagy Imre és Losonczy csoportja aktivizálta magát, további zűrzavart okozott. A magyarázat további része, hogy előfordul, hogy tulajdonképpen nem arról van szó, hogy létezik egy tömegmozgalom, amely követeléseket fogalmaz meg, amelyek jogosak, hanem vannak jogos követelések, van egy jószándékú becsületes többség, de közéjük odafurakodik valamilyen módon az ellenforradalmár, aki negatív irányba vezeti a népet. És szintén problémának tartják, hogy a belső ellenséggel szembeni éberség nem volt kellően kihangsúlyozva. A tanulságokat egy idézettel zárnám, ami nagyon jól körülírja a helyzetet:

„A hibák éppen abban keresendők, hogy a proletárdiktatúrát sok esetben nem helyesen alkalmazták, hogy nálunk lényegében nem volt proletárdiktatúra.”

„Figyelembe kell venni azt is, hogy az elmúlt idők politikai oktatása sok tekintetben lepergett a tisztekről és a harcosokról egyaránt. A szavak és a tettek közti különbséget a katonák látták, és megjegyezték maguknak. Egy dolog azonban mélyen beleivódott a személyi állomány tudatába: az, hogy a hadsereg néphadsereg, és a néppel tűzön-vízen át együtt halad. Amikor pedig kritikussá vált a helyzet, sem a katonák, sem a tisztek nem értették, nem ismerték fel, hogy a nép, a tömeg rendkívül vegyes osztályhelyzetű és politikai állásfoglalású emberek gyűjtömencéje, nem értették meg, hogy súlyos bűnt követnek el a szocializmus, a dolgozók ügye ellen, ha a saját érdekeik ellen harcba induló tömegeket támogatják.”

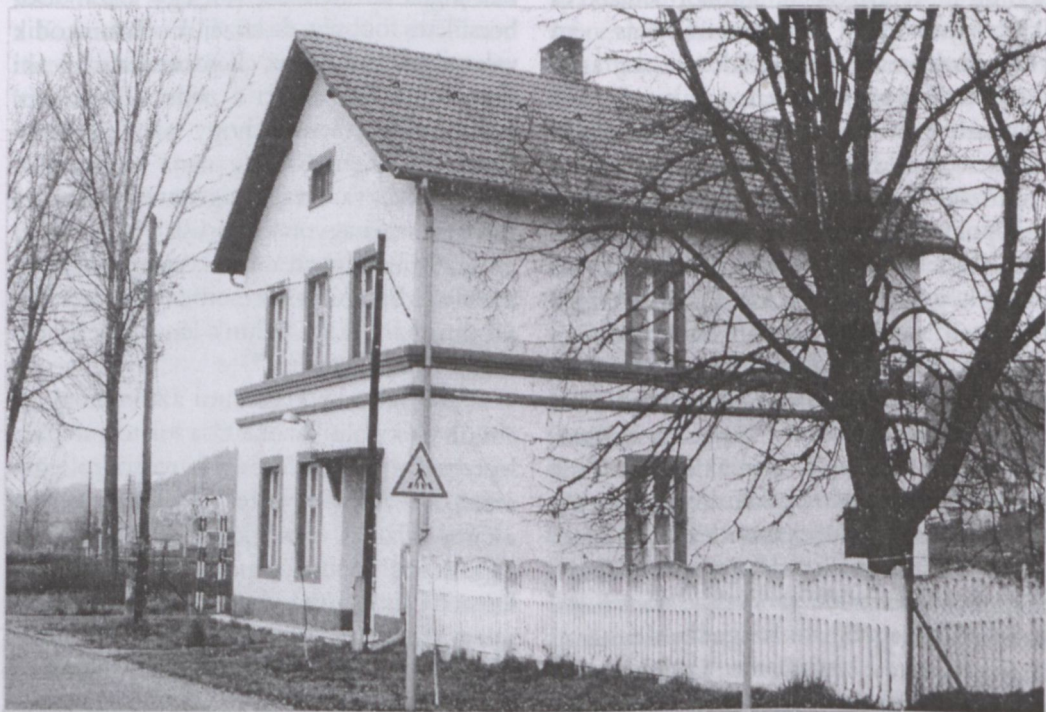
KUBINSZKY MIHÁLY

Gondolatok a helyiérdekű vasutak jelentőségéről*

Az első világháború végén, 1918-ban, amikor a magyar vasútépítés fél évszázados lendülete is derékba tört, az akkori Magyarországot és a magyar szent korona országaként a magyar vasúthálózathoz kötődő Horvát-

13046 km-t tett ki, beleértve 1571 km keskeny nyomközű vonalat is. Amiből kiviláglik, hogy a magyar vasúthálózatnak több mint a fele (!) helyiérdekű vasút volt.

Ma a köznyelv a „hév” fogalma alatt a

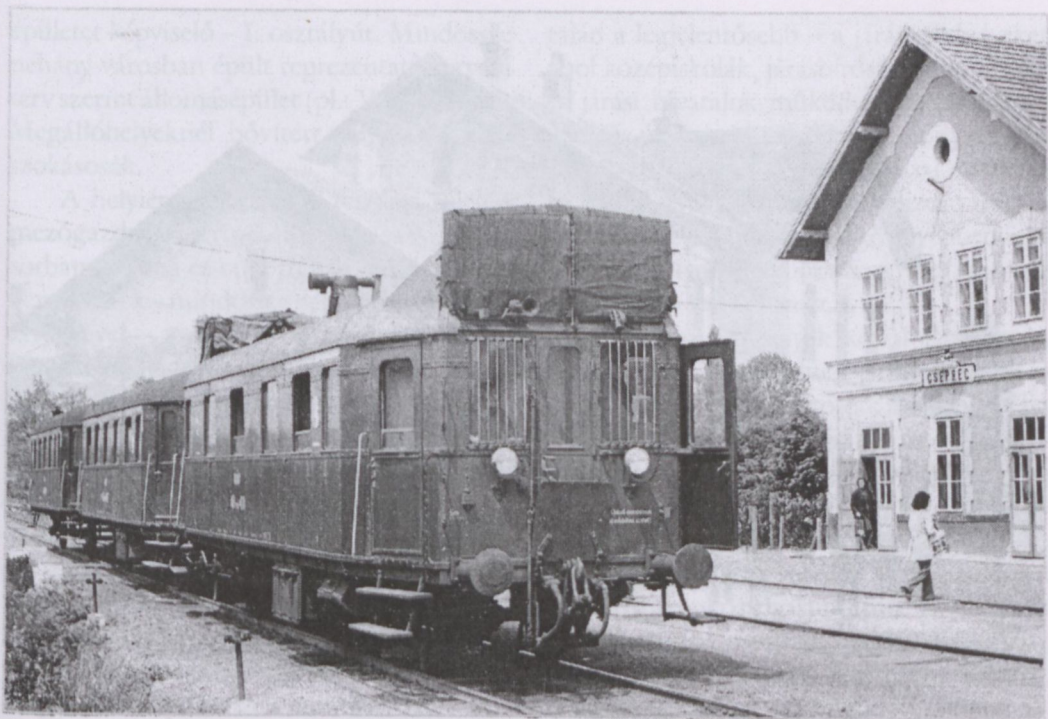
A MAGYAR HELYIÉRDEKŰ VASUTAK MENTÉN LEGGYAKRABBAN – ÖSSZESEN TÖBBSZÁZ – III. OSZTÁLYÚ SZABVÁNY HÉV ÉPÜLET ÉPÜLT. ENNEK FÖLDSZINTJÉN IRODA-TÁVÍRDA ÉS VÁRÓHELYISÉG, EMELETÉN PEDIG SZOLGÁLATI LAKÁS HELYEZKEDETT EL. AZ EGYKORI NÓGRÁDVÁRMEGYEI HÉV 1896-BAN ÉPÜLT MOHORA ÁLLOMÁSÁN A MÁV 1990-BEN FELÚJÍTTA AZ IMMÁR MŰEMLÉKÉPÜLETET (KÉPEK):

Szlavónia területén 22869 hosszú vasúthálózat működött. Ennek túlnyomó többsége, 21258 km normál nyomközű vonal volt. Ebből a helyiérdekű vasutak vonalhosszúsága

főváros környéki forgalom vonalait érti, s azt, amiről itt szólnak vicinális vonalnak nevezi. Az építés tekintetében olcsóbb és üzemükben gazdaságosabb vicinális-helyiérdekű vasutakat már nem (csak) a nagy bankházak finanszírozták, sem az állam, mint a fővonalakat, hanem inkább olyan részvénytársaságok, melyek – miután valóban helyi érdekeket

* Jelen publikáció egy készülő vasúttörténeti monográfia kivonata. A kutatást 2006–2008. években az OTKA támogatja.

NÉHÁNY MEGYESZÉKHELY ÉS SOK JÁRÁSSZÉKHELY KAPCSOLÓDHATOTT BE A HÉV-EK RÉVÉN AZ ORSZÁGOS HÁLÓZATBA. AZ 1913-BAN ÉPÜLT DUNÁNTÚLI HÉV CSEPREG (AKKOR JÁRÁSSZÉKHELY SOPRON VÁRMEGYÉ-BEN) ÉPÜLETE ELŐTT, A VONAL BEZÁRÁSÁT MEGELŐZŐEN 1970-BEN EGY GANZ MOTORVONAT ÁLL

képviseltek – a városok, a polgárság takarékpénztárai, a helyi ipar és a környéki földbirtokok részvényjegyzéseivel jöttek létre.

1880-ban a magyar országgyűlés szentesítette a helyiérdekű vasutak építését szabályozó és szorgalmazó XXXI. törvénycikkét. Ekkor már fél évszázada épültek Európaszerte vasútvonalak, nálunk harmincöt éves eredményekre lehetett visszatekinteni. Ezek főként a jelentős városokat összekötő fővonalak voltak. 1880-ra megérett az idő a „hajszálerek” felépítésére. A törvény hatásosságát mi sem igazolja jobban, hogy az első világháború kitöréséig felvirágzott helyiérdekű vasútépítéshez több mint száznyolcvan hév alakult.

A helyiérdekű vasutak építését – részben már a törvény alkotása előtt – az Arad vármegyét behálózó két vasút nyitotta meg. Az Arad-Körösvidéki hév 1877-ben és az

Arad-Csanádi hév 1882-ben. Fúziójukból 1893-ban jött létre az „Arad-Csanádi Egyesült Vasutak”. Ez a társaság később számtalan műszaki újítással, elsősorban a motoros vontatással, de vasbeton szerkezetű épületeivel is beírta nevét a hazai vasúttörténetbe.

Az állam a helyiérdekű vasutak építését szorgalmazta. Ez először is megnyilvánult abban, hogy építésükhöz és üzemükhöz egyaránt nyújtott támogatást. Könnyített műszaki előírások olcsóbbították a vasútépítést: Az alépítménynél kavicságyazat helyett megengedetté vált a homokágyazat, a felépítménynél a könnyebb sínanyag. Az alacsonyabb vonatsebesség megengedte a kevésbé költséges vonalvezetést kisebb ívsugarakkal, a közúti sorompók helyett mindössze figyelmeztető táblák elhelyezését. A kizárólagos nappali forgalom ugyancsak csökkentette az üzemi kiadásokat. A hév-ek

A POZSONY-ÚJVÁROSI ÁLLOMÁSEPÜLETET ÉS A KÖLTSÉGES DUNA-HIDAT AZ ÁLLAM ÉPÍTETTE, EZZEL IS TÁMOGATVA AZ IDE SZOMBATHELY ÉS SOPRON FELŐL BEFUTÓ HELYIÉRDEKŰ VASUTAKAT. AZ ÉPÜLET A KÉSŐBB RENDSZERESÍTETT SZABVÁNYTERVEKHEZ MINTAKÉNT SZOLGÁLT

mentesülhettek a fővonalai vasúttársaságokat kötelező néhány előírás alól is (ingyenes postaszállítás stb.). A legnagyobb támogatás az állam részéről mégis az volt, hogy a vonalak nagy hányadának üzemét a MÁV átvette. Ezért természetesen az állam részéről a tervezett vonal építésének engedélyezését, a finanszírozását és üzem gazdaságosságát alaposan számba vevő vizsgálat előzte meg. Kedvező megítélés esetén többnyire már az engedélyezések idején a MÁV és az egyes hév-ek egymással szerződtek. A MÁV az úgynevezett „szabványszerződésben”, mely 136 (!) hév-társasággal lett megkötve – a legapróbb részletekig terjedő műszaki előírásokkal – biztosította magának az ország vasúti hálózatában ilyen nagy hányadot kitevő vonalak egységes és gazdaságos vezetését. MÁV-mozdonyok és -kocsik közlekedtek és az államvasút tervei alapján épültek a vona-

lak, az épületek. Állomásépületek, őrházak, raktárak, fűtőházak, víztornyok, utas-árnyékszékek, a személyzet részére baromfiól, kenyérsütő-kemence, jégverem és még sok minden más. Az állomások berendezése a távirdaasztaltól az utasváróterem ülőpadjáig, a faliórától a menetrendtábla keretéig is előírt szabványok szerint készült. Az állomási felvételi épületeknél az 1890-es években bevezetett négylépcsős épülettípust írták elő, amely négyféle nagyságrendet jelentett. A „növekvő ház” rendszerében szerkesztett típusterv – s ez építészettörténeti kuriózum – lehetővé tette, hogy a legkisebb, földszintes IV. osztályú állomásépületet a forgalom növekedése esetében – akár fokozatosan – bővíteni lehessen. Leggyakrabban a II. osztályú épületet alkalmazták, csak városokban és nagyobb forgalmú gócpontokon építettek – emeletes és két oldalszárnyával tekintélyes köz-

épületet képviselő – I. osztályút. Mindössze néhány városban épült reprezentatív egyedi terv szerint állomásépület (pl.: Varasd, Brád). Megállóhelyeknél bővített őrházak voltak szokásosak.

A helyiérdekű vasutak feladata főleg a mezőgazdasági termékek szállítása volt, elsősorban gabona és cukorrépa. Ennek érdekében a hév-ek – mindössze néhány hegyi vonal kivételével – normál nyomközűek voltak, s így a tehervagonokat a fővonalakon rendeltetési helyükre lehetett továbbítani. Fontos feladatuk volt az építőanyagok és az ipari nyersanyagok valamint termékek szállítása is, téglá, kő, cement, rönkfa, fűrészárú és – természetesen mint minden vasútvonalon – a darabáru is. Nem kevésbé volt jelentős, noha alig jelenthetett nagyobb hasznot, a személyszállítás. A helyiérdekű vasutak révén a vidék lakossága könnyebben érhetette el a megyeszékhelyeket és a fővárost. És – ami

talán a legjelentősebb – a járásszékhelyeket, ahol középiskolák, járásbíróságok, kórházak és járási hivatalok működtek. A járás elnevezés is úgymond azt tükrözi, hogy a lakos annak központját egynapi járással elérhette, ha nem is gyalog, de szekéren bizonyára. S a hév segítségével nemcsak könnyebben érte el a székhelyet, de többnyire már egy nap alatt meg is fordulhatott.

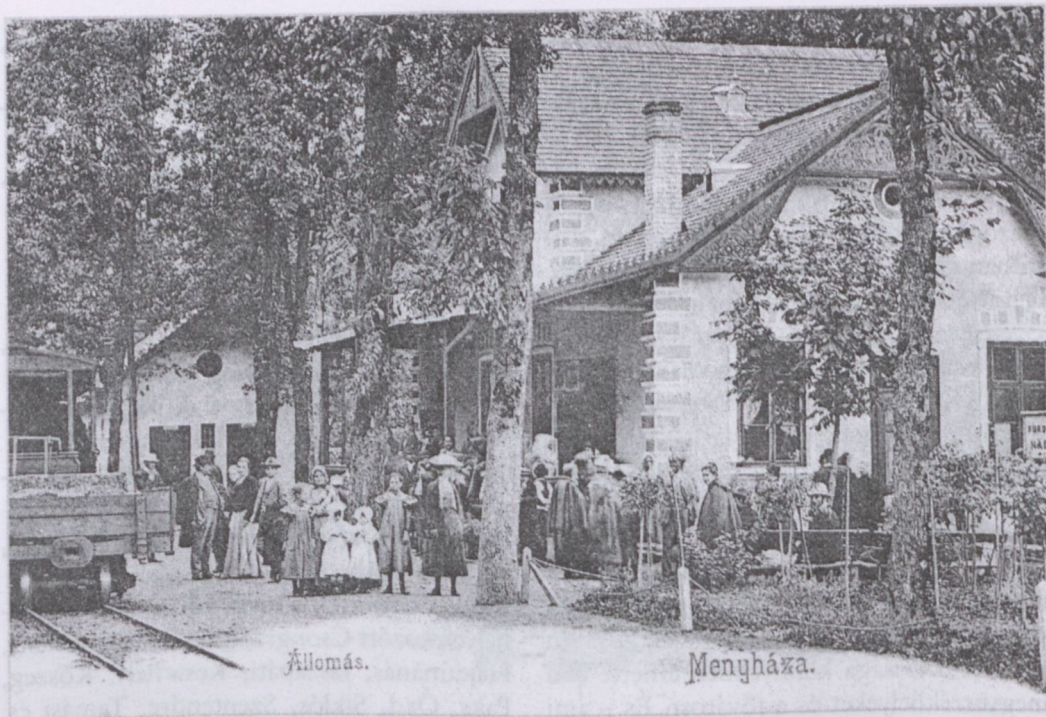
A megyeszékhelyek közül Esztergom, Szekszárd és Zalaegerszeg – utóbbiak ma is megyeszékhelyek –, jutottak vasúthoz. Továbbá Balassagyarmat, Makó és Szentes, ez a három város száz évvel ezelőtt még megyeszékhely volt. Az 1920-ban elcsatolt megyeszékhelyek között szerepel Beszterce, Fogaras, Székelyudvarhely és Torda is. Utóbbinak csak keskeny nyomközű vasút jutott. A járásszékhelyek között Csongrád, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Jászapáti, Keszthely, Kőszeg, Paks, Ózd, Siklós, Szentendre, Tamási és

Vasuti állomás Ipolyság.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR ÁLLAMVASÚT-TÁRSASÁG – MEGTÉVESZTŐ NEVE ELLENÉRE IS FRANCIA TŐKEÉRKELTSÉGŰ MAGÁNVASÚT – A FELVIDÉKEN KEZDEMENYEZTE HELYIÉRDEKŰ SZÁRNYVONALAINAK ÉPÍTÉSÉT. EZEKEN A MÁV-TÓL ELTÉRŐ SZABVÁNYOK SZERINT ÉPÍTETTEK, ÍGY A KÉPEN LÁTHATÓ IPOLYSÁG ÁLLOMÁSON IS

A BOROSJENŐ-MENYHÁZAI HÉV, MELY AZ ACSEV KEZELÉSÉBEN ÁLLT, KESKENY-NYOMKÖZŰ VONALÁVAL JÓL SZOLGÁLTA A KÖRNYÉK ÉS FŐKÉNT A FÜRDŐ FORGALMÁT. A KÉPEN A MENYHÁZA VASÚTÁLLOMÁS MUTATKOZIK

Zirc szerepeljenek mindössze példaként a 187 (!) bekötött járásszékhelyet képviselve, csak úgy, mint az utódállamokhoz került Bártfa, Felsőőr, Kismarton, Léva, Luppa és még sok további. A címsor a téma jelentősége tekintetében önmagáért beszél.

Egy évszázad után erre a nagy teljesítményre emlékezve tudomásul kell vennünk, hogy a mai szemmel rornantikával is átszótt régi, lassú vicinális vasúti forgalom ideje lejárt. De nem vett el az egykori közigazgatási székhelyek urbanisztikai jelentősége, amit egykor a hév-ek biztosítottak, és amit ez a több száz város szinte kivétel nélkül megtartott. A legtöbbnek ma is korszerű vasútra van szüksége. Mert ahogy valamikor a vasút az urbanizálódást szolgálta, a vasút felszámolása az érintett települések elsoványodását segíti, főleg, ha nem pótolja jól kiépített közút.

Érdekesképpen feltétlenül fel kell so-

rolni néhány egykori helyi érdekű vonalat, amely főként az első világháborút követő területi átrendeződés következtében éppenséggel jelentőségében felemelkedett. A fővonallá előléptetett vonalakat átépítették, korszerűsítették, sok esetben villamosították is. Példaként említsük a nemrég korszerűsített Körmend–Muraszombat magyar–szlovén vasutat, mely „európai vasúti korridor” lett. Az egykori Pozsony vármegye területén épített régi Morva-völgyi hév már a két világháború között a Prága–Pozsony fővonal részévé lett kiépítve, kétvágányúra és később villamosítva. Ugyanúgy a horvátországi Lonja-völgyi hév, mely a Zágráb–Belgrád viszonylat fontos láncszeme lett. A Szamosvölgyi Vasút helyi érdekű vonalain ma a román vasutak Kolozsvár–Galac gyorsvonatai is közlekednek.

De az egykori helyi érdekű vasutak legtöbbjére már nincs szükség. Az árut teher-

BRÁD. AZ ARAD-CSANÁDI EGYESÜLT VASUTAK VÉGÁLLOMÁSÁN ÚJRENEZANSZ STÍLUSBAN ÉPÍTETTÉK A HELYIÉRDEKŰ VASUTAK EGYIK LEGREPREZENTATÍVABB ÁLLOMÁSEPÜLETÉT

autók szállítják, az utasok nagy része személygépkocsival közlekedik. A magyar, de az európai és az amerikai „vicinális”-ok forgalmának nagy hányadára is illik a közmondás: ez a vonat elment.

A helyiérdekű vasutak az 1900-as századfordulót megelőző és követő évtizedek történetében jelentős helyet foglalnak el.

Nem csak technikátörténeti, de az építészeti típustervek hasznos elterjesztésével és a településstruktúra látványos fejlesztésével sokkal inkább kultúrtörténeti és társadalomtörténeti a jelentőségük. S ha ma egy-egy régi épületet, műtárgyat vagy kiállított járművet megcsodálunk, méltassuk ebben elődeink teljesítményét.

A magyar vasút bibliája

MÁTHÉ ZOLTÁN–MUCSI BARNABÁS–
NAGY TAMÁS–VÖRÖS ATTILA (szerk.):

Magyarország mozdonyai.

Budapest, Indóház Kiadó, 2007.

Uzsgyi, Mazsola, Bobó, Púpos, Csörgő, Gyík, Leó, Szöcske, Teknő – nem mesefigurák, de mindegyikről szól egy-egy mese. Valamennyi ment hetedhét határon át, élt boldogan, míg lángvágóval szét nem szedték. A többség a vonatot csak közlekedési eszközként tartja, onnan ismeri, hogy kimegy az álmomásra, felszáll rá, bosszankodik, hogy koszos a végé, egyetlen a kalauz, és nehéz lekászálódni a lépcsőjén. Vannak azonban, akiknek ez az egész kaland gyönyörűség, és úgy rajonganak a különböző vasúti járművekért, mint mások a párjukért. Nekik alighanem a biblia lesz a Magyarország mozdonyai kötet.

Az még talán ismert, hogy az első hazai vasútvonalat Pest és Vác között nyitották meg 1846. július 15-én, de az, hogy az első járatot vontató gőzöst Pestnek hívták, s alkatrészekre szedve érkezett vízen és szárazföldön Belgiumból, már aligha. Az első fűttségűtől veszi számba a Magyarországon valaha is megforduló mozdonyokat a színes, elegáns kötet, külön fejezetet szentelve a gőzmozdonyoknak, a motorkocsiknak és motorvonatoknak, a dízel- és villamos mozdonyoknak, a villamos motorvonatoknak, sőt lajstromba veszi a külföldi vasúttársaságok hozzánk bejáró monstrumait is. Az

évtizedekkel ezelőtti hasonló kiadványokkal szemben ebben az albumban nem a szakmai-műszaki adatoké az elsőbbség, hanem az érdekességeké és a történeteké. Minden mozdony külön cikkelyt kapott. Például a legismertebb hazai gyártású gépezet, a 424-es gőzös, vagyis a Bivaly, amelyet még az első világháború idején kezdtek gyártani a

MÁV Gépgyárban, és csak 1984-ben vonták ki a forgalomból (külön szerepel a könyvben, hogy a muzeális értékű járművekből hol lehet még látni ép példányokat). A könyv címlapjára kerülő NoHAB is legendás jármű, az imperializmus bástyájából a hatvanas években szerzett be húszat a MÁV, igaz, gondosan ügyelve, hogy a semleges Svédországból érkezzenek a dízelmozdonyok, aztán

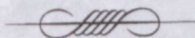
mégis elsősorban a Budapest–Moszkva vonalon közlekedtek. A szovjet mérnökök persze nem maradhattak le, azonnal hozták az M62-est, a Szergejt, szenvedtek is vele a svéd minőséggel elkényeztetett masiniszta. „Az elvtárs talán nem bízik a szovjet elvtársak tudásában?” – hangzott el sokszor a kérdés, de a Balaton-parton nyaralók is őket áldhatták a „csendes” kivitelért. A villamos mozdonyoknál legalább a magyar mérnökök jeleskedhettek, ott van a ma is közlekedő Szili, a V43-as, a legerősebb magyar mozdony, a Gigant, másként a V63-as, és persze napjaink kedvencei, a Desiro, a Flirt vagy a Talent.

Érdemes eltenni egy példányt, egyszer talán még bizonyítani kell, hogy nem mese: Magyarországon létezett vasúti közlekedés.

NAGY TAMÁS

Az Arad–Csanádi Egyesült Vasutak története

Az Arad–Csanádi Vasút az egykori Csanád vármegye első vasútja, egyben az Osztrák–Magyar Monarchiának második olyan vasúttársasága volt, amely állami kamatbiztosítás nélkül, teljes egészében a vasút mellett élők anyagi és természeti hozzájárulásával, magánvasútként létesült.

A dél-alföldi térség első vasútvonala még az abszolutizmus korában épült meg (1853–57) a Cegléd–Szeged–Temesvár útvonalon. Ezt egy évvel később a Tiszavidéki Vasút Szolnok–Arad vonalszakasza követte. A két vertikális vonalat átlós vasútvonal jó ideig nem kötötte össze. Ezt a hiányt először az Alföld–Fiumei Vasút pótolta Békéscsaba és Szeged között (1870). Ez újra csak egy évvel előzte meg az Arad–Temesvár közti vaspályát. A kettő közötti viszonylag jelentős területen azonban még hiányzott az a vasúti

kapocs, amely az országos vérkeringésbe kapcsolta volna a Maros – mezőgazdasági terményekben gazdag – alföldi vidékét...

A legelső levéltári irat 1868-ból származik, amely egy lóvontatására tervezett vasút építését kívánta megvalósítani az Arad–Makó–Szeged útvonalon. Még ugyanebben az évben a Klein testvérek és Goldberger Henrik engedélyt kaptak arra, hogy Lőkösházától Mezőhegyesen és Makón át Szőregig húzódó gőzmozdonyú vasutat létesítsenek. Az előmunkálatokat meg is

MEZŐHEGYES FORGALMI KÖZPONT NAPJAINKBAN (A SZERZŐ FELVÉTELE, 2007)

SZŐREG ÁLLOMÁSON CSATLAKOZOTT A HÉV A SZEGED-TEMESVÁRI FŐVONALHOZ. AZ EREDETI ÁLLOMÁSPÉLETET ÁTÉPÍTETTÉK, DE A RAKTÁRÉPÜLET 1857 ÓTA VÁLTOZATLAN ÁLLAPOTBAN MUTATKOZIK (A SZERZŐ FELVÉTELE, 1994)

kezdték. Többek között vizsgálatokat végeztek a várható forgalomról, s megállapították, hogy „Makó városalakósának nagy része mindennemű – különösen pedig a zöldséggel való kereskedést oly nagyban űzik, hogy azzal az ország nagy részét, sőt Erdélyt, Szerbiát és Oláhországot is beutazzák és éven át több ezer kocsival kivisznek, egy-egy kocsin 10-15×20 mázsa lévén”. A tervezet további sorsa ismeretlen.

Lényeges előrehaladásról egy 1869-ben kelt okirat tájékoztat, mely szerint ekkor már három társaság (Péterfy, Vajnai és gróf Wimpfen) versengett az építési engedélyért. 1870-ben Csanád megye vezetői felhívást intéztek a lakossághoz az Arad–Battonya–Mezőhegyes–Makó és Szőreg közötti a „két világvonalat összekötő, másodrendű vasút kiépítését célzó részvénytársaság alakítására”. A kormány szakbizottsága már 1869-ben határozatra emelte az Arad–Szeged vicinális vasút Makón keresztül való vezetését. Juhász István, Makó polgármestere részvényvásár-

lásra kérte a polgárokat. Egy Maros jobb partján haladó vasutat képzelt el, amely Algyő vagy Tápé körül csatlakozott volna az Alföld–Fiumei Vasút vonalához. Végül azonban – tíz év múlva – az eredeti szőregi csatlakozás valósult meg. A részvénytársaság élére Chotek gróf került, akinek háttérében egy, a Kereskedelemügyi Minisztérium által is támogatott bank állt. Az Arad–Szeged közötti vasúti kapcsolat Tisza Lajos szakminiszter 1873-as terveiben is szerepelt.

Az 1873-as gazdasági válság következtében azonban új helyzet állt elő: új vasúttársaságok alapításáról szó sem lehetett. Ugyanebben az évben pusztító kolerajárvány tört ki az ország jelentős részén, amely nemcsak a lakosságot tizedelte meg, de megbénította a gazdasági életet is. Az országgyűlés 1873-ban egyetlen vasútépítést sem engedélyezett, még 1874-ben is csupán egyet: az Osztrák Államvasút-társaság 1876–78-ben megnyílt, nemzetközi jelentőségű Temesvár–Orsova vonalát.

Előzmények: vasút a Körös vidékén

Ezek után csaknem mindent újra kellett kezdeni a vasútépítés érdekében. Tervek születtek ismét, így például Schmidt De Wilde budapesti kereskedő az 1875. december 3-án kelt kérvényében előmunkálati engedélyért folyamodott egy Makótól Szegedig megépítendő lóvonatú vasútra. (Ez ebben az időben – ekkora távolságon – már elavult megoldásnak tekinthető.) A minisztérium az engedélyt megadta, a vállalkozás azonban pénzhiány miatt kútba esett. 1875-ben egy újabb társaság született – az Arad–Körös-völgyi Vasút¹ –, amelynek vezetői, Atzél Péter Arad megyei főispán és Boros Béni főmérnök (1839–96), később a csanádi megépítésében is kiemelkedő szerepet játszottak. 1877-ben épült meg a vasút Aradtól Borosjenőig, onnan pedig négy évvel később a Fehér-Körös mentén Borossebesig. Ez volt az első még fővonalként alapított, de vonalait már mellékvonali jelleggel megépítő társaság

hazánkban. A cégcsoport engedélyt kért az Aradtól Pécskán, Battonyán, Mezőhegyesen és Palotán át Makóig; illetve Makótól Hódmezővásárhelyen, Szentesen, Csongrádon, Kunszentmartonon át Szajolig vezetendő másodrendű vasútvonal előmunkálataihoz. Ez az útvonal rendkívül tekervényesen haladt át Csanád megyén, s eltért a később megvalósult útvonaltól, elkerülte Nagylakot és Apátfalvát.

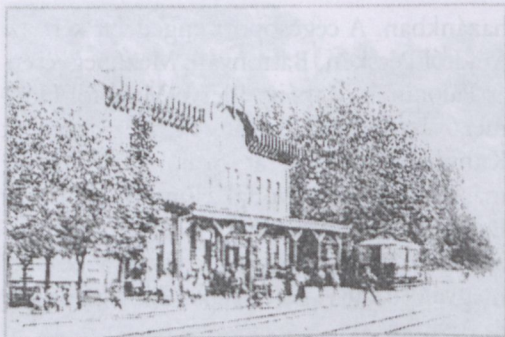
A vicinálisok hazája

A csanádi vasút története szinte összefonódik az olcsó vasutak építését lehetővé tevő HÉV-törvény megszületésével, mert Boros Béniék az elsők között jelentkeztek ilyen vasútüzem megvalósításának szándékával. Ennek előzménye a kiegyezés előtti időszakra és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) gazdaságfejlesztési tervére nyúlik vissza. A magánvasutak fővonali felépítménnyel, magas költségvetéssel, biro-

MAKÓ ÁLLOMÁS SZEBB NAPOKAT, NAGYOBB FORGALMAT LÁTOTT (A SZERZŐ FELVÉTELE, 2007)

MAKÓ EREDETI ÁLLOMÁSÁT ELBONTOTTÁK,

...DE BATTONYA MA IS EBBEN AZ ÁLLAPOTBAN FO-
GADNÁ UTASAIT

dalmi, kontinentális érdekek szerint épültek. Vasútállomásaik messze helyezkedtek el a kisebb településektől. Még a később létesült másodrendű fővonalakat is az országos kereskedelemügy és stratégiai tényezők szerint vezették. Ezért hamar felmerült az igény olyan vasúti mellékvonalak iránt, amelyek gyengébb al- és felépítménnyel, alacsonyabb terhelhetőséggel és pályasebességgel, de lényegesebben olcsóbban megépíthetők. Ennek tervezése Péchy Tamás minisztersége idején folytatódott, majd az Ordódy Pál által vezetett tárca terjesztette a törvényhozás elé az 1880/XXXI. tc.-ként elfogadott vasúti HÉV-törvényt. Ez és az 1888/IV. tc. alapján a következő évtizedekben 1918-ig majdnem 13 ezer kilométer (km) vonalhosszal épültek meg a vasúti mellékvonalak (vicinálisok) Magyarországon. Az „olcsó vasutak” rendszerének – később hivatkozási alapnak tartott – pionírja éppen az Arad–Szeged közötti vasúti összeköttetés volt.

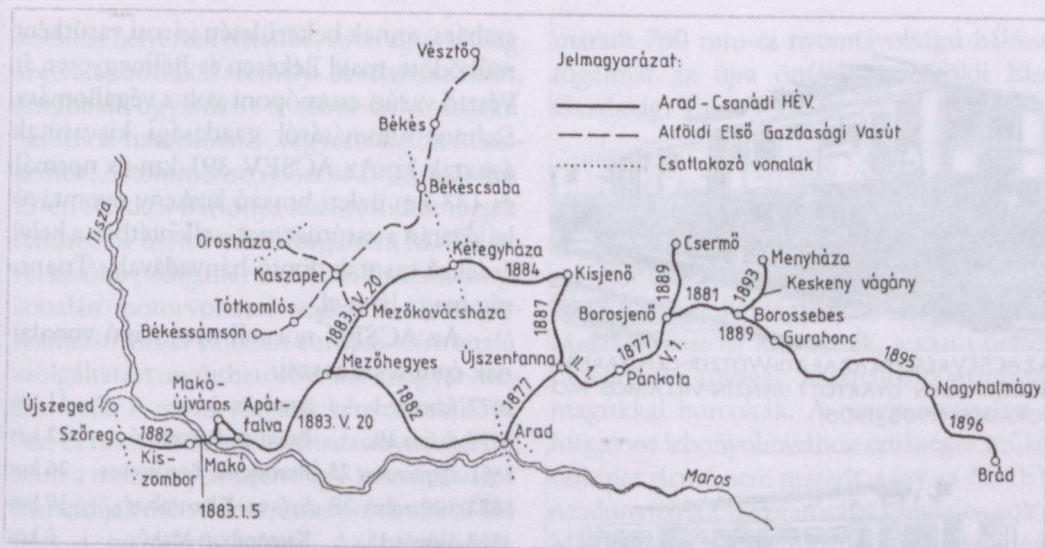
Tárgyalások sorozata és a pénzügyi nehézségek elhárítása után az építési engedélyokmányt 1881. május 20-án Lonovits József és érdektársai (Vásárhelyi Béla és Boros Béni) részére szavazta meg a képviselőház. (1881:XLVII. tc.) A Szeged–Arad és a Mezőhegyes–Kétegyháza vonalakra engedélyt nyert társaság az Arad–Csanádi Vasút (ACSV) nevet vette föl. Voltak ellenzői is a tervnek: Horváth Gyula szegedi országgyűlési képviselő elhibázott közlekedési politi-

kának tartotta, hogy eddig az ország nagy vasúti hálózatok kiépítésére költekezett, míg a vízi utakat kihasználni nem törekedett. Sérelmesnek ítélte, hogy a vasutat Szőregnél eltereljék, ami nem egyeztethető össze azzal a törekvéssel, hogy az árvíz után újjáépülő Szeged az Alföldnek kereskedelmi központja legyen. Az Alföld legjobb minőségű műútja a makó–szegedi, és Maros eddig is, ezután is kitűnő vízi utat jelent a két város között. Meggyőződése tehát, hogy egy költséges vicinális vasút kiépítésére nincs szükség.

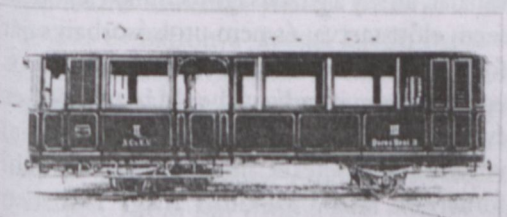
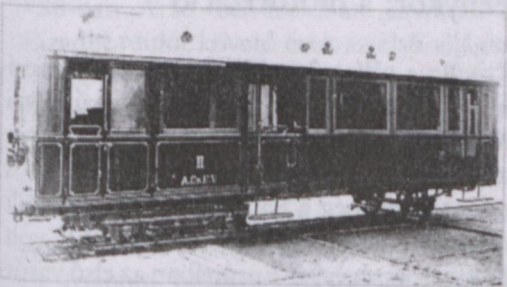
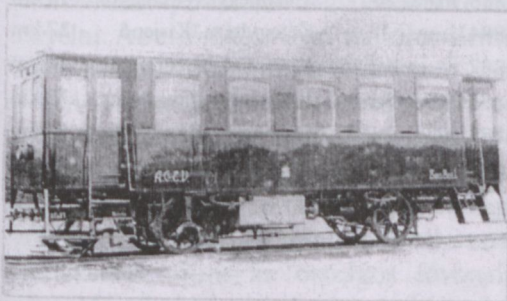

A vasútépítés azonban megkezdődhetett, és az első 24 kilométeres (km) szakasz Szőreg és Makó között az 1882. év végére el is készült. A Szegedi Napló december 30-án így számolt be az első próbavonat Makóra érkezéséről: „Az Arad–Csanádi Vasút makói állomására az első vonat éppen karácsonyra robogott be. A fölkoszorúzott mozdonnyal érkezett gőzöst beláthatatlan néptömeg várta a csinos indóháznál. Amint a vonat befutott, felharsantak az éljenek, durrogtak a tarackok, s két zenekar húzta a Rákóczi-indulót. A város színe-java, díszes hölgykoszorú az állomás peronján fogadták a vasúttársulatnak a vonattal érkezett tisztviselőit. Lakoma következett ezután, melyen a pohárköszöntések egymást érték.” Egy héttel később, 1883. január 5-én Szeged felől befutott Makóra az első menetrend szerinti vasúti szerelvény.

AZ ACSEV VONALHÁLÓZATI TÉRKÉPE

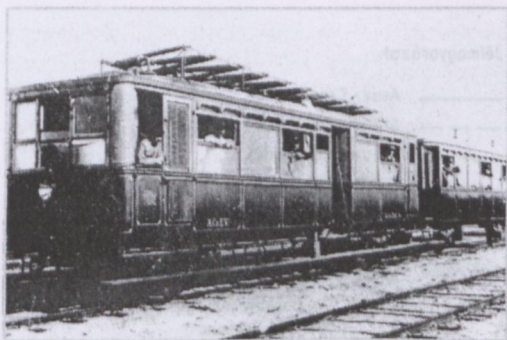

AZ ACSEV ELSŐ HÁROM BENZINES, ILL. GŐZMOTORKOCSIJA (1902-1903)

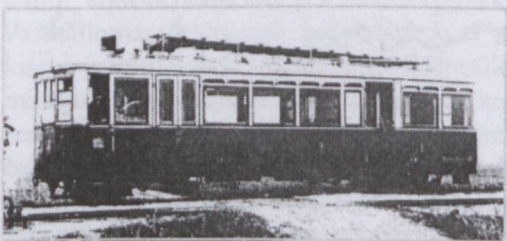
A Marosi átszelő vaspálya a Monarchia első olyan állandó fahídján haladt át, amely vasúti és közúti forgalom lebonyolítására egyaránt alkalmas volt. Még ugyanez év május 20-án átadták a teljes vasúti hálózatot a közforgalomnak Aradtól Szőregig (111 km) és Mezőhegyestől Kétegyházáig (40 km). A vonatok Szőregnél csatlakoztak az Osztrák-Magyar Államvasút-társaság temesvári fővonalához, és annak 5,4 km-es szakaszán (péage) Újszegeden keresztül érkeztek Szeged személy- és teherpályaudvarára. (Újszeged állomás csak 1903-ban épült.) Közös állomása volt az államvasúttal Kétegyházán (Békéscsaba-Arad vonal), Mezőhegyesen (Békés-Csanádi HÉV) és Apátfalvánál (Hódmezővásárhely-Nagyszentmiklósi HÉV). A végig egyvágányú pálya a gyors építés ellenére olyan kiváló minőségben készült el, amelyért a kivitelezők jegyzőkönyvi dicséretben és miniszteri elismerésben részesültek.

Az Arad-Csanádi Vasút és az Arad-Körösvölgyi Vasút az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak Rt.(ACSEV) nevet felvéve 1893-ban fuzionált. Az ACSEV tervszerűen bővítette hálózatát. Előbb a Kétegyháza-Újszentanna vonallal az északi irány épült meg Aradra (1884-87); majd a Körös völ-

AZ ACSEV RÉSZÉRE AZ ARADI WEITZER-GÉPGYÁRBAN SOROZATBAN GYÁRTOTT BENZIN-VILLAMOS MOTORKOCSI (1905–1906)

AZ ELŐZŐ TÍPUS KÉSŐBBI, TOVÁBBFEJLESZTETT, NAGYOBB TELJESÍTMÉNYŰ SOROZATA (1907)

AZ ELSŐ MEGNÖVELT TELJESÍTMÉNYŰ, ARADON ÁTÉPÍTETT BENZIN-VILLAMOS MOTORKOCSI (1904)

gyében építkeztek tovább Borossebestől a Hunyad megyei aranybányák központjához, Brádig (1889–96). 1893-ban megépült a Borossebes–Menyháza közötti 22 km-es szakasz 760 mm-es nyomtávval. 1894-ben Borosék megalapították az Alföldi Első Gazdasági Vasutat (AEGV). A kisvasút törzsvonala Mezőkovácsházáról és Tótkomlósról falvakon és majorságokon át haladt Békés-

csabára, annak belterületén városi vasútként működött, majd Békésen és Bélmegyeren át Vésztő vasúti csomópont volt a végállomása. Számos állomásáról gazdasági kisvasutak ágaztak ki. Az ACSEV 391 km-es normál- és 133 km üzleti hosszú keskeny nyomtávú hálózatán a vasútüzemet – ellentétben a helyi érdekű vasutak döntő hányadával – Trianonig maga látta el.

Az ACSEV normál nyomtávú vonalainak építési szakaszai:

1877. február 1.	Arad–Pankota	41 km
1877. május 10.	Pankota–Borosjenő	22 km
1881. szeptember 25.	Borosjenő–Borossebes	26 km
1882. november 25.	Szőreg–Kiszombor	19 km
1883. január 15.	Kiszombor–Makó	5 km
1883. május 20.	Makó–Mezőhegyes	37 km
1883. május 20.	Mezőhegyes–Kétegyháza	40 km
1884. január 1.	Kétegyháza–Kisjenő	27 km
1887. december 25.	Kisjenő–Újszentanna	27 km
1889. december 5.	Borossebes–Gurahonc	22 km
1895. november 7.	Gurahonc–Nagyhalmágy	26 km
1896. december 6.	Nagyhalmágy–Brád	29 km

Fénykor: a motorizáció

Ez a tőkeerős egyesült vasút a dinamikus fejlődés eredményeképp a háború előtti Magyarország közlekedésének kiemelt tényezőjévé vált; technikai színvonala bizonyos tekintetben még a hatalmas és jól felszerelt államvasutat is megelőzte. Az ACSEV volt Magyarországon és Európában az első vasút-vállalat, amely a gazdasági-technikai fejlődést szem előtt tartva, és nem utolsósorban saját forgalmának növelése érdekében, motoros vonatforgalmat indított be. Már az 1890-es években amerikai villamos motorkocsival végeztek kísérleteket, melyeket Boros Béni főmérnök halála szakított meg. 1901-ben az Alföldi Első Gazdasági Vasút keskeny nyomtávolságú vonalán próbaképp motor-

kocsikat helyeztek üzembe, ezzel egyidejűleg szétválasztották a személy- és teherszállítást, korábban ugyanis – a többi helyi érdekű vasúthoz hasonlóan – vegyesvonatok közlekedtek. A kontinensen először 1903. március 15-én Arad és Battonya között indult meg a rendszeres motorvonat-forgalom, három évvel később pedig már az ACSEV valamennyi vonalán motorvonatok végezték a személyszállítást. Ezzel valóban európai színvonalú szolgáltatást nyújthatott a kis magyar magánvasút. A motorvonatok kényelmesek voltak, és üzemeltetésük harmadannyiba került, mint a mozdonyos üzem. Így lehetővé vált a menetdíjak mérséklése, amely révén 50%-kal nőtt a személyforgalom! Az utaslétszám hirtelen növekedése miatt a kis teljesítményű motorokat folyamatosan nagyobbakra kellett cserélni. Az első nagyvasúti motoros járműveket Boros Béniről nevezték el.

A vasútnak a háború előestéjén 41 motorkocsija, 37 motormellékkocsija, 44 mozdonya, 41 személykocsija és 2079 teherszállító volt. Helyi érdekű hálózata napi két gyorsvonatpár és annyi személyvonat közlekedett, mint az országos fővonalakon. Mértéktartó, de elegáns székházukat 1888-ban Arad belvárosában emelték. A századfordulót követő évek az első világháborúig teljes joggal nevezhetők az ACSEV fénykorának.

Az első világháború – akárcsak más vasutaknak – hatalmas károkat okozott, s a trianoni békeszerződéssel az ACSEV két részre szakadt. Az új határok Elek–Ottlaka és Battonya–Pécska között metszték a társaság vonalait. A Szőreg–Makó–Mezőhegyes–Battonya 80 km-nyi távolsága, a Mezőhegyes–Kétegyháza 40 km-es vonala és a Kétegyháza–Elek 7 km hossz szakasza; összesen 126,6 km megmaradt magyar vonalnak, a maradék kétharmad rész (254 km) román kézbe került. Az országhatáron belül

maradt 760 mm-es nyomtávolságú hálózat fogalmát az újra önállósult Alföldi Első Gazdasági Vasút vette át.

Válságból válságba

Amikor a román csapatok 1920. március 29-én a megszállt magyar területeket (köztük Makó városát is) kiűritették, a vasút összes mozdítható anyagát, használható járműveit magukkal hurcolták. A magyar vonalon a forgalom lebonyolításához szükséges működőképes jármű nem maradt, s így az ACSEV Aradon maradt igazgatósága kénytelen volt a Magyar királyi Államvasutak igazgatóságát felkérni a forgalomszervezés átvételére. A MÁV irányítása alá vonta a vonalak forgalmát, de a korábbiakhoz képest jelentéktelen forgalmat bonyolított le. Ez főként annak tudható be, hogy a torontáli Makó–Szeged vonal szerb megszállás alatt állt. (– Bár a háborús forgalomban oly mértékben tönkrement, hogy a szerbek sem használták). Ez a szakasz csak 1921. szeptember 12-én szabadult fel. Ugyanekkor az aradi vonalon is csupán napi egy vonatpár közlekedett. A román oldalon maradt vonalak forgalmát a Román Államvasutak (CFR) 1923-ban vette át, és 1927-ben a vonalakat az állam megváltotta. Technikai fejlesztés a trianoni határon túl nem történt, a motorkocsüzemet a CFR megszüntette.

1923. január 1-jén az ACSEV magyar vonalainak üzemét a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút vette át, majd 1927. február 5-én az ACSEV magyar vonalaiból megalakult a Szeged–Csanádi Vasút Rt. Ebben az évben bontakozik ki a normális forgalom. A vasút a nehéz gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi feltételek ellenére gyors fejlődésnek indult. Mezőhegyesen és Battonyán új motorszint, Makón javítóműhelyt emeltek, és 1925 nyarán Kossalka János műegyetemi tanár tervei alapján új, korszerű vasúti acélhíd és két árté-

ri híd épült Makónál a Maroson a régi fahíd helyén. Jelentős pályakarbantartási munkákat végeztek. Az ACSEV makói pályaudvarára ekkoriban naponta nyolc személyvonat érkezett ill. indult. A nagy személyforgalom indokoltá tette sínautójáratok indítását Makó és Szeged között. A „sintaxik” kilenc, később huszonkilenc személyes változatait egész nap igénybe lehetett venni.

Három évig húzódó tárgyalások után 1926. november 17-én Aradon a román és magyar kormánybizottság megállapodott az ACSEV tulajdonviszonyairól. A járműveket a vonalhossz aránya szerint osztották szét. Az egészségesebb együttműködést jelezte, hogy a következő évben Battonya és Pécska között megnyitották a határt (1944-ig volt átmenő forgalom), továbbá a CFR visszaadott 5 motorkocsit, 10 motormellélkkocsit és 6 gőzmozdonyt.

A szakirodalomban román jussként erősen eltérő adatok szerepelnek. Ez a 254 km a normálnyomtávú vonalak építési hosszát jelenti. A gazdasági világválság az ACSEV-et is rendkívül nehéz helyzetbe hozta. A szállított utasszám több mint 1 millióról 611 ezerre esett vissza 1928 és 1933 között. Az áruszállítási teljesítmények csökkenése még súlyosabban érintette a vasutat. A mezőgazdasági termékpiac beszűkülése, a MÁV által biztosított díjkedvezmények kényszerű átvétele, és a közúti szállítás kedvezőbb adótételei miatt az áruforgalom az 1928-as 471 ezer tonnáról 1935-ig 248 ezer tonnára csökkent.

A vasút kiszolgáló létesítményeinek korszerűsítése, a be- és kirakóhelyek, tárolóhelyek, iparvágányok, raktárak, mérlegházak építése a válság utáni években nagyban hozzájárult az áruforgalom újbóli növekedéséhez. A makói hagyma máig ható meghatározó piaci pozíciójának kialakításában mindez jelentős szerepet játszott. Áruforgalmi statisztikák szerint pl. 1938-ban az ACSEV 45 ezer tonna búzát, 36,5 ezer tonna hagymát és

zöldséget, 17,6 tonna zöldséget szállított. Az utasforgalom is dinamikusan növekedett; 1938-ban 913 ezer érkező ill. induló utassal csaknem elérte az 1928-as szintet.

A Szeged–Csanádi Vasút 1938-ban a forgalmat 11 állomáson, 12 rakodó- megállóhelyen és 4 megállóhelyen bonyolította le. Kocsiparkja 28 személykocsiból, 7 poggyászkocsiból, 733 teherkocsiból és 2 postakocsiból állt. A gőzüzemű szállítás egyre csökkent, a személyforgalom 1935 után alapvetően motoros járművekkel bonyolított le, bár a háborús években a szükséges folyékony üzemanyag beszerzése gondot okozott. A harmincas évek második felében megkezdtek a benzinmotoros járművek átépítését dízelüzeművé.

A szegedi vasúti hidat 1944. augusztus 24-én ért légitámadás következtében a hídon megszűnt a forgalom, a Makó–Szeged szakaszon csak Újszegedig közlekedtek a vonatok. A szovjet csapatok elől visszavonuló magyar katonai egységek 1944. szeptember 26-án a hadászatiilag fontos Maros-hidat felrobbantották. Ennek következtében ezen a szakaszon a forgalom egyelőre szünetelt. A háborús károk enyhítése hamar megkezdődött; a makói vasúti műhely hozzálátott a sérült mozdonyok megjavításához. A szovjet hadsereg egyik műszaki alakulata 1944. október 17-én érkezett Makóra, és megkezdte a felrobbantott hidak helyreállítási munkálatait. A közúti hidat már október 24-én, a vasúti hidat pedig 1945 áprilisában adták át a forgalomnak, s napi egy vonatpár közlekedtetésével megindult a forgalom Szeged felé. A szovjet csapatok bejövetelét követően ez volt az első híd hazánkban, amelyet – főként polgári erőből – véglegesen helyreállítottak.

Időközben 1944. november 12-én a cölöpökre épített, ideiglenes szegedi vasúti híd is elkészült, ezzel Szeged és Szőreg között újraindulhatott a közlekedés. Ezt követően, december 19-én Szőreg és a makói Maros-híd között szintén felvették a forgalmat.

Makó és Mezőhegyes között 1944. november 11-én indult meg a vasúti forgalom. A szegedi vasúti hídon 1946-ban a jégzajlás következtében szüneteltették a forgalmat. A hidat nem építették újjá, s azóta (mind a mai napig) vonatpótló autóbuszok kötik össze az újszegedi állomást a nagyállomással.

Gerő Ernő „hídverő” miniszter utasítására 1945 júliusában a MÁV átvette a vasúti üzemet, és még ez év novemberében az államosítás is megtörtént. 1949-ben az alföldi kisvasút is „nagytestvére” sorsára jutott. Az keskeny nyomtávú hálózat az új vasúti koncepciónak nevezett „barbár vasútyilkosság” áldozatává vált az 1960-as évek második felében. Az egykori ACSEV-vonalakból – eddig – csak a Kétegyháza–Elek csonka szakasz üzemét számolták fel 1971-ben. Annak ellenére, hogy számos vonalszakasz többszörösen érintve volt a közelmúlt hálózatrítktítási terveiben, ez ideáig valamennyi üzemel. Bár az eredeti vasútvonal a trianoni államhatár mindkét oldalán – túlnyomó többségében – megvan, az utóbbi évek enyhülése sem tette lehetővé, hogy Szeged és Arad között a vasúti kapcsolat újjászülessen.

A magyar helységnevek román alakjai:

Arad – Arad
Borosjenő – Ineu
Borossebes – Sebis
Brád – Brad
Csermő – Cermei
Gurahoncz, Honctő – Gurahont
Kisjenő, Köröskisjenő – Ineu
Menyháza – Moneasa
Nagyhalmágy – Halmagin
Nagyszentmiklós – Sinnicolau Mare
Orsova – Orsova
Otlaka – Graniceri
Pécska, Ópécska – Pecica
Temesvár – Timisoara
Újszentanna – Sintana

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- BÁLINT ALAJOS: *Makó város település- és emberföldrajzi vázlata*. Makó, 1926.
- CZÉRE BÉLA: *A vasút története*. Budapest, 1989, Corvina.
- Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Összeállította VERMUS ERNŐ. Gyula, 1929.
- HARASZTI VIKTOR: A hazai vasúti motoros vontatás kezdetei. In *Vasúthistória évkönyv* 1994.
- HORVÁTH FERENC: Hazai vasútépítések az 1876–1900. évek között. In *Magyar vasúttörténet*, 2. rész. Főszerk. Kovács László. Budapest, 1996, 121–276.
- KÉPESSY ÁRPÁD: *A magyar vasúttügy története*. Budapest, 1908.
- K. JUHÁSZ ERZSÉBET: A Szeged–Csanádi Vasút (1927–1945). In *Vasúthistória évkönyv* 1992.
- KÓSZÓ JÁNOS: *100 éves az Arad–Csanádi Vasút*. Makó, 1981 (gépirat).
- LÁNYI ERNŐ: *A magyar magánvasutak és mozdonyaik*. II/1. (kézirat).
- Makó és a Csanád-Torontál vármegyei községek. Magyar városok monográfiája*. Budapest, 1929.
- Százéves a MÁV szegedi igazgatósága (1888–1988)*. Főszerkesztő Szabó Gyula. Szeged, 1988, 89–100. A vonatkozó részt Kószó János írta.
- TOMINAC JÓZSEF: *(A) Magyar Szent Korona országainak vasújtjai (1845–1904)*. Budapest, 1905.

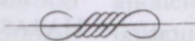
JEGYZETEK

¹ Számos vasúttörténeti munkában az Arad–Körös-vidéki Vasút névvel találkozunk. A forrásokban is használt név mellett foglalunk állást, de a névhasználatnál a jelentős eltérések miatt („Arad–Körös-völgyi Vasút”) - kivételesen - a mai helyesírási követtük.

² Haraszi Viktor irodaloinjegyzékiinkbe is felvett tanulmányában 1885. december 28-át adja meg az egyesítés időpontjaként. Az adatot hivatkozással nem látta el. A közös vasútüzem kialakítása már ekkor megtörténhetett, de erre csak az 1893/X. tc. adott áldást.

Lépések az Európai Felsőoktatási Térség és a felsőoktatáson belüli Bolognai Folyamat fenntarthatósága felé

Az úgynevezett tudás alapú társadalom – melyet sokan Európa új formájának tartanak – egyre inkább testet ölt, s mindennek a folyamatnak központi szereplője a felsőoktatás. Először az 1999. június 19-i Bolognai Nyilatkozat szögezte le, hogy a folyamat fontos célja egy európai felsőoktatási terület kialakítása. E szándékot a felsőoktatásért felelős európai miniszterek 2003-as berlini találkozáján is megerősítették. Az egyetem szerepe a tudás Európájában címmel. A reformok előfeltétele azonban nem csak a tanulmányi rendszer megváltoztatása, hanem bizonyos korlátok legyűrése, amik a tanulást övező különböző társadalmi, gazdasági körülményekből fakadnak a Bolognai Folyamathoz csatlakozott országokban. Éppen ezért fontos e társadalmi, gazdasági dimenziók láthatóvá tétele – megkönnyítendő beépítésüket az Európai Felsőoktatási Térség megtervezésével kapcsolatos párbeszédbe. A politikai küzdőtér szereplői az európai felsőoktatás ezen dimenziójára sokkal később lettek figyelmesek (Az európai felsőoktatási térség társadalmi dimenzióinak fölfedezése, 2003, Athén), és végül új politikai célként fogalmazták meg azt, a Bolognai Folyamat továbbfejlesztése kapcsán. A 2003-as úgynevezett Berlini Kommunikében a felsőoktatás társadalmi dimenzióját már hivatalosan is megemlítették a Bolognai Folyamat munkaprogramján belül, mint valami mindenén átívelő műveleti irányt. A későbbi viták által bekerült a köztudatba, hogy a versenyképesség növelésének szükségességét egyensúlyba kell hozni a felsőoktatási térség szociális kondícióinak fejlesztési céljával. A szakembe-

rek számára ugyanakkor az is világossá vált, hogy komoly vita csak akkor bontakozhat ki, ha új információk állnak rendelkezésre a társadalmi dimenzió kérdésköréről is.

A Bolognai Folyamat kapcsán elkészült Sybille Reichert és Christian Tauch által jegyzett – itt bemutatásra kerülő – harmadik jelentés¹ nem csupán a változó tanulmányi struktúrákra koncentrált, hanem megpróbálja analizálni és összehasonlítani a fejlődési irányokat a folyamatba bekapcsolódó összes nagyobb szereplő szempontjából, így az egységesülő oktatási színpad aktorai – az államok kormányai, a nemzeti rektori konferenciák, a kutatók, az oktatók, továbbá az adminisztratív személyzet, és a hallgatók – szempontjából is. A tanulmány tulajdonképpen a két korábbi, az 1999-es (Haug-Kirstein 1999) és a 2001-es (Haug-Tauch 2001) jelentés folytatása. Míg azonban az előbbi két jelentés elsősorban az egyes oktatási minisztériumok és rektori konferenciák információs szolgáltatásaira épült, a Trends 2003 már a munkaadók, a felsőoktatási intézmények, és a hallgatók nézőpontjait is vizsgálja, ezért tehát átfogóbb képet ad a Bolognai Folyamat állapotáról.²

A tanulmányban a szerzők abból a feltevésből indultak ki, hogy a reform egészében nézve szükségszerűen releváns a felsőoktatási rendszer szempontjából, nemcsak nemzeti, hanem intézményi szinten is. Ezért azt próbálták meg kideríteni, hol érezhetők leginkább a kihívások, hol jelentkeznek problémák és konfliktusok a reform és az egyéb intézményi célok között. Mindenekelőtt pedig azt vizsgálták, hogy az intézményi aktorok ho-

gyan értelmezik a reform különböző céljait, és miféle sikertényezőket rendelnek az egyes változásokhoz, amik az Európai Felsőoktatási Térség (European Higher Education Area, EHEA) megvalósításához elengedhetetlenek. Maga a kutatás – tehát azzal a céllal, hogy intézményi szinten is letapogathassák a különféle folyamatokat és véleményeket – öt csoportot célzott meg: 33 oktatásért felelős minisztériumot és 33 rektori konferenciát (mindkettő esetében ahogy az korábban is történt a Trends II tanulmányban, Törökország kivételével), a reformhoz csatlakozni akaró délkelet-európai országok oktatásért felelős minisztériumait és rektori konferenciáit (a minisztériumok már szerepeltek a Trends II tanulmányban), 1800 felsőoktatási intézményvezetőt. De nem csupán egyetemi vezetőket, például minden Európai Egyetemi Szövetség³ (European University Association, EUA) tagot, minden Európai Felsőoktatási Intézmények Szövetsége (European Association of Institutions in Higher Education, EURASHE) tagot és minden olyan intézményt, amelyik European Commission Socrates szerződött fél); továbbá a nemzeti és európai hallgatói szervezeteket; és a nemzeti munkaadói társulásokat (Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe, UNICE-tagok). A kérdezési fázis lezárultának határideje 2003 február volt, így a feldolgozott adatok elemzése 2003 március közepétől kezdődött. A begyűjtött adatokon túl a munka során a szerzők figyelembe vettek minden rendelkezésre álló tanulmányt, amelyik Bolognai Folyamat céljait és a hozzájuk köthető témákat taglalja, áttekintették a folyamat szempontjából releváns EU dokumentumokat is, továbbá a Bologna Follow-up csoport számára benyújtott nemzeti jelentéseket.

A válaszadási arány kellően reprezentatívnak bizonyult: a felsőoktatási intézmények 45%-a visszaküldte a kérdőívet, továbbá egy híján az összes minisztérium, valamint a

rektori konferenciák 90%-a, és a hallgatói szervezetek 80%-a, ugyanakkor a munkaadói társulásoknak csak a fele. Már az első intézményi visszajelzések egyértelműen alátámasztották, hogy a Folyamat kutatásakor nem megkerülhető a „cselekvési irányok kockázatvállalóinak”, az oktatási színpad aktorainak vizsgálata. A szerzők számára ugyanakkor lehetőség nyílt arra, hogy elemezzék az intézményi álláspontokat, illetve összevessék azokat más aktorok szempontjaival is. Mindez megerősítette az EUA előzetes feltételezését, miszerint bővíteni kell a korábbi jelentések vizsgálati körét, mert hangsúlyozni szükséges a folyamatba bekapcsolódott felsőoktatási intézmények és hallgatóságuk érintettségét. Mindeztal a jelentés nemcsak az irányok módosulására, továbbá a nemzeti szintű strukturális átalakításokra figyelt, hanem az intézmények helyzetére és a hallgatók nézőpontjára is: a Bolognai Folyamat aktorainak nézeteit próbálja tükrözni, és be kívánja mutatni a bevezetés során felmerült problémákat, továbbá a jövő kihívásait. A szerzők ugyanakkor hangsúlyozzák, azzal együtt, hogy több szereplőt sikerült bevonni a kérdésbe (tulajdonképpen az intézmények és a hallgatóság megkeresésével) ugyanakkor a tudóstársadalmat nem tudták megszólítani, ezért tehát a felsőoktatási intézmények mindennapjaival kapcsolatos adatgyűjtés csak a vezetők és a hallgatók véleményét rögzíti, és a tudósokét nem, noha ők ugyanúgy részesei a reformhoz köthető konkrét értelemadásnak. (A szerzők úgy vélik, hogy a tudósok túlnyomórészt tartózkodnak a nemzeti vagy európai szakmai testületektől, szerveződésektől, ezért volt különösen nehéz a véleményük begyűjtése. Ugyanakkor megjegyzik, hogy a következő fázisban a legnagyobb kihívás a tudóstársadalom bevonásának megtervezése, mert úgy vélik, hogy az Európai Felsőoktatási Térség szempontjából kulcsfontosságú a tudóstársadalom bevonása a folyamatokba.)

A Megismerés és fenntartó támogatás című fejezetben a szerzők kiemelik, annak ellenére, hogy a Jelentés megalkotását megelőző években egyre többen ismertkedtek meg a Bolognai Folyamat főbb vonalaival, ugyanakkor pedig – a reformokra irányuló egyre komolyabb figyelem ellenére – a felsőoktatási reformszíne gondolata még nem jutott el a felsőoktatás kulcsszereplőinek többségéhez, noha ők azok, akik a gyakorlatba való átültetés, valamint az értelemadás folyamataiért felelnek.

A Jelentés szerint az oktatóknak, az adminisztratív személyzetnek és a diákságnak a reformfolyamatba való bevonása, még mindig nem elegendő mértékű. Ma még inkább az egyes intézményvezetők vesznek abban részt, mintsem maguk az oktatók, kutatók, hallgatók. A szerzők szerint a jövőben azonban már tanszéki szinten is értelmezni kell a reform céljait és azok kontextusát (a jelenlegi tanrend, egységek, módszerek, értékelés, a diszciplinák és az intézmények közötti átteresztőképeség újragondolása).

Általánosságban megállapítható, az egyetemeken jobban tisztában vannak a reform lényegével, mint más felsőoktatási intézmények. Észtország, Írország, Litvánia, Németország, Svédország és leginkább az Egyesült Királyság intézményeiben – összevetve más országokkal – a reform iránti elkötelezettség jelei kevésbé mutatkoznak. Ami Reichert és Tauch szerint nem azt jelenti, hogy ezekben az országokban nem zajlanak reformok, viszont ezek a folyamatok nem kimondottan a Bolognai Folyamathoz kötődnek. (Svédország esetében például a Bolognai Folyamathoz köthető reformok esetében nem használják a Bologna szót.) A bolognai reform mértékének ismeretében fontos kiemelni, hogy mindössze az egyetemeken 47%-a és az egyéb felsőoktatási intézmények 29,5%-a hozott létre Bologna-koordinátor státuszt. A felsőoktatási intézmények vezetői azonban döntő többségükben kiállnak a reform

mellett. Több mint kétharmaduk véli úgy, a reform elengedhetetlen eleme a fejlődésnek, az Európai Felsőoktatási Térség létrehozásának, míg 20%-uk támogatja az Európai Felsőoktatási Térség gondolatát, ám úgy érzik, még nem érett meg rá a helyzet.

A szerzők azt is konstatálják, hogy a reform ütemezésével és bizonyos szempontjaival szemben tapasztalható némi ellenállás, úgymint a belgiumi francia nyelvű közösség, az Egyesült Királyság Franciaország, Írország, Németország, Norvégia, Magyarország és Portugália részéről. Mindez megerősíti azt, hogy a felsőoktatás rendszerében az utóbbi időszakban némiképpen erősödött egyfajta Bologna-szkeptizmus. (Itt kell megjegyeznünk, hogy mindennek magyarországi vetülete feltételezhetően az erőltetett tempójú törvényalkotás, az oktatáspolitikai és a szakmai közélet vitáinak feszült légköre, a modell-kísérletek és az átfogó hatásvizsgálatok hiánya miatt alakulhatott ki). A Jelentés írói szerint a bolognai reform gyakran egyéb kulcsfunkciók, fontos fejlesztések rovására kerül előtérbe, sőt nyilvánvaló az is, hogy intenzívebb párbeszéd szükségeltetne a rektorok és tudományos szakemberek, intézmények és a minisztériumi alkalmazottak között, túllépve a törvényalkotási folyamaton (a reform intézményi vonatkozásairól, a reform állami szintű támogatásának mikéntjéről folytatott párbeszéd, miközben nem sérülnek a felsőoktatás alapfunkciói).

A Jelentés A felsőoktatási intézmények szerepe az Európai Felsőoktatási Térség megteremtésében című fejezetében azt láthatjuk, hogy miközben a felsőoktatási intézmények nagy többség támogatja a reformot, az egyetemi rektorok 62%-a, az egyéb európai felsőoktatási intézmények vezetőinek pedig 57%-a érzi úgy, jobban is bevonhatnák őket a kitűzött célok megvalósításába. Belgium, Dánia, Franciaország, Németország, Görögország, Magyarország, Lengyelország, Portugália, Szlovákia, Szlovénia, Spanyol-

ország, Svédország és a délkelet-európai országok képviselői és rektori konferenciái figyelmeztettek az intézmények autonóm döntéshozatali mechanizmusainak korlátaira. Ugyanakkor a vezetők 46%-a szerint a nemzeti törvényi szabályozás – legalábbis részben – kikezdi az autonóm döntéshozatali szisztémát. A kormányok jelentős lépéseket tettek a törvényi keretek megteremtésére, ugyanakkor a reformok végrehajtásához – ahhoz, hogy a felsőoktatásban megindulhasson a Bolognai Folyamat átültetése a gyakorlatba – csak mintegy felük különített el anyagi forrásokat. (Az egyezményt aláíró országok felsőoktatási intézményeinek csaknem fele jelezte az anyagi segítség elmaradását.)

A hallgatók szerepe az Európai Felsőoktatási Térség megteremtésében című fejezetben a fiatalok aktív participációjának megvalósulási formáit mutatják be a szerzők. A folyamatba bekapcsolódott országok egyetemének 63%-án a diákság szerepvállalása formális (részvétel a szenátusban vagy a tanácsban, esetleg kari/tanszéki szinten), ám alapvetően más a helyzet a diákok intézményi szintű, reformértelmező szerepvállalásával kapcsolatban az Egyesült Királyságban, Görögországban, Izlandon, Portugáliában, Szlovéniában. A szerzők kiemelik: a felsőoktatásban résztvevő hallgatók fele úgy érzi, nemzeti és európai hallgatói szervezeteiken keresztül meglehetősen aktív szerepet játszanak az Európai Felsőoktatási Térség kialakításában, ugyanakkor intézményi, de főleg tanszéki szinten a hallgatók bevonása a különféle kezdeményezésekbe még számos ponton további előrelépéseket igényel.

Itt kell megemlítenünk, hogy az európai demokráciák több évszázados fejlődésének egyik kézzelfogható társadalomszervezési végterméke a szubszidaritás elvének széleskörű alkalmazása. Az a gondolat, amely szerint a helyi problémákat legjobban az érintettek tudják hatékony önszerveződés révén megoldani, a nyugati demokráciák-

ban általánosan elfogadott gyakorlattá vált. A szubszidaritás ugyanakkor nem csak és nem elsősorban területi tagolódást, hanem a feladatok ésszerű megosztását is jelenti. Különösen érvényes ez a felsőoktatásra, ahol a hallgatókat érintő kérdések rendezésébe különböző intézményi formákban egyre bővülő hatáskörrel kerültek bevonásra a diákok. A demokratikus intézményrendszerek működésének, működőképességük megőrzésének alapvető eszközei az önkormányzatok. A társadalmi önigazgatás e sajátos szervezeti keretei egyaránt alkalmasak a szakmai és a politikai érdekek és értékek artikulációjára. A kérdések és a problémák felvetésének és rendezésének delegálása úgy az érintettek, mint a központi hatalom szempontjából evidens érdek. A nagy rendszerekben mutatott életképesség és sikeres működés indokolta a hallgatói önkormányzatiság kialakítását a felsőoktatási intézmények sajátos rendszerében is. Az érdek képviselése, a problémák felvetése, megoldási javaslatok kidolgozása, elfogadása és végrehajtása is olyan feladatok, amelyekkel a leginkább eredményesen a közzeget sajátként kezelő diákképviselők tudnak megbirkózni. A felsőoktatási színpad aktorai közül a hallgatók azok, akik folyamatosan hangsúlyozták a diákközpontú tanulás, a rugalmas tanulási utak és felsőoktatásba jutás értékköréit, akárcsak a tanulmányi terhek empirikus alapokon nyugvó, valós tervezését az egész intézményre kiterjedő kreditrendszer kiépítésekor. A Reichert és Tauch szerint a diákság képviselői leginkább a reform alapelvei kapcsán fejezik ki reményeiket, és elsősorban megvalósításukat, folyamatosan redukált értelmezésüket kritizálják, de ugyanakkor különösen sokkal járultak hozzá bizonyos témakörök (felsőoktatás szociális dimenziója vagy a felsőoktatás mint közjó) kidolgozásához.

A következő fejezetben (Az európai diplomások munkaerőpiaci esélyeinek növelése a tudományos minőség kikezdése

nélkül) a szerzők a tudományosság színvonalára és diplomások alkalmazhatóságának, munkaerőpiaci helyzetbe kerülésének összeegyeztethetőségét vizsgálják. Már a kilencvenes évek kezdetétől jól megfigyelhető volt az európai felsőoktatás jelentős mértékű átalakulása. Új képzési helyek, a korábbiaktól eltérő képzési formák jelentek meg, jelentősen bővült a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma. Európában az oktatásban és különösen a felsőoktatásban résztvevők száma rendkívüli módon növekedett az utóbbi évtizedekben. E növekedés ösztönzői a gazdaság és az oktatáspolitikai modern tendenciái, illetve maguk a fiatalok és szüleik voltak. (Gábor 2004, Hrubos 2006, Kozma 2004, Polónyi 2000) A huszonegyedik századi ember számára már nem kérdés, hogy a technikai fejlődés és a gazdasági növekedés fenntartása miatt egyre több magasan (főiskolai, egyetemi) kvalifikált szakemberre van szükség. Sőt azt figyelhetjük meg, hogy a bizonytalan munkaerőpiac növekvő követelményei ismeretében megnő a fiatalok oktatási, illetve tudásigénye, mert hiszen ezzel kívánják megkönnyíteni a munkaerőparcá váló átmenetet.

A Jelentés szerzői kiemelik, hogy a tudományos színvonal minőségének megőrzése (sőt emelése) és a diplomások munkaerőpiacra való átmenetének kérdéskörei a Bolognai Folyamat két leggyakrabban emlegetett mozzanatjához tartoznak. Az intézményi vezetők 91%-a tartja alapvető fontosságúnak a diplomások munkaerőpiaci helyzetbe kerülésének kérdését a tantervek újragondolása szempontjából. A szerzők megjegyzik, hogy a tanterveket egyre inkább a tanulmányi eredmények és kompetenciák függvényében alakítják, és gyakran így látják biztosítottnak, hogy a tudományos minőség és a munkaerőpiaci helyzetbe kerülés kompatibilis célokká válnak a felsőoktatásban. Ez adta a „Tuning Educational Structures in Europe” projekt⁴ alapját, amely során

száznál több egyetem próbálta meghatározni a tanulmányi kimenetel közös jellemzőit a különféle diszciplínákban. Reichert és Tauch szerint a Bologna szellemében történő tantervi reform során a legnagyobb kihívásnak az tűnik, hogy miképpen lehet igazságot tenni a kockázatvállalók között a diplomások munkaerőpiaci helyzetbe kerülésének és a felsőoktatás relevanciájának tekintetében, és mindezt anélkül, hogy kompromittálnának bizonyos hosszabb távú perspektívákat, amik jobban megfelelnek a felsőoktatási intézményeknek.

A felsőoktatáson belüli mobilitás elősegítése című fejezetben a szerzők megállapítják, hogy miközben nő a hallgatói mobilitás szerzte Európában, az érkezők száma nagyobb az EU, mint a csatlakozó országok viszonylatában: a „diákimportőrök” elsősorban Franciaországban, Hollandiában, Dániában, Svédországban találhatók, míg Írország és az Egyesült Királyság intézményeinek 80%-a jelentette, több diák érkezik hozzájuk, mint távozik. Az ösztöndíjak száma és színvonalára ugyanakkor rontja a kevésbé biztos anyagi háttérrel rendelkező diákok esélyeit.

Az Európai Felsőoktatási Térség vonzóbbá tétele az Európán kívüli világban a Bolognai Folyamat harmadik fontos ösztönzője a válaszadók szerint, a tudományos minőség és a munkaerőpiaci esélyek mellett. A következő fejezetben ezt vizsgálják a szerzők. Az intézmények 92%-a számára a legfontosabb az EU, míg a második helyen Kelet-Európa (62%), majd az USA és Kanada (57%), Ázsia (40%) és Latin-Amerika (32%) következik, a sor végén pedig Afrika (24%) és Ausztrália (23%), valamint az arab világ (16%) található. A vonzerő növelésének módjai a felsőoktatási intézmények 75%-a szerint elsősorban a közös események-programok és a tudományos oktatási kooperáció, ugyanakkor – még, ha idegenkednek is tőle – a nemzetközi szintű diáktoborzás körül kialakult versenyhelyzet ismeretében a felsőoktatási intézmények nem

mondhatnak le a célmarketing eszközéről (az intézmények mindössze 30%-a él vele⁵), ha helyzetbe akarják hozni magukat nemzetközi szinten. A szerzők itt bemutatják azt is, hogy a legtöbb országban már léteznek irányelvek az agyelszívás megakadályozására, illetve a tudóscsalogatásra. A legtöbb felsőoktatási intézmény viszont még adós a világos intézményi profilok meghatározásával, amik elengedhetetlenül szükségesek a prioritásaikkal egybevághó piacok megközelítéséhez.

A Jelentés következő fejezete Felsőoktatási intézmények: a versenyképesség inkubátorai vagy a közjó őrei? címet viseli. Az Európai Felsőoktatási Térség kapcsán jellemző közvélekedés, hogy a felsőoktatás a közös felelősség és a közjó értékein keresztül értelmeződik. Ide tartoznak a legkülönbébbben szociális és anyagi támogatási modellek, a nem helyhez kötött ösztöndíjak és diákhitelek, sőt a tanulmányi és szociális tanácsadó szolgáltatások is, mert ezek biztosítják a nagyobb esélyt a felsőoktatásba kerülésre, segítséget az egyéni felsőoktatási életszakasz kialakításához, a fokozottabb hallgatói mobilitáshoz. Miközben az intézmények megpróbálják kombinálni a létszámnövelés és a tehetséggondozás elveit, mégis néha kénytelenek az előbbi előtérbe helyezésére.

A Diplomastruktúrák című fejezetben a szerzők leszögezik, a kétszintű diploma-rendszerhez köthető tanulmányi struktúrák bevezetése kapcsán fontos törvényalkotói lépések történtek már, ám azon országokban, ahol a Ba/BSc szint korábban nem létezett, a felsőoktatási színpad aktorai azt továbbra is csak egy állomásnak, orientációs platformnak tekintik, mintsem önálló diplomának. A BA/BSc diploma – mint általánosan érvényes minősítés – elfogadása jórészt még várat magára. A Jelentés írói szerint a kormányoknak és felsőoktatási intézményeknek szorosan együtt kell működniük, hogy az új struktúra ne csak felszínesen kerüljön bevezetésre, de kövesse tantervi felülvizsgálat, és ne csak a

tanulmányi eredmények, képzési profilok körül kialakult vitát vegyék számításba (a tantervi reform során), hanem az intézmények sajátos szükségleteit, lehetőségeit is. Az Európai Felsőoktatási Térség keretén belül megfogalmazott, könnyen összevethető diplomák rendszerének eléréséhez a szerzők szerint a kormányok és felsőoktatási intézmények számára elengedhetetlen a Bolognai Folyamat következő fázisában a külső vonatkoztatási pontokon (képzési deskriptorok, szintdeskriptorok, gyakorlati és tanulmányi eredmények) alapuló képzési keretek kimunkálása. Reichert és Tauch itt bemutatják azt is, hogy a doktori programokban, fokozatszerzésben egy strukturáltabb képzés iránti igény is fölmerült az elmúlt években, mert a tradicionális eljárásrend – miszerint az időközi személyes felügyeleten túl jórészt magukra hagyatottak az aspiránsok – már nem felel meg a modern társadalom elvárásainak. A szerzők itt bemutatják azt is, hogy Európában két nézet viaskodik a doktori tanulmányok felépítése kapcsán: az országok egyik részében a doktoranduszok főleg csak egyéni szakmai támogatásban részesülnek, a másik részében pedig doktori kurzusok is kapcsolódnak az egyéni munkához.

A következő fejezet a Közös tantervek, közös diplomák címet viseli. E kifejezés tulajdonképpen magának a Bolognai Folyamatnak minden egyes céljához hozzárendelhető, és az Európai Felsőoktatási Tér fontos alkotóelemeivé válhat. A szerzők szerint még mindig kevés figyelem irányul rájuk, amit az a tény is bizonyít, hogy a minisztériumok és rektori konferenciák többsége nem tulajdonít különösebb jelentőséget nekik. (A minisztériumok több mint kétharmada elkötelezett az anyagi támogatásban, ám a tantervfejlesztésekre szánt pénzek tényleges mértéke nem ismert.) Miközben a hallgatók egyértelműen kiállnak a mellettük, megalkotásuk (sőt: a velük kapcsolatos koordináció) még mindig elsősorban csak egyes professzorok kezde-

ményezésének eredménye. A Jelentés kiemeli, hogy az az Európai Felsőoktatási Tér keretén belül működő felsőoktatási intézmények jelentős hátrányba kerülnek a nemzetközi pozíciószerezés szempontjából, ha nem figyelnek oda jobban a fenti cél szisztematikus és anyagi támogatására.

A következő fejezetben a diplomák elismerésének körülményeit mutatják be a szerzők. A bolognai országok mintegy kétharmada már aláírta a diplomák elismerésével kapcsolatos legfontosabb okmányt, a Liszaboni Konvenciót, ugyanakkor az Európai Felsőoktatási Tér számára az lenne legkívánatosabb, ha minden bolognai ország mihamarabb aláírná. A minisztériumok kétharmada, a felsőoktatási intézmények több mint fele és a hallgatói szervezetek alig kevesebb mint 50%-a reméli, hogy a Bolognai Folyamat nagyban meg fogja könnyíteni az elismertetési eljárásokat. A Jelentés szerint miközben a felsőoktatási intézmények meglehetősen optimisták a külföldi tanulmányi periódusok elismertetésének gördülékénységével kapcsolatban, számos országban az elismerés procedúrája igen fejletlennek tűnik, gyakori az ügyről-ügyre alapú eljárásrend. (A hallgatói szervezetek majdnem 90%-a úgy vélte, tagjaik elvétele vagy gyakran ütköznek problémába a korábbi külföldi tanulmányok elismertetésekor, ugyanakkor pedig némileg pozitív jel az, hogy a hallgatói szervezetek több mint 40%-a azt is jelezte, az általuk lefedett intézményekben van lehetőség fellebbezésre az elismertetési procedúra során.)

A Jelentés egyik hangsúlyos részét képezi az Európai Kreditátviteli Rendszer (European Credit Transfer System, ECTS) vizsgálata, hiszen a dinamikusan fejlődő rendszert már akkor a felsőoktatási intézmények kétharmada használta, noha a szerzők megemlítik, hogy az ECTS körüli EU Bizottság és az EUA által vezetett információs kampány az elmúlt években bizonyosan nem ért el azokba az intézményekbe, ahol

az ECTS-t még mindig nem építették be az intézményi szintű irányelvek közé. Ugyanakkor az ECTS alapelveit és eszközrendszerét, ahogy az az „ECTS Key Features” című dokumentumból kiderül, közvetíteni kell a tanári kar, a hivatali személyzet és a diákság felé egyaránt, hogy mindnyájan kihasználhassák az ECTS-ben, mint a transzparencia eszközében rejlő potenciált.

Az Intézményi autonómia, minőségbiztosítás és akkreditáció: kötéltánc az önfejlesztés és az elszámolási kötelezettség között című fejezetben a szerzők megállapítják, hogy a nagyobb autonómia alapiában az állami beavatkozástól való nagyobb függetlenséget jelenti, ám általában a társadalom egyéb kockázatvállalóinak növekvő befolyásával jár együtt, nem is beszélve a külső minőségbiztosítási eljárásokról és az eredményorientált finanszírozási mechanizmusokról. A szerzők megemlítik, hogy ennek ellenére a felsőoktatási színpad számos szereplője hangsúlyozza, hogy az állami beavatkozás csökkenésével nőni fog az intézmények autonómiája, optimalizálódik az egyetemekben rejlő innovatív potenciál, de csak akkor, ha mindez nem az eredmények mechanisztikus, uniformizált utólagos ellenőrzésével zajlik, és nem is más kockázatvállalók rövid távú céloktól vezérelt, tolatkodó szerepvállalásával. A Jelentés megállapítja, hogy az egyes országokban zajló akkreditáció és az EU országokban végbemenő kiértékelés között mutatkozó feszültség csitulni látszik, hiszen Nyugat-Európában egyre nagyobb az érdeklődés az akkreditáció, a kritériumok és standardok használata iránt, míg Kelet-Európában egyre gyakoribbak a fejlődésre fókuszáló kiértékelési eljárások: a reformban érintett összes ország létrehozott, vagy éppen létrehoz olyan ügynökségeket, amelyek a külső minőségbiztosításért felelnek. (Ezekben a kiértékelési vagy akkreditációs eljárásokban a felsőoktatási intézmények 80%-a érintett.) Általánosságban elmondható, hogy a Jelentés

szerint a felsőoktatási intézmények pozitív véleménnyel vannak a külső minőségbiztosítási eljárásokról, mert abban az intézmény színvonalának emelését látják leginkább. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a felsőoktatási képviselők viszont gyakran azt tapasztalják, ezen eljárások hatékonysága jórészt attól függ, készek-e tekintetbe venni a tanítás és kutatás közötti összefüggéseket, valamint az intézményi irányítás egyéb dimenzióit, mert az egyetemek mint komplex rendszerek nem képesek az egyik területen fölismerett problémára úgy reagálni, hogy ne befolyásolnának más területeket is. Az Európai Felsőoktatási Térségben a belső minőségbiztosítási eljárások legalább olyan elterjedtek, mint a külsők, és főleg a tanítási oldalt vizsgálják. (Az intézményi vezetők 82%-a jelezte, végeznek ilyen, a tanítás színvonalát mérő vizsgálatot, 53%-uk szerint a kutatási színvonalat is mérik.) Reichert és Tauch szerint az európai felsőoktatás minőségbiztosítási problematikájának legfontosabb kihívásai a transzparencia, a tapasztalatcsere és az elegendő számú közös kritérium, ami az eljárások kölcsönös elismeréshez vezetne anélkül, hogy regularizálnák a rendszert, és kikezdenék a diverzitás és verseny pozitív tartalmait.

A következő fejezetet az Élethosszig Tartó Tanulásnak szentelik a szerzők. Az Élethosszig Tartó Tanulás (Life Long Learning, LLL) definíciói és azok viszonyulása a folytatódó (CE), illetve a felnőttoktatáshoz (AE) meglehetősen zűrzavaros képet mutat az adott nemzeti környezetben. Az LLL mindegyik definíciójában tükröződik annak hangsúlyozása, hogyan ismerhető fel a legideálisabb tanulási mód az élet legkülönbözőbb szakaszaiban és helyzeteiben. A Trends 2003 tanulmányból kiderül, hogy az országok többsége megfogalmazni szándékozik, vagy éppen már kidolgozta a maga LLL stratégiáját. (A bolognai országok jó részében: Belgium, Dánia, Finnország, Fran-

ciaország, Izland, Írország, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Szlovákia, Svédország, Egyesült Királyság, a stratégia már kész.) Az LLL körüli párbeszéd egyértelműen piaci irányultságú, és a piaci szereplők hathatós bevonásával zajlik. Az európai intézmények 49%-a kezdeményez közös programokat az üzleti és szakmai szervezetekkel, munkaadókkal (ugyanaz még több felsőoktatási intézményre igaz Finnország, Izland, Svédország, Norvégia, Észtország, Franciaország, Írország és az Egyesült Királyság tekintetében). Am ugyanakkor – emeli ki a Jelentés – az is igaz, hogy a túlzott hajlandóság a piaci szükségletek kiszolgálására – elsősorban az egyetemeken – rengeteg tanárt szembe fordított az intézményi LLL folyamatokkal. A diplomastruktúra reformja minden bizonnyal hatással van az LLL szisztémára: az intézményvezetők 39%-a szerint az új diplomastruktúra befolyásolja az LLL programok és modulok tervezését. Sőt, a Jelentés érdekességként említi, hogy a legtöbb hallgatói szervezet szerint intézményeik ma már másképpen viszonyulnak az LLL kérdésköréhez, mint három éve, sőt a hallgatói képviselők csaknem fele szerint változott a nem hagyományos hallgatókat érintő kurzuskínálat, míg harmaduk szerint nőtt a bizalom az LLL iránt a hallgatóság körében.

A Jelentés utolsó, A sokszínű profil felé című fejezetében a diverzifikáció és az intézményi profilok kérdéskörével foglalkozik, mely során bemutatja a tendenciát, amely szerint jelenleg az európai felsőoktatási intézmények túlnyomó többsége nagyjából ugyanakkora súlyt fektet tanításra és kutatásra, és ugyanakkor dominánsan elkötelezettek az általuk szolgáltatott nemzeti közösség felé. (Az európai felsőoktatási intézmények mindösszesen 13%-a, az egyetemek 16%-a véli elsődlegesnek egy nemzetközi közösség szolgálatát, és csak 7%-uk egy európaiét.) Ám a Trends 2003 szerint a felsőoktatási

intézmények ugyanakkor nem kerülhetik el egy differenciáltabb profil kidolgozását, sőt egy „sajátos plusz érték” megjelenítését (aminek alapja önmaguk megkülönböztetése más szerepvállalóktól), hiszen egyre komolyabb a verseny a köz- és magánforrások, diákok és tanárok iránt egy globalizálódó felsőoktatási piacon. A globalizáció kiterbélyesedése következtében az európai és világméretű intézményi pozícióharc egyik legfontosabb terepe bizonyosan a tanulási struktúrák és eredmények, a minőségi kritériumok megfelelő támogatása lesz, ideértve a tartalom tudományos minőségétől a munkaerőpiaci helyzetbe kerülésig vezető sajátos utakat is.

Hogyan tovább egy fenntartható felsőoktatási reform felé? – teszik fel a szerzők és arra a következtetésre jutnak, hogy az Európai Felsőoktatási Tér csak akkor jöhet létre, ha mind a felsőoktatási intézmények, mind az oktató-kutató dolgozók, mind pedig a hallgatóik csatlakoznak a kitűzött célokhoz, és átültetik azokat a mindennapokba. Ezért Sybille Reichert és Christian Tauch úgy vélik, a közeljövő legnagyobb kihívása annak biztosítása, hogy a szereplők is lássák a reform lényegét, mert csak így érhető el, hogy ez európai méretű változás beépüljön az intézményekbe, és egy innovatív, fenntartható irányba mozduljon el. Továbbá a Trend 2003 szerzői azt is kiemelik, hogy a Bolognai Folyamatot mindenképpen össze kell hangolni a felsőoktatási intézményekben zajló egyéb fejlődési folyamatok kulcsfunkcióival, méghozzá úgy, hogy az nem tolható előtérbe egyéb sürgős fejlesztések rovására.

ISMERTETI: JANCSÁK CSABA

FELHASZNÁLT IRODALOM

GÁBOR KÁLMÁN (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere Meridionale, 28–73

HAUG, G. – KIRSTEIN, J. (1999): *Trends in Learning Structures in Higher Education*. Brussels http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/trend_I.pdf Letöltés: 2008.01.08. 23.11

HAUG, G. – TAUCH, CH. (2001): *Trends in Learning Structures in Higher Education II*. Helsinki http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/trend_II.pdf Letöltés: 2008.01.08. 23.32

HRUBOS ILDIKÓ (2005): A Bolognai Folyamat követése – a bergeni mérföldkő. In *Kutatási előtanulmányok a felsőoktatásról*. Budapest, FKI 3-12 www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatasok/185 Letöltés: 2008.01.07. 22.33

HRUBOS ILDIKÓ (2006): *A felsőoktatás intézményrendszerének átalakulása*. Budapest, Aula

KOZMA TAMÁS (2004): *Kié az egyetem?* Budapest, Új Mandátum

POLÓNYI ISTVÁN (2000): Egyre többet, egyre kevesebbet? In: *Educatio*, 2000 tavasz, 43–62.

REICHERT, S. – TAUCH, CH. (2003): *Progress towards the European Higher Education Area*. http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Trends_III_neu.pdf Letöltés: 2008.01.07. 22.35

JEGYZETEK

¹ Az adatbevétel, adatgyűjtés, statisztikai analízis feledatát Bogdan Voicu (Román Tudományos Akadémia), a délkelet-európai adatelemzést Lazar Vlasceanu (UNESCO-CEPES) végezte. Szerkesztették: Lewis Purser, Catherine Fayant. Kiadta: EUA Genève. A jelentés megírását az Európai Bizottság és a Socrates program támogatta. Ld. irodalomjegyzék.

² E témában ld. még: Hrubos Ildikó munkáit, irodalomjegyzék.

³ Az Európai Felsőoktatási Szövetség (EUA) az európai egyetemek és nemzeti rektori konferenciák reprezentatív szervezeteként az európai felsőoktatási közösség legfőbb szószólója. 655 egyéni, 37 kollektív és 11 társult tagja van 45 európai országból. Az EUA küldetése egy koherens európai felsőoktatási és kutatási rendszer

fejlődésének elősegítése. A tagok aktív támogatásával előmozdítani társadalmi szerepvállalásukat és alaptevékenységeik színvonalának javulását. Az EUA célja konszenzus elérése egy közös értékeken alapuló európai felsőoktatási és kutatási identitás; közösen elfogadott normákon alapuló, kompatibilis felsőoktatási struktúrák; konvergens európai felsőoktatási és kutatási területek a szektor vonzóbbá tételért témakörökben.

⁴ A „Tuning Educational Structures in Europe” projekt az egyetlen európai futó projekt, amit tudósok terveznek és vezetnek tudósoknak,

hogy konkrét jelentést rendeljenek a reformfolyamathoz az adott tudományterületeken belül.

A következő fázisban a tudóstársadalom bevonásának megtervezése a cél, mérete és európai szintű képviselői szervezetlensége ellenére. Az EHEA szempontjából kulcsfontosságú a tudóstársadalom bevonása a folyamatokba. http://ec.europa.eu/education/policies/educ/tuning/tuning_en.html Letöltés: 2007.06.07. 22.03

⁵ Az Egyesült Királyság és Írország kivételével, ahol ez az arány 80% fölötti volt.

PUSKEL PÉTER

Anekdóták térben és időben

A színidirektor esete a dívával

Az aradi színház fénykorában Leszkay András színidirektor tehetségkutató körútra indult Erdélybe. Nagyváradon hívták fel a figyelmét Székely Irén fiatal szopránénekesre. A tanulmányait nemrég befejező ifjú hölgy gyönyörű énekhangja vonzó külsővel is párosult. Leszkay habozás nélkül leszerződtette.

Az aradi publikum imádta és estéről estére táblás ház mellett játszottak, ha a társulat üdvöskéje színpadra lépett.

Leszkay joggal tartott attól, hogy a szép, fiatal tehetség egy napon férjhez megy és cserben hagyja, esetleg máshová szerződik. A primadonnává előléptetett énekesnő azonban váltig fogadkozott, hogy eszébe sincs bekötni a fejét, drágább neki a művészet.

A fiatal díva fogadkozásaiiban kételkedő igazgató erre kitalálta, hogy aláírat vele egy körlevelet, amelyben 10 ezer Ft-ra leköti magát arra, hogy nem megy férjhez és nem szerződik máshová.

A fiatal énekesnő aláírta anélkül, hogy figyelmesen elolvasta volna.

Rosszul tette.

A következő évadban a Kolozsvári Nem-

zeti Színháztól kedvezőbb ajánlatot kapott és távozni szeretett volna. Direktora a körlevélre hivatkozva nem engedte el, majd mikor a primadonna erősködött, beperelte.

A díva ügyvédje azzal érvelt, hogy védenie a körlevelet csak heccből írta alá, ilyen fogadalmaknak nincs jogi jelentőségük. Az eredeti szerződést, amely nem tartalmazott ilyen kitételt, ugyanis Székely Irén betartotta.

A bíróság neki adott igazat és felmentette a dívát.

A hoppon maradt színidirektor többé nem szerződtetett társulatához ígéretes hajadont.

Petur bán Aradon

A legrangosabb társulatoknál is valóságos gyűjteményt lehetne összeállítani a váratlan színpadi helyzetek okozta rögtönzésekből.

A századforduló előtti években a Nemzeti Színházra joggal aspiráló aradi társulat igen körültekintően állította össze az évadok játérendjét. Többek között Katona József Bánk bánját is műsorra tűzték. Aki csak élt

és mozgott a színháznál, szerephez jutott. Így került sor Veress Sándorra is, az opera társulat szép hangú, ám nem éppen műveltségéről híres baritonjára. Az énekes korábban sose lépett fel prózai szerepekben, most is ódzkodott, de rövid kapacitálás után beadta a derekát. Krecsányi Ignác igazgató-rendező Solom mester egymondatos szerepét osztotta rá. Az utolsó felvonásban kellett a színpadra lépnie, mikor hírül hozzák a királynak, hogy Peturt lóhoz kötve kínozzák. Endre király ekkor Solom mestert küldi ki, hogy a kínzást megakadályozza. Visszatérőben pedig ezt kell mondania: „Már késő, egy átkot nyögött Nagyasszonyunkra és kiadá a lelkét.”

A baritonista ez szokatlan szerepkörben viszont azt jelentette Endre királynak: „Már késő, egyet nyögött a királynén és kiadta a lelkét.”

A nézőtér fuldoklott a nevetéstől, a botcsinálta prózai színész az előadás után a dühötől tajtékzó rendezőnek azzal mentegődött:

„Mondtam már nektek, hogy ne osszatok rám Shakespeare-szerepet.”

Darumadár

A bécsi döntés utáni években egy Radó Sándor nevű énekes járta az észak-erdélyi falvakat, kisvárosokat és műdalokkal, feldolgozásokkal szórakoztatta a magyar közönséget. Az egyik kedvelt dallamának refrénje úgy hangzott: „darumadár elszáll dél felé...”

1945-ben a román hatóságok eljárást kezdeményeztek Radó ellen azzal a váddal, hogy irredenta dalokat adott elő. A darumadár elszáll dél felé... strófában pedig kimondottan célzást véltek felismerni a román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdély sorsát illetően.

Az eljárást később megszüntették, de az előadót a helyi rendőrkesztor „figyelmébe” ajánlották. Havonta meg kellett jelennie a rendőrségen. Az elég gazdag magyar szókinccsel rendelkező, de rossz kiejtéssel beszé-

lő főpolicáj felhívta a művészt a testületbe és magyarul ráripakodott:

– Mágá az á Radó Sándor?

– Én, kérem.

– Mágá énekélte ázt a dált, hagi Darumadár elszáll dél felé...?

– Én, kérem.

– Ide fighéljén! Há mágá még égszér ázt énekli, hagi darumadár elszáll dél felé, én magát úgi séggbé rúgom, hagi élszál. De ném dél felé, háném... ázonnál.

Parasztbecsület

Az „átkosban” az erőltetett „népművelési” kampány részeként a zenés színházaknak is kötelező volt bizonyos tájelőadások megtartása. Még az operaelőadásokat is „for-szírozták” a kis színpaddal rendelkező, erre egyáltalán nem alkalmas falusi művelődési otthonokban. Az ilyen „guruló operaelőadások” zenészei, énekesei a díszlettel együtt elfértek egy autóbuszban.

Az igen olcsó jegyeket a tanácsi alkalmazottak, a helyi iskola tantestületi tagjai és a traktoristák kezébe nyomták, nehogy szégyenszemre üresen maradjon a terem.

Az egyik ilyen előadáson Mascagni Parasztbecsület című egyfelvonásosát mutatták be. Hadd művelődjön a falusi nép...

A második sorban feszengett a técsz élenjáró traktoristája a babájával. A jóképű huszonéves fiatalember, a rossz nyelvek szerint a falu bikája volt, aki néha meglepő és a helybeliek számára is megbotránkoztató dolgokat művelt. Most azonban felöltötte az ünneplő ruháját, nagyon „viselkedett”. Olyan színben szerette volna magát feltüntetni, mint aki nem először lát operaelőadást. Még a kedvese kezét se fogta meg, ami felkeltette a lány gyanúját. Tartott tőle, hogy a legény megint kitalál valamit.

A nyolctagú zenekar éppen a nyitányt játszotta, amikor a legény odasúgta a babájának:

– Csak legyen sötét, meglátod, milyen a parasztbecsület.

– Én aztán nem – így a lány. – Nehogy itt mindenki előtt megmutasd, mert olyan iszonyatos botrány lesz, hogy én világga futok szégyenemben!

Tiszti becsület

Valamikor a '80-as évek elején, október 6-án történt. A kora délutáni órákban az aradi magyarok többsége a sok évtizedes hagyomány szellemében kizarándokolt a szabadságharc 13 mártír tábornokának vesztőhelyi obeliszkjéhez. Pedig akkor nem csekély civil kurázszi kellett ehhez. A szomszédos kempingből ugyanis a szekuritáé filmezte a résztvevőket. Az emlékmű melletti térséget már pár évvel azelőtt elkerítették és itt külvárosi focipályát alakítottak ki, ahol minden október 6-án valamilyen „véletlen egybeesés” folytán meccs vagy edzés zavarta a főhajítás méltóságát.

Szóval a várhíd felé vezető úton egy román katonatiszt haladt elegáns feleségével. A férj feltehetően munkahelyére, a várba tartott.

Az asszony kezében virágcsokor. A híd tövében egy ismerős pártfunkcionáriussal futottak össze. A kölcsönös üdvözlés után a „káder” nem minden élccél nélkül érdeklődött, talán vendégségbe mennek?

A katonatiszt még szóhoz se jutott, mikor a felesége kertelés nélkül kimondta:

– A tizenhárom tábornokhoz.

– Önök oda?

Az asszony kihúzta magát, és keményen válaszolt:

– Katonák voltak. A viszontlátásra!

Micsoda nő!

Az aradi Szabadság-szobor nagyon megszenvedte 74 éves rabságát. Amikor

1999. október elején sikerült kiszabadítani aradi várfogságából és ideiglenesen elhelyezni a minoriták templomudvarában, úgy tűnt, évekre lesz szükség a restaurálásához. A munkával megbízott fiatal erdélyi művészek 2003 nyarát a helyreállításra fordították. Virradattól naplementéig dolgoztak. Szórakozásra, barátkozásra nemigen futotta az idejükből. A rendház belső udvarában felállított szabadtéri műhelyt azonban naponta igen sok aradi, vagy a városba látogató vendég is felkereste. Valóságos zárandokhely volt a szobor, amelyet erősen megviselt a bő hétvéztizedes rabság, de ebben az állapotban is felkeltette a látogatók csodálatát. A szobrászok néha panaszkodtak a restaurálás minden mozzanatáról tájékoztató újságíróknak, hogy zavarja őket a sok vendég, hiszen csak úgy záporoztak a kérdések, s akadt olyan látogató is, aki arra kérte a fiúkat, másszanak már le a létráról, s tegyék félre a szerszámokat az útból, mert fényképezni szeretne.

A szebbik nemhez tartozó csinos látogatók ellen azonban nemigen berzenkedtek a restaurátorok.

Így volt ez szeptember elején, amikor az MTV Főtér című műsorának stábja forgatott a helyreállítási munkáról. A csinos műsorvezető egy adott pillanatban guggoló pozícióban kapta mikrofonvégre a szoborcsoporthoz női főalakja, a megdöntött Hungária alatt hasaló Kolozsi Tibort. Kollégája, Pokorni Attila a feszes idomok láttán, nem állhatta meg, hogy ne adjon hangot elragadtatásának.

– Barátom, micsoda ragyogó nő!

Mire a jó humorú operatőr se hagyta ki a poénlehetőséget.

– Azért a Hungária is megjárja.

A botrányhős dedikációja

A Szabadság-szobor újraállításának napján került forgalomba a *Kiszabadítottuk* című album. Az ünnepségre érkezett ven-

dégek között volt Dinnyés László budapesti szobrászművész, aki az aradi Csiky Gergely Gimnázium számára Kossuth-domborművet készített. Lenkey János, Ormay-Auffenberg Norbert és Ludovik Hauck '49-es vértanúkat ábrázoló emléklapoktjéért pedig a minorita templom előcsarnokában helyezték el.

Az Aradon gyakran megforduló Dinyés elhűledve mesélte, hogy az ünnepségre jövet megvásárolta a szoboregyüttes kálváriájáról és az újraállítáért folyó küzdelemről szóló friss, nyomdászágú díszalbumot. Az ünnepség színhelyének közelében egy román nemzeti zászlót lengető, kis létszámú, de annál hangosabb csoportra lett figyelmes.

A „Nem adjuk Erdélyt!” – kiáltozó társaságból kivált egy középkorú bajszos férfi –, mint kiderült a szoborállítás ellenző sorozatos tüntetések frontembere, a feltűnési viszketegségben szenvedő, nagy-romániás Nicolae Ieran, aki egyszer már befeküdt a megemelt szobor alá (az esetről említés történik a könyvben), és se szó, se beszéd, kiragadta a hóna alól az albumot a következő magyarul elmondott szöveg kíséretében:

„Ebben a könyvben is benne vagyok, fénykép is van rólam. Dedikálom magának.”

Aláírkantott, majd visszaadta és beállt az ünnepséget megzavarni igyekvő nagy-romániás csoportba.

Hosentrager

Az Aradi Filharmónia hetekig Németországban turnézott. Az utolsó koncert előtti napon bevásárló körútra indultak a zenészek. Az egyik magyar zenész idősebb barátjával járta az üzleteket, hogy kiválogassa a feleségének, a testvérének és a szüleinek a karácsonyra szánt ajándékokat. Mindegyiket gondosan külön becsomagoltatta, nehogy összekavarja az átadásnál.

– Magadat nem leped meg semmivel? – kérdezte a barát.

– A turné alatt lefogytam. Lötyög rajtam a nadrág. Kellene vennem egy hozentrager, de sajnos nem tudom, hogy mondják németül – felelte a kérdezett.

„Te nem vagy Rudi!”

Az Erdély-szerzte ismert aradi történelmesről, dr. Kovách Gézáról, akit a hozzá közel állók csak „Gazsinak” szólítottak, szinte minden ismerőse tud egy-két humoros történetet. Jómaga is kifogyhatatlan volt az anekdotákból. Imádta a természetet és gyakran kirándult immár barátjává fogadott egykori tanítványával.

Gazsi többször előadta az alábbi történetet:

„A Keleti-Kárpátokban kirándultunk. Másnap indultunk volna fel a csúcsra a turistákkal zsúfolt menedékházból. Egy NDK-s csoportot is elszállásoltak velünk együtt. Afféle hegyvidéki nyomortanya volt: nők, férfiak együtt az emeletes ágyakból álló barakkban. Fialok voltunk, vidámak, hangosak. Senkit nem zavart a koedukációs hálóterem. Iszogattunk egy keveset, énekeltünk, aztán nyugovóra tértünk.

Éjszaka ki kellett mennem. Tök sötét volt. Hogy visszataláljak, számolgattam az ágyakat: egy, kettő, három... Igyekeztem vissza, tapogatom a fekhelyeket, amikor egy kellemes női hang suttogva kérdi: Du bist, Rudi?

Mielőtt még motyoghattam valamit, kinyúlt a meleg kéz, és behúzott az ágyba. Hát én nemigen tétlenkedtem a takaró alatt. Csakhogy mikor vége lett a dolognak, a korábban dallamosnak tűnő hang meglehetősen zordan kijelentette: „Du bist nicht Rudi!” (Te nem vagy Rudi!”)

Ha az élete utolsó éveiben kissé megke-

seredett történésztanárt fel akartuk vidítani, mindig emlékeztettük arra, hogy ő bizony Gazsi, nem Rudi. Ilyenkor, ha rövid időre is, de visszanyerte életkedvét és humorát.

A világirodalom klasszikusainak bűvkörében

Az 1980-as években rendkívül szigorúan büntették Romániában, ha valaki munkaidőben italozott. Akkoriban az a mondás járta, hogy Románia magyar értelmiségei előtt két út áll: az egyik az alkoholizmus, a másik nem járható. Tehetséges mérnök barátom az előbbi választotta. Az elmélete az volt, hogy ennek a rendszernek még józannak tűnő intézkedéseit sem szabad végrehajtani. És, hogy nyilvánosan is beszélni lehessen szenvedélyéről, kedvenceinek irodalmi kódneveket adott. Így lett az akkoriban kapható maszkovszkaja vodka neve Lermontov, a sztálicsnájá pedig Puskin.

Az egyik nagy tavaszi áradásnál vízűgyes barátom a Körösök gátjánál vezette a parterősítési munkálatokat. Estefelé befutott a terepjáró a megyei pártbizottság ellenőrző körúton lévő „elvtársaival.” Mire kiadták a másnapra érvényes „értékes útmutatásokat”, már besötétedett. Nagy kegyesen felajánlották, hogy beviszik Aradra a két hullafáradt mérnököt.

A két elcsigázott ember a munkaidőben nem ivott, most viszont a hosszú úton lazí-

tani szeretett volna. A pártfunkcionáriusok gondterhelten hallgattak.

M. P. egyszer csak odaszólt a kollégájának:

– Volna-e kedved néhány sor Lermontovot olvasni?

A kolléga vette a lapot, és azonnal replikázott:

– Én inkább Puskin csodás rímeit „ízlelgetném.”

Az elvtársak feszengtek, féltek, hogy nem tudnak a témához hozzászólni, tartottak a várható leégéstől. Az egyikük ellentámadásba ment át:

– Persze könnyű maguknak. Míg én annak idején a gyárban güriztem egész nap az esztergapad mellett, túlóráztam késő estig, addig maguk a nép és az ország pénzén tanulhattak. Most meg itt adják a nagyot a világirodalommal.

Pár perces hatásszünet következett. Mindenki hallgatott.

A másik mérnök kisvártatva megtörte a csendet.

– Vedd már elő azt a Puskin-kötetet!

Amikor a táskából előkerült a vodkásüveg, kínos csönd telepedett a terepjáró utasaira. Csak néha a kortyolgatás hallatszott, amíg az üveg körbejárt.

A káder rövid időn belül rádöbrent, hogy csúnyán átrázták, és ilyen fiatal senkiházi értelmiségiek előtt leplezte le tudatlanságát.

A „tettesek” pedig magukban kuncogtak, és aznap este Puskin a szokásosnál is jobban esett.

A szabadságharc mindennapjai Aradon

SUJÁNSZKY GYÖRGY EUSZTÁK:
Az aradi rendház naplója (1847-1851).

Sajtó alá rendezte: Zakar Péter.
Budapest, 2007, METEM.

Az aradi minorita rendház naplója egyike leggyakrabban idézett forrásainknak. Mi-

Sujánszky jó megfigyelő volt, aki nem csak az aradi, hanem az európai és a magyarországi eseményeket is feljegyezte naplójába. Részletesen beszámol a pesti forradalom eseményeiről, s szemben más ferences szerzetesekkel, a Batthyány-kormányról is csak elismerő szavakat vetett papírra. A napló gerincét az 1848/49-es aradi események teszik ki. A szerző örömmel üdvözölte az erdélyi uniót és aggodalommal tudósított a szerb felkelésről. Első kézből értesülhetünk az 1848. októberi válság aradi hatásáról: a város és a vároresség nyílt szembe fordulásáról és annak következményeiről: az aradi vár ostromáról, illetve a polgári lakosság szenvedéseiről.

THORMA JÁNOS: AZ ARADI VÉRTANÚK (1893-95, 640×350 CM)

óta Lakatos Ottó 1881-ben beiktatta Arad történetéről szóló monográfiájába az aradi historia domus október 5-re és 6-ra vonatkozó részét, szinte minden, az aradi vértanúk kivégzésével foglalkozó munka hivatkozik erre a forrásra. Ennek ellenére a napló további részei nem kerültek publikálásra, amiben az is szerepet játszhatott, hogy a napló kutatása évtizedekig nehézségekbe ütközött. A napló írója, Sujánszky Euszták minorita atya 1847 augusztusától 1851 augusztusáig követi az eseményeket. A latin nyelven megkezdett naplót szerzője 1848. március 15-e hatására magyar nyelven folytatta, nehogy – mint írta – „az utókornak méltó rosszállását” vonja magára.

A napló legismeretesebb része az aradi vértanúk utolsó óráit örökölte meg. Sujánszky megállapítása, miszerint a kivégzettek neveit a történelem meg fogja őrizni, ma már evidenciának számít. A megtorlás további eseményeiről lényegesen kevesebb adatot jegyzett fel, mint a szabadságharc időszakáról. Kivételt csak néhány esemény például az aradi iskola átalakítása jelentett. Ezt a naplót nyugodt szívvel ajánlhatjuk mind a szakemberek, mind a laikus olvasóközönség figyelmébe. Élvezetes stílusa, világos gondolatmenete a 21. század embere számára is élvezetes olvasmánnyá teszi ezt a naplót.

Haza az én

Az Esztergomi Egyházközség
1848/49-ben

A Nemzeti Civil Alapprogram támogatásával.

DIXIT ET SALVAVI ANIMAM MEAM

*Tanulmányok
a 65 éves Szegfű László tiszteletére*